

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BALIKESİR'DE TASAVVUF KÜLTÜRÜ:
UŞŞÂKIYYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZCAN METİN

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BALIKESİR'DE TASAVVUF KÜLTÜRÜ:
UŞŞÂKIYYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZCAN METİN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ESMA SAYIN

BALIKESİR, 2022

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda 201812573010 numaralı Özcan METİN'in hazırladığı "BALIKESİR'DE TASAVVUF KÜLTÜRÜ: UŞŞÂKÎYYE ÖRNEĞİ" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 2022 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Esmâ SAYIN

İmza

Üye Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN

İmza

.../.../2022

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../2022

İmza

Özcan METİN

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla...

İnsanın hem iç hem de dış imarını amaçlayan, İslâm dininin derûnî yönünü anlama adına yoğunlaşan ve insân-ı kâmil yetiştirme düşüncesiyle ortaya çıkan tasavvuf, tarihî süreç içerisinde kendi kurumlarını oluşturmuş; Müslüman toplumların kültürlerini etkileyerek önemli bir düşünce hareketi haline gelmiştir. Türkler, İslâm dinini kabul etmeleriyle beraber dinin bu yorumunu da benimsemişlerdir. Anadolu, Türkler tarafından fethedildikten sonra İslâm dini ve tasavvuf kültürüyle tanışmıştır. Tasavvuf kültürü, Osmanlı toplumunda her kesimi buluşturan ortak bir düşünce yapısı oluşturmuş ve bu alanda hizmet veren birçok âlim, mutasavvıf ve irfan ehli kişinin yetişmesine vesile olmuştur. Anadolu tasavvuf kültürünü oluşturan bu irfan ehli kişiler her bölgeye yayılmış olsalar da bazı bölgelerde bu kültürün etkileri daha fazla hissedilmiştir. İşte bu şehirlerden biri de tarihe *iki devlet kuran şehir* olarak geçmiş Balıkesir'dir.

Anadolu'nun kadîm şehirlerinden Balıkesir, İslâm dini ve tasavvuf kültürüyle erken dönemde tanışmış bir ildir. Şehir, geçmişten günümüze kadar birçok tarıkata ev sahipliği yapmış ve şehirde birçok mutasavvıf yetişmiştir. Bu tarikatlardan Uşşâkıyye tarikatının, Balıkesir'de özel bir yeri vardır. Tarikatın üçüncü pîri Abdullah Selâhaddin Uşşâkî (1705-1783) ve son dönem Uşşâkî şeyhlerinden Sıddık Naci Eren (1925- 2018) Balıkesirlidir. Birçok eser vererek geçmiş ve gelecek arasında köprü olan bu kişiler Uşşâkıyye tarikatında önemli rol oynamışlardır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın konusuna, amacına, önemine, sınırlılıklarına ve tanımlara yer verilmiştir. İlgili alanyazın bölümünde; Balıkesir'de dinî ve tasavvufî kültür konusu Karesi Beyliği, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi olarak kuramsal çerçevede incelenmiş ve ilgili araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir. Yöntem bölümünde; araştırmanın modeli ve bilgi toplama kaynakları ele alınmıştır. Bulgular ve yorumlar

bölümü ise ikiye ayrılmıştır: Birinci bölümde, Balıkesir’de faaliyet gösteren başlıca tarikatlar ve bu tarikatların Balıkesir’de yetiştirdiği mutasavvıflar; ikinci bölümde ise Uşşâkıyye tarikatı ve Sıddîk Naci Eren hakkında bilgi verildikten sonra Naci Efendi’nin eserlerinde dinî ve tasavvufî kavramlar incelenmiştir. Son bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuç ve önerilere yer verilmiştir. Aynı zamanda çalışma ekteki fotoğraflarla görsel olarak desteklenmiştir.

Gaye-i hayalim olan bu çalışmayı gerçekleştirmemde beni öğrenciliğe kabul ederek yoluma ışık tutan ve görüşleriyle destek olan tez danışmanım değerli hocam Doç. Dr. Esmâ SAYIN’a, yüksek lisans döneminde ilmî tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK’e, Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN’a, Dr. Abdullah BAYRAM’a ve Dr. Hesham MOTOWA’ya en samimi duygularıyla teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tezin bana kazandırdığı yüksek lisans arkadaşım Suna DAĞLI’ya, teknik yardımlarından ötürü Esra CEYLAN ve eşine, çalışma sürecinde karşılaştığım sıkıntıları aşmamda maddî-mânevî desteklerini her zaman yanımda hissettiğim kardeşlerime, eşime ve oğluma teşekkürü bir borç bilirim.

BALIKESİR, 2022

ÖZCAN METİN

ÖZET

BALIKESİR'DE TASAVVUF KÜLTÜRÜ: UŞŞÂKIYYE ÖRNEĞİ

METİN, Özcan

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Esmâ SAYIN

2022, 148 Sayfa

Anadolu'nun kadîm şehirlerinden Balıkesir, Türklerin bölgeye yerleşmesiyle beraber tasavvuf kültürüyle tanışmıştır. Şehirde ahîlik ve Bektaşilikle başlayan tasavvuf kültürü; Kadiriyye, Rifâiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Celvetiyye ve Uşşâkiyye tarikatları ile daha yaygın bir hale gelmiştir. Balıkesir, tasavvuf kültürünün yetiştirdiği irfan ehli kişilerle tarihte adından söz ettirmiş ve her dönemde tasavvufî kültürün canlı olarak yaşandığı bir yer olmuştur.

XVI. yüzyılda ortaya çıkan Uşşâkiyye tarikatının üçüncü pîri Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'nin (1705-1783) ve son dönem Uşşâkî şeyhi Sıddîk Naci Eren'in (1925-2018) Balıkesirli olmasından dolayı tarikatın Balıkesir'de özel bir yeri vardır. İrşad görevini İstanbul'da yerine getiren Abdullah Selâhaddin Uşşâkî, yazdığı iki yüzden fazla eserle Osmanlı tasavvuf tarihine katkıda bulunmuştur. Uşşâkiyye tarikatı, Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'den sonra halifeleri vasıtasıyla Batı Anadolu ve Rumeli'ye yayılmıştır.

XIX. yüzyıl Uşşâkî şeyhlerinden Ahmed Tâlib İrşâdî (1820-1881), Balıkesir'e geldiğinde bir Uşşâkî tekkesi kurmuştur. Böylece Balıkesir'e gelen tarikat, şehirde kısa zamanda yayılmış ve daha sonra ikinci Uşşâkî tekkesi de açılmıştır. Uşşâkiyye tarikatı, tekkelerin kapatılmasına kadar Balıkesir'de faaliyetlerine devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde Balıkesir'de unutulmaya yüz tutan Uşşâkiyye tarikatı, Sıddîk Naci Eren vasıtasıyla tekrar canlılık kazanmıştır.

Naci Efendi, Bekir Sıdkı Visâlî Efendi'den (1881-1962) icâzet aldıktan sonra Balıkesir'de başladığı irşad görevine, Kâzım Efendi'nin (1908-1980) vefatından sonra Uşşâkıyye tarikatının şeyhi olarak devam etmiştir. Yaptığı sohbetler ve yazdığı kitaplarla irşad görevini yerine getirmeye çalışan Naci Efendi, tasavvuf çizgisinde bir hayat yaşamıştır. Naci Efendi aynı zamanda ihtiyaç sahiplerine yardım eli uzatan Uşşâkî Vakfı'nın kuruluşuna da önderlik etmiştir. Naci Efendi'nin geride bıraktığı eserleri ve önderlik ettiği hayır işleri, vefatından sonra da sadaka-i câriye olarak devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf Kültürü, Balıkesir, Uşşâkıyye Tarikatı, Sıddîk Naci Eren.

ABSTRACT

SUFI CULTURE IN BALIKESİR: THE EXAMPLE OF USHAQIYYA

METİN, Özcan

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Esma SAYIN

2022, 148 Pages

Balıkesir, one of the ancient cities of Anatolia, met with the culture of sufism with the settlement of the Turks in the region. Sufi culture, which started with Akhism and Bektashism in the city, became more common with the Qadiriyye, Rifaiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Celvetiyye and Ushaqiyya sects. Balıkesir has made a name for itself in the history with the people of wisdom raised by the Sufi culture and has been a place where sufistic culture is lived alive in every period.

Ushaqiyya sect that emerged in the 16th century has an important place in Balıkesir because of the fact that Abdullah Selâhaddin Uşşâkî (1705-1783), the third leader of the sect , and Sıddık Naci Eren (1925-2018), the late Uşşâkî sheikh, were from Balıkesir. Selâhaddin Efendi, who fulfilled his duty of guidance in Istanbul, contributed to the history of Ottoman Sufism with more than two hundred works he wrote. The Ushaqiyya Sect spread to Western Anatolia and Rumelia through its caliphs after Abdullah Selâhaddin Uşşâkî.

Ahmed Tâlib İrşâdî (1820-1881) who is one of the Ushaqiyya sheikhs of the 19th century established an Ushaqi lodge when he came to Balıkesir. Thus, the sect that came to Balıkesir spread in the city in a short time and then the second Ushaqi lodge was opened. The Ushaqiyya sect continued its activities in Balıkesir until the law on the closure of the lodges. The Ushaqiyya sect, which was on the verge of

being forgotten in Balıkesir during the republic period, regained its vitality again through Sıddık Naci Eren.

Naci Efendi, after getting permission from Bekir Visâlı Efendi (1881-1962), started his guidance duty in Balıkesir, and continued as the sheikh of the Ushaqiyya sect after Kazım Efendi's (1908-1980) death. Naci Efendi, who tried to fulfill his duty of guidance with the conversations he made and the books he wrote, lived a life in the line of sufism. Naci Efendi also pioneered the establishment of the Ushaqi Foundation, which lends a helping hand to those in need. The works that Naci Efendi left behind and the charitable works he led continue as a charity after his death.

Keywords: Sufi Culture, Balıkesir, Ushaqiyya Sect, Sıddık Naci Eren.

Bu alışmayı doğup büyüdüğüm şehre bir vefa borcu olarak görüyor, anneme
ve rahmetli babama ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	x
ÇİZELGELER LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	2
1.5. Tanımlar	2
2. İLGİLİ ALANYAZIN	11
2.1. Kuramsal Çerçeve	11
2.1.1. Balıkesir’de Dinî ve Tasavvufî Kültür	11
2.1.1.1. Karesi Beyliği Dönemi	12
2.1.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	13
2.1.1.3. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi	26
2.2. İlgili Araştırmalar	34
3. YÖNTEM.....	35
3.1. Araştırmanın Modeli	35
3.2. Bilgi Toplama Kaynakları	35
4. BULGULAR VE YORUMLAR	37
4.1. Balıkesir’de Faaliyet Gösteren Tarikatlar	37
4.1.1. Kadiriyye Tarikatı.....	37
4.1.1.1. Aczî Mustafa Efendi (ö. 1292/1875-76)	38
4.1.1.2. Enîsî Mustafa Efendi (ö. 1325/1907-08)	39
4.1.2. Rifâiyye Tarikatı	39
4.1.2.1. Kenan Rifâî (1867-1950)	40
4.1.3. Nakşibendiyye Tarikatı.....	41
4.1.3.1. Ali Şuûri Efendi (ö. 1281/1864-65)	44
4.1.3.2. İbrahim Edhem Efendi (ö. 1289/1872-73).....	45

4.1.3.3. Vehbi Ali Efendi (ö. 1284/1867-68).....	45
4.1.3.4. Es'ad Sa'di Efendi (ö. 1299/1881-82).....	46
4.1.3.5. Hâfız Abdullah Efendi (ö. 1320/1902-03).....	46
4.1.3.6. Osman Nuri Efendi (ö. 1330/1911-12).....	46
4.1.3.7. Hacı İzzet Efendi (ö. 1318/1900-01).....	47
4.1.3.8. Bezzâz Ali Rıza Efendi (ö. 1330/1911-12).....	47
4.1.4. Mevleviyye Tarikatı	48
4.1.4.1. Pîr Mehmed Efendi (ö. 1026/1617)	50
4.1.5. Bayramiyye Tarikatı	51
4.1.5.1. Şeyh Lütfullah Efendi (ö. 1444-1446 [?]).....	51
4.1.5.2. Bahâuddin Efendi (ö. 895/1489-90)	52
4.1.5.3. Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 952/1545-46).....	53
4.1.6. Celvetiyye Tarikatı	53
4.1.6.1. Şeyh Ahmed Efendi (Muk'ad) (ö. 1049/1639-40)	54
4.1.6.2. Hâmid Efendi (ö. 1139/1726-27).....	54
4.1.6.3. Yusuf Nizameddin Efendi (ö. 1166/1752-53)	55
4.1.6.4. Küçük Hâmid Efendi (ö. 1172/1758-59)	55
4.1.6.5. Mustafa Hâşim Efendi (ö. 1197/1782-83)	55
4.1.6.6. Seyyid Enis Efendi.....	56
4.2. Balıkesir'de Uşşâkıyye Kültürü	56
4.2.1. Uşşâkıyye Tarikatının Ortaya Çıkışı	57
4.2.1.1. Halvetiyye Tarikatı	57
4.2.1.2. Halvetiyye Tarikatı Silsilesi.....	59
4.2.2. Uşşâkıyye Tarikatı	60
4.2.2.1. Uşşâkıyye Tarikatının İleri Gelenleri.....	60
4.2.2.1.1. Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1001/1593).....	61
4.2.2.1.2. Ahmed Câhidî Uşşâkî (ö. 1070/1659).....	61
4.2.2.1.3. Mehmed Cemâleddin Uşşâkî (ö. 1165/1751).....	62
4.2.2.1.4. Abdullah Selâhaddin Uşşâkî (ö. 1197/1783).....	63
4.2.2.1.5. Ahmed Tâlib İrşâdî (ö. 1298/1881).....	65
4.2.2.1.6. Abdurrahman Sâmi Efendi (ö. 1934)	66
4.2.2.2. Uşşâkıyye Tarikatının Özellikleri	67
4.2.2.3. Uşşâkıyye Tarikatının Tekkeleri.....	69
4.2.3. Balıkesir'de Uşşâkıyye Tarikatı	69
4.2.3.1. Sıddîk Naci Eren (1925-2018).....	70

4.2.3.1.1. Hayatı	70
4.2.3.1.2. Ailesi	72
4.2.3.1.3. Tarikata İntisâbı.....	73
4.2.3.1.4. İcâzet Alması.....	74
4.2.3.1.5. Şeyhleri.....	75
4.2.3.1.5.1. Bekir Sıdkı (Visâlî) Halıcıoğlu (1881-1962).....	75
4.2.3.1.5.2. Mehmed Ruhi Akhan (1905- 1977)	77
4.2.3.1.5.3. Kâzım Kızılkant (1908-1980).....	78
4.2.3.1.6. Eserleri ve Faaliyetleri	80
4.2.3.1.7. Naci Eren'in Eserlerinde İbadetler	85
4.2.3.1.7.1. Namaz.....	86
4.2.3.1.7.2. Oruç	88
4.2.3.1.7.3. Zekât	90
4.2.3.1.7.4. Hac.....	91
4.2.3.1.9. Naci Eren'in Eserlerinde Nefis Mertebeleri.....	95
4.2.3.1.10. Naci Eren'nin Eserlerinde Tasavvufî Makamlar.....	102
4.2.3.1.10.1. Tövbe	103
4.2.3.1.10.2. Ubûdiyyet	105
4.2.3.1.10.3. Takvâ	106
4.2.3.1.10.4. Vera'	107
4.2.3.1.10.5. Zikir	108
4.2.3.1.10.6. Murakabe	110
4.2.3.1.10.7. Fakr	112
4.2.3.1.10.8. İhlâs	113
4.2.3.1.10.9. Sabır.....	114
4.2.3.1.10.10. Şükür.....	116
4.2.3.1.10.11. Tevekkül	118
4.2.3.1.10.12. Rızâ.....	120
4.2.3.1.10.13. Kanaat.....	121
4.2.3.1.10.14. İstikamet	122
4.2.3.1.10.15. Müşâhede.....	123
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	125
5.1. Sonuçlar.....	125
5.2. Öneriler.....	128
KAYNAKÇA	130

EKLER.....	140
Ek 1: Karesi Bey Türbesi.....	140
Ek 2: Namazgâh.....	141
Ek 3: Şeyh Ahmet Efendi'nin Yaptırdığı Çeşmeler	142
Ek 4: Cumhuriyet Dönemi'nde Balıkesir'de Yetişen Mutasavvıflar	143
Ek 5: Bekir Sıdkı Visâlî ve Halifeleri.....	146
Ek 6: Uşşâkî Vakfı Faaliyetleri.....	148

ÇİZELGELER LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1. 1920 Yılında Balıkesir'de Bulunan Tarikat ve Tekkeler. 26

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: Aleyhisselam	
Blk	: Balıkesir	
c.	: Cilt	
c.c.	: Celle Celâluhû	
Çev.	: Çeviren	
Ed.	: Editör	
H.	: Hicrî	
Haz.	: Hazırlayan	
k.s.	: Kudduse Sırruhû	
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı	
MEM	: Millî Eğitim Müdürlüğü	
MS	: Milattan Sonra	
MÖ	: Milattan Önce	
r. a.	: Radıyallâhu anh	
r. anhâ	: Radıyallâhu anhâ	
r. anhum	: Radıyallahu Anhum	
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem	:
TTK	: Türk Tarih Kurumu	
ö.	: Ölüm tarihi	
vb.	: ve benzeri	
vd.	: ve diğerleri	

1. GİRİŞ

Erken dönemde İslâm dini ve tasavvuf kültürü ile tanışan Balıkesir, her dönemde dinî hayatın canlı olarak yaşandığı bir şehir olmuştur. Birçok tarikatın faaliyet gösterdiği şehirde Uşşâkıyye tarikatının özel bir yeri vardır. *Balıkesir’de Tasavvuf Kültürü: Uşşâkıyye Örneği* adlı çalışmamızın bu bölümünde; araştırmanın problemi, amacı, önemi, sınırlılıkları hakkında bilgi verilecek ve araştırmada kullanılan bazı kelimelerin tanımları yapılacaktır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusu iki bölümde incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, Balıkesir’de dinî ve tasavvufî kültüre genel olarak bakılmıştır. Balıkesir’de faaliyet gösteren başlıca tarikatlarla ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra bu tarikatlara mensup Balıkesir’de yaşamış mutasavvıflar hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Balıkesir’de önemli bir yere sahip olan Uşşâkıyye tarikatı, özel olarak incelenmiştir. Son dönem Uşşâkî şeyhlerinden Balıkesirli Sıddîk Naci Eren’in (1925-2018) hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri ele alınmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı; tarihî süreç içerisinde Balıkesir’de tasavvuf kültürünün ne kadar canlı olarak yaşandığını ortaya koymaktır. Bunun için çalışmada, Balıkesir’de yetişen veya başka bir yerden gelerek şehrin dinî ve tasavvufî kültürüne katkıda bulunan birçok mutasavvıf hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada özel olarak Uşşâkıyye tarikatının incelenmesinin amacı ise tarikatın üçüncü pîri Abdullah Selâhaddin Uşşâkî’nin (1705-1783) ve son dönem Uşşâkî şeyhlerinden Sıddîk Naci Eren’in Balıkesirli olmasıdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi; yapılan bu çalışma tarih boyunca birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış Balıkesir’e, tasavvuf kültürü açısından bakan ilk çalışmadır. Bu kültürel mirası günümüze taşıyan Balıkesir’de yaşamış mutasavvıflar hakkındaki bilgiler ilk kez bu çalışmada toplanmıştır.

İkincisi ise; Balıkesir’de Uşşâkıyye tarikatının tarihi ve son dönem Uşşâkî şeyhlerinden Sıddîk Naci Eren’in hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri ilk kez bu çalışmada ele alınmıştır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma; Balıkesir’de tasavvuf kültürü ve Balıkesir’de Uşşâkıyye tarikatı hakkında verilen bilgiler ile sınırlıdır. Çalışmada Balıkesir’de doğmuş veya başka yerlerden Balıkesir’e gelerek şehrin kültür hayatına katkıda bulunmuş mutasavvıflar hakkında bilgiler verilmiş; Uşşâkıyye tarikatının Balıkesir tarihindeki yeri, son dönem Uşşâkî şeyhlerinden Sıddîk Naci Eren’in hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri ele alınmıştır.

Çalışma, Covid-19 salgını dolayısıyla kontrollü sosyal hayat döneminde hazırlandığı için kaynaklara ulaşma ve kişisel görüşmelerde bazı sınırlılıklarla karşılaşmıştır.

1.5. Tanımlar

Bazı tanımlar çalışmanın içinde bulunsa da çalışmanın temelini oluşturan yer ve kavramların tanımlarına bu bölümde yer verilmiştir.

Balıkesir

Anadolu Yarımadası’nın kuzeybatısında yer alan Balıkesir, Marmara Bölgesi’nin Güney Marmara Bölümü içinde ve aynı adı taşıyan ovanın batı kenarında, bir tepenin ovaya bakan yamacında ve bu tepenin eteklerinden ovaya doğru yayılmış bir şehirdir (Tatoğlu, 2006, s. 6). Balıkesir’in kuzeybatısında

Çanakkale, kuzeyinde Marmara Denizi, doğusunda Bursa, güneydoğusunda Kütahya, güneyinde Manisa, güneybatısında İzmir, batısında ise Ege Denizi bulunur (Kıpçak, 1968, s. 5).

Şehrin ismi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte bu konuda yazılan eserlerde değişik isimler geçmektedir. Bunlar; *Akhyraous*, *Akira*, *Hadrianoterai*, *Paleo-Castro*, *Balıkısra* (*Belikisra*), *Balıkhisar* (*Balakhisar*) ve *Balıkesrî*'dir (Ünlüyol, 1996, s. 10). Akhyraous ve Akira ismi Arap kaynaklarında *Agira* (*Memleket-i Agira*) olarak geçmektedir (Öntüğü, 2003, s. 8). İbn-i Battûta (ö. 770/1368-69) *Seyahatnâme* adlı eserinde Balıkesir'den bahsederken şehrin adını *Belikisra* şeklinde yazmıştır (İbn-i Battûta, 1330, s. 339). Şehrin adı XVI. yüzyıl tapu tahrir defterleri ile XVIII. yüzyıl şer'yye sicillerinde *Balıkesrî* olarak geçmektedir (Ünlüyol, 1996, s. 12).

Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber verimli toprakları, uygun iklimi, Marmara ve Ege Denizi'ne olan kıyısı ve önemli yolların üzerinde bulunması gibi özellikleri ile Balıkesir, tarih boyunca pek çok medeniyetin yaşadığı bir yer olmuştur. Bölgeye ilk yerleşen; Bitinler, Mizler ve Frigler gibi kavimler, bölgede güçlü bir devlet kuramamışlardır. Balıkesir, MÖ VI. ve IV. yüzyıllar arasında Perslerin hâkimiyeti altında kalmış daha sonra ise İskender İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. Bunun ardından Bergama Krallığı'na dâhil olan Balıkesir, bir süre sonra Roma İmparatorluğu'na katılmıştır. Roma İmparatorluğu MS 395 yılında ikiye ayrıldığında ise Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmıştır. Bizans, Balıkesir'i piskoposluk merkezi haline getirmiştir. Halife Muâviye (ö. 60/680) döneminde Bizans'ın başkenti İstanbul'u almak için Anadolu'ya gelen İslâm orduları, Balıkesir sınırları içinde konaklamışlardır. Bölge, İslâmiyet'le ilk kez bu dönemde tanışmıştır.

1071 yılındaki Malazgirt Savaşı ile Büyük Selçuklu Devleti tarafından Anadolu'nun kapıları ilk kez Türklere açılmıştır. Türk akıncıları Selçuklu emirlerinin idaresinde Anadolu'ya gelmiş ve yer yer fetihler yaparak Marmara sahillerine kadar ilerledikleri sırada Balıkesir Türk hâkimiyetine girmiştir. Bundan sonra bölgeye zamanla Türkler gelip yerleşmişlerdir (İlgürel, 1992, s. 12-13).

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Asya'dan Anadolu'ya gelen Moğollar, yaptıkları baskınlarla Anadolu Selçuklu Devleti'nin çökmesine sebep olmuşlardır. Meydana

gelen bu boşluktan faydalanan bazı uç beyleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. *Karesi Bey (Kara İsa)* de (ö. 728/1328'den önce) bu beylerden biridir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin nüfuzlu komutanlarından Karesi Bey, büyük bir Türkmen grubu ile birlikte Balıkesir'e gelmiş ve 1296'da bağımsızlığını ilan ederek Karesi Beyliği'ni kurmuştur. Bundan sonra Balıkesir ve civarı, onun adıyla yani *Karasi-eli* olarak anılmaya başlanmıştır (Günel, 2001, s. 488). Anadolu ve Trakya Bölgesi'nde kendilerine bir yurt ve sığınılacak bir lider arayan Türkmenler, Karesi Beyliği'nin kurulmasından sonra bu bölgeye gelip yerleşmişlerdir. Karesi Bey, Moğollardan kaçarak Anadolu'ya gelen Türkler ile Sarı Saltuk'un (ö. 697/1297-98) halifesi Ece Halil Bey (ö. 712/1312) kumandasında Dobruca'dan gelen Türkleri Balıkesir çevresine yerleştirerek şehrin nüfusunun hızla artmasını sağlamıştır (İlgürel, 1992, s. 13). 1333 yılında Balıkesir'i ziyaret eden İbn-i Battûta, şehri; kalabalık nüfuslu, geniş yolları olan, renkli ve güzel çarşılı olarak tanımlamıştır (İbn-i Battûta, 1330, s. 41-42). Karada güçlü bir orduya sahip Karesi Bey, bir donanma kurarak denizdeki kuvvetini de arttırmış ve Rumeli'ye seferler düzenlemiştir. Balıkesir'de vefat eden Karesi Bey'in kabri, Zağnos Paşa Camii civarındaki türbede bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1992b, s. 85-99).

Karesi Beyliği, 1345 yılında Orhan Gazi (ö. 763/1362) zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır (Günel, 2001, s. 489). Orhan Gazi, bu bölgeyi merkeze bağlı sancak yaparak oğlu Şehzade Süleyman'ı (ö. 758/1357 [?]) da sancağın merkezi Balıkesir'e sancak beyi olarak tayin etmiştir. Bu dönemde Balıkesir *şehzade sancağı* olmuştur (Öncü vd., 2020, s. 11). Varlığı Cumhuriyet dönemine kadar yüzyıllarca devam eden Karesi Sancağı'nın sınırları, zaman zaman değişse de yaklaşık olarak bugünkü Balıkesir sınırlarına karşılık gelmektedir (İlgürel, 1992, s. 13).

Karesi Beyliği, kuruluş aşamasındaki Osmanlı Devleti'ne katılan ilk beylik olduğu için Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Karesi Sancağı'nın sahildeki arazisi, tecrübeli komutanları ve güçlü donanması sayesinde Osmanlı'nın Anadolu'dan Rumeli'ye geçişi kolaylaşmış, bölgedeki göçebe Türk aşiretleri Rumeli'ye yerleştirilerek bu arazinin Türkleşmesi ve İslâmlaşması sağlanmıştır (Gökbilgin, 1964 s. 402a-403b). Karesi Beyliği'nin güçlü donanması, İstanbul'un fethinde de önemli görevler üstlenmiştir.

Balıkesir, altı yüzyıl hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik, siyasî, askerî, idarî olayların hepsinden etkilenmiş;

imparatorluğun kuruluş ve yükseliş dönemlerinde refahını, duraklama ve gerileme dönemlerinde ise sıkıntılarını paylaşmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri'nin ülkenin her yerinde işgallere başlamasıyla Balıkesir ve çevresi de işgal edilmiştir. Alaca Mescit'te düzenlenen toplantıyla Kuvâ-yı Milliye'nin ilk kıvılcımı Balıkesir'de atılmış ve Millî Mücadele başlamıştır. Güçlü imana sahip Balıkesir halkının gösterdiği fedakârlık ve cesaretle şehir, 6 Eylül 1922 tarihinde düşman işgalinde kurtulmuştur (Öncü vd., 2020, s. 11-12). Bu yönüyle *Kuvâ-yı Milliye şehri* olan Balıkesir, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki etkin rolüyle *iki devlet kuran şehir* olma özelliğine sahiptir.

Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra idarî olarak zaman içerisinde farklı eyaletlere bağlanan Karesi Sancağı, 1909 yılında müstakil mutasarrıflık haline gelmiştir. Balıkesir, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1924 yılında vilayet olmuş ve 1926 yılında *Balıkesir Vilayeti* adını almıştır (İlgürel, 1992, s. 13). Günümüze kadar il olma özelliğini koruyan Balıkesir, 6 Aralık 2012 tarihinde büyükşehir niteliği kazanmıştır (Öncü vd., 2020, s. 13).

Balıkesir tarih boyunca; kıtlık, salgın, deprem, savaş, yangın gibi birçok âfetle karşılaşmıştır. Bu âfetlerden en önemlisi, 28 Ocak 1898 yılında meydana gelen depremdir. Bu depremde çok fazla maddî kayıp yaşanmış, neredeyse şehrin yarısı yıkılmış ve tarihî eserlerin büyük bir kısmı zarar görmüştür (Yazıcı, 2003, s. 73). Bunun yanı sıra 8 Ocak 1887, 11 Mart 1915 ve 3 Ağustos 1950 tarihlerinde çarşıda çıkan yangınlarda birçok tarihî eser ve belge yanmıştır (Karesi Gazetesi, 12 Mart 1915, s. 1; Akpınarlı, 2009, s. 201).

Tasavvuf

Tasavvuf tariflerine baktığımızda gördüğümüz en önemli şey, tasavvufun tarif edilemez oluşudur. Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevî*'de anlattığı hikâyeye bu durumu açıklamaktadır: Birtakım kişiler, karanlık bir odada bir fil sergilerler. Daha önce hiç fil görmemiş pek çok kişi, bu fili görmek için toplanırlar fakat oda o kadar karanlıktır ki kimse fili göremez. Fili merak eden kişiler onun neye benzediği hakkında bir fikir sahibi olmak için ona elleriyle dokunurlar. Filin hortumuna dokunan kişiler hayvanın su borusuna benzediğini, kulağına dokunan kişiler büyük bir yelpazeye benzediğini, bacağına dokunan kişiler bir sütuna benzediğini, sırtına

dokunan kişiler ise onun büyük bir tahtaya benzediğini düşünürler (Mevlânâ, 1995, s. 102).

İşte tasavvufun tarifini yapanlar da bu hikâyedeki şahıslar gibi hissettikleri şeyleri ifade ederken hakikatin sadece bir yönünü göstermişlerdir (Gökbulut, 2013, s. 9). Bunun için de tarihî süreç içerisinde tasavvuf tariflerinin sayısı sûfilerin sayısı kadar çok olmuştur. Çünkü ruhanî hayattaki tekâmül ve inkişafı, bulundukları hâl ve makamları farklı olan sûfiler, belli zamanlarda yaşadıkları derunî hâlleri farklı şekillerde ifade etmişlerdir (Uludağ, 2016, s. 30).

Bazı sûfiler tasavvufu; *tasavvuf, kendini tanımaktır/bilmektir* diye tanımlarken bazıları; *tasavvuf, insanın iç ve dış dünyasının imarıdır* demişler, bazıları da; *tasavvuf, kâl değil, hâl ilmidir* (Ö. Yılmaz, 2017, s. 43), *tasavvuf ilâhî âhlakla ahlâklanmaktır* diyerek tanımlamışlardır (Öngören, 2011b, s. 119). Sonuç olarak tasavvuf; *sözün hâle dönüştüğü, kaynağı Kur'an olan ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Asr-ı saâdet'te yaşadığı hayat tarzı* olarak ifade edilebilir.

Tasavvuf tarihi; zühd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarikatlar dönemi olmak üzere üç bölümde incelenir.

Zühd dönemi olarak adlandırılan hicrî I. ve II. yüzyıllar, Asr-ı saâdet'le başlayıp tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemi ile devam eden yüz elli yılı içine alır (Ö. Yılmaz, 2017, s. 66). Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashâbı, zâhidâne bir hayat yaşamışlardır. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle başka kültür ve medeniyetlerle karşılaşmışlardır. Siyasî kavgaların da başladığı bu dönemde maddeye karşı ilgi artmış; lüks, konfor, zevk düşkünlüğü ve israf yaygınlaşmıştır (Demirci, 2017, s. 70). İşte zühd hareketi böyle bir ortama tepki olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayat tarzına duyulan özlemden dolayı ortaya çıkmıştır. Zühd dönemi, genellikle ferdî yaşamla sınırlı kalmış ve bu dönemde tasavvufun temelini oluşturan sevgi, aşk, hüzn, korku ve tevekkül ön planda olmuştur (H. K. Yılmaz, 2018, s. 100-101).

Tasavvuf tarihinde hicrî III. ve VI. yüzyıllar arasındaki zaman dilimine *tasavvuf dönemi* denir. Siyasî, toplumsal ve bilimsel açıdan önemli olayların olduğu, büyük sûfilerin yetiştiği bu dönemde tasavvuf; bağımsız bir ilim dalı haline gelmiş, tasavvufla ilgili ilk eserler yazılmış ve tasavvuf terminolojisi oluşmuştur (Ö. Yılmaz, 2017, s. 79-83). Zühd dönemi sûfilerinin genellikle Medine, Basra, Kûfe ve

Horasan'da yetişmelerine karşın tasavvuf döneminde İslâm coğrafyasının genişlemesiyle Mısır, Nişâbur, Şam ve Bağdat'ta yüzyıllar boyu kendilerine bağlanılan mutasavvıflar yetişmiştir (H. K. Yılmaz, 2018, s. 108-109).

Miladî XII. yüzyıldan sonraki dönem, tasavvuf tarihinde *tarikatar dönemi* olarak adlandırılır. Tasavvuf, XII. yüzyıldan sonra o âna kadar olan birikiminin ve zamanın ihtiyaçlarının zorunlu bir neticesi olarak kurumsallaşmış ve *tarikat* denilen kurumlarla temsil edilmeye başlanmıştır. Günümüze kadar ulaşan tarikatlar bu dönemde ortaya çıkmıştır (Gürer, 2019, s. 108). Tarîk, tarîkat sözlükte, “yol” mânasına gelmektedir. Terim olarak ise tarikat, “Allah’a (c.c.) ulaşmak isteyen kişilere mahsus âdet, hâl ve davranışlar” demektir (Öngören, 2011a, s. 95).

Tarikatar döneminde tasavvuf, Kur’an ve sünnet temelleriyle pekiştirilmiş diğer yandan İslâm coğrafyasının sınırlarını aşan tasavvuf kültürü ve irşad faaliyetleri sûfiler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde tasavvuf ehlinin ferdî eğitiminin yanı sıra halk kitlelerinin eğitimi için de gereken kurallar koyulmuştur. Tasavvuf, aynı zamanda bir hayat tarzı ve din anlayışı olarak İslâm âleminin her tarafına yayılarak hızlı bir teşkilatlanma ve kendine has kültürü ortaya koyma sürecine girmiştir (Gürer, 2019, s. 105-108).

Ahîlik

Tasavvufun sosyal hayatın bir parçası olarak toplum içerisinde örgütlendiği ilk kurum *ahîlik*dir. Tasavvuftaki fütüvvet kavramının kurumsallaşmış hâli olan ahîlik, Ahî Evran (ö. 660/1261) tarafından Anadolu'da kurulmuştur. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin kuruluşunda önemli roller üstlenen ahîlik teşkilatları, Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar yayılmıştır (Ö. Yılmaz, 2017, s. 275). Ahî teşkilatları, ilk kuruldukları dönemlerde belirli ahlâk prensipleri altında şekillenmiş birer eğitim kurumu olarak bir yandan iş yapmayı öğreterek eğitim vermiş, bir yandan da üretimi denetleyerek esnafın kaliteli iş yapmasını sağlamışlardır (Tekeli ve İlkin, 1993, s. 7). Bu teşkilatlar aynı zamanda bulundukları ortamda şehirleşmeyi sağlayan birer sosyal disiplin unsuru olmuşlardır (Türer, 1998, s. 1). XIV. yüzyılda Anadolu'yu gezen İbn-i Battûta, ahî teşkilatlarının tasavvufî hayatla olan yakınlıklarına değinmiş ve misafir olduğu ahî zâviyeleri hakkında bilgiler vermiştir (Kazıcı, 1988, s. 541).

Cami

“Toplayan, bir araya getiren” mânasındaki *camî* kelimesi, Arapça “cem” kökünden türemiştir (Bozkurt ve Önkal, 1993, s. 46). İslâm kültürünün göstergesi olan camiler, ilk olarak ibadet etme amacıyla kurulmuş olsalar da zaman içerisinde insanların dinî konularda eğitim aldığı örgün eğitim kurumu olarak hizmet vermişlerdir. Bilindiği gibi ilk mescidin inşa edilmesinden itibaren ders halkaları oluşmaya başlamış ve bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir. Bu anlamda camilerin İslâm dinindeki ilk eğitim kurumları olduğu söylenebilir. Müslümanlar, fethettikleri yerlere ilk olarak İslâm dininin bir göstergesi olan camileri inşa etmişlerdir (Yıldız, 1988, s. 100).

Medrese

Şehirlerin kültürel anlamda gelişmesinde büyük rol oynayan *medreseler*, Osmanlı klasik eğitim sistemi içindeki yükseköğretim kurumlarıdır. Osmanlı’nın ilk dönemlerinde tekkelerde yapılan eğitim daha sonra cami ve medreselerde yapılmaya başlanmıştır (Türer, 1998, s. 5-7). Osmanlı’da ilk medrese 1331 yılında İznik’te kurulmuştur. Bu medresenin başına mutasavvıf Dâvûd-i Kayserî’nin (ö. 751/1351) getirilmesiyle tasavvuf, Osmanlı medrese kültürüne girmiştir. II. Murad (ö. 855/1451) zamanında kurulan şeyhülislâmlık makamına bu medreseden yetişen Molla Fenârî’nin (ö. 834/1431) tayin edilmesi ile toplumda mutasavvıf âlim tipi yaygınlaşmıştır (Öngören, 2015, s. 268).

Tekke

Tasavvufun tarikat olarak kurumsallaşma sürecinde ortaya çıkan en önemli kurum tekkelerdir. Farsça asıllı olan *tekke* kelimesi, “dayanılacak, sığınılacak yer” anlamına gelir. Bir tasavvuf kurumu olarak tekkeler; tasavvuf ehlinin oturup kalktığı, sülûk çıkarttığı ve âyin yaptığı yerlerdir. Küçük tekkelere zâviye, büyüklerine ise dergâh veya hankah denir. İlk tekke Ebû Hâşim el-Kûfî (ö. 150/765) tarafından Filistin’in Remle beldesinde kurulmuştur (Cebecioğlu, 2009, s. 646).

Anadolu tarihinde icra ettikleri görevler açısından tekkelerin önemli yeri vardır. Anadolu’da Selçuklular döneminden önce kurulan tekkelerdeki dervişler belli

bir tarikata âidiyetleri olmaksızın bulundukları yerlerin etrafını imar edip iskâna elverişli hale getirmişlerdir. Belli bir tarikata bağlı olarak faaliyet yapan tekkeler XIII. yüzyıldan sonra kurulmuştur. Şeyhler, müridler veya devlet idarecileri tarafından inşa edilen tekkeler maddî olarak vakıflarla desteklenmiştir.

İslâm ahlâkının, tasavvuf ilminin öğretildiği ve tatbik edildiği tekke ve zâviyelerin icra ettikleri görev ve fonksiyonlar zamanla değişiklik göstermiştir (Kara, 2011, s. 369). Anadolu'da müridlerin ahlâken yetiştirildiği, mürşidlerin irşad için hazırlandığı tekkeler ilk dönemlerden itibaren bir eğitim kurumu olarak görev yapmışlardır (H. K. Yılmaz, 2018, s. 133). Buralardaki eğitim ve öğretim sözlü, yazılı, uygulamalı ve hâl eğitimi şeklindedir (Kara, 1990, s. 25). Kuruldukları dönemlerde tekkeler, tasavvufî eğitimin yapıldığı yerler olmalarının yanında sosyal hizmet görevini de üstlenmişlerdir. Tekkeler; mescid ve cami gibi kullanılan ibadethane, yolcular için misafirhane, ilim ehli için kütüphane, ihtiyaç sahipleri için imarethane, hastalar için ise hastane olmuşlardır. Tekke şeyhleri ise halkla devlet arasında arabulucuk görevi yapmışlardır (Ocak, 1978, s. 249-267). XVI. yüzyıldan sonraki dönemde ise, eğitim hizmetlerinin medreselerde yapılmaya başlanmasıyla tekkeler, daha çok içe dönük bir çizgi takip etmişler ve din eğitiminin duygu yönünden güçlenmesini sağlamışlardır. Bundan sonra tekkeler daha çok zikir meclislerindeki mûsiki, ilâhi ve şiirlerle ilâhî aşkın yudumlandığı yerler olmuşlardır (Kara, 1990, s. 37-46).

Hemen hemen her tarikata ait birçok tekkenin bulunduğu Osmanlı topraklarında devlet yöneticileriyle tekke mensupları arasındaki ilişkiler genellikle olumlu bir şekilde devam etmiştir. Devlet bütün tarikatlara eşit mesafede durmuş, siyasî yönetime ters düşen tarikatların tekkeleri gözlem altında tutulmuştur (Kara, 2011, s. 369). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla ilk kez devletle karşı karşıya gelen tekkelerin kontrol altına alınması için 1866 yılında Meclis-i Meşâyih kurulmuştur. Uzun yıllar bağımsız olarak yönetilen tekkeler, Meclis-i Meşâyih'in kurulmasıyla doğrudan devletin denetimi altına girmişlerdir (Demirci, 2017, s. 141).

Tarihle birlikte varlıklarını sürdüren tekkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kendilerini Kurtuluş Savaşı'nın içinde bulmuşlardır. Her zaman devletin yanında olan tekke mensupları, bu dönemde de devleti destekleyerek Millî Mücadele'de etkin rol oynamışlardır. İlk açılan mecliste birçok şeyh ve tarikat mensubu görev almıştır. 1924 yılında Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulmasıyla tekke

ve zâviyelerin yönetimi bu kuruma verilmiştir. 30 Kasım 1925 tarihinde çıkan 677 sayılı kanunla da tekke ve zâviyeler kapatılmıştır (Kara, 2011, s. 370).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde tarihî süreç içerisinde Balıkesir’de yaşanan dinî ve tasavvufî kültür hakkında bilgi verilmiştir.

2.1.1. Balıkesir’de Dinî ve Tasavvufî Kültür

Balıkesir, Türklerden önce de çeşitli din ve inanışa ev sahipliği yapmıştır. Şehir, Müslümanların bölgeye gelmesiyle İslâm dini ile tanışmış; Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların beraber yaşadığı bir yer olmuştur. Türklerle birlikte Müslüman halkın giderek yoğunlaştığı Balıkesir’de dinî ve tasavvufî kültürün etkileri tarih boyunca yoğun olarak kendini göstermiştir. İlk olarak Karesi Beyliği’nin kuruluşunda ve sınırlarının genişlemesinde görülen bu etkiler, Osmanlı döneminde Batı Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında; İstanbul’un fethinde ve Rumeli’nin iskânında; Millî Mücadele döneminde ise Kuvâ-yı Milliye’nin kuruluşunda ve Kurtuluş Savaşı’nda devam etmiştir.

Dinî ve tasavvufî kültür denildiğinde akla gelen kurumlar; camiler, mescidler, medreseler, tekke ve zâviyelerdir. Dinî ve tasavvufî kültürün öğeleri olan bu eğitim kurumları, görevleri zamanla değişiklik gösterse de bulundukları yerleri kültürel yönden cazibe merkezi haline getirmişlerdir. Balıkesir, dinî ve tasavvufî kurumları ve bu kurumlarda yetişen birçok âlim, mütefekkir, mutasavvıf ve irfan ehli kişilerle tarihte iz bırakmış bir şehirdir.

Balıkesir’de dinî ve tasavvufî kültür; Karesi Beyliği dönemi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi olarak üç bölümde incelenecektir.

2.1.1.1. Karesi Beyliği Dönemi

Balıkesir’de dinî ve tasavvufî kültürün etkileri daha şehrin ilk kuruluşunda kendini göstermektedir. Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonra fethettikleri yerlere İslâm’ı yayma düşüncesiyle gitmişlerdir. Birçok uç beyi bu düşünce ile Orta Asya’dan Anadolu’ya gelip yerleşmiştir. Danişment ailesinden Karesi Bey de, bu uç beylerinden birisidir. Karesi Bey, 1296 yılında büyük bir Türkmen grubuyla birlikte Balıkesir’e gelerek Karesi Beyliği’ni kurmuştur. Karesi Beyliği, İslâm dininin Balıkesir ve çevresinde daha sonra ise Rumeli’de yayılıp gelişmesinde önemli rol oynamıştır (İlgürel, 1992, s. 13).

XIV. yüzyılın başlarında Anadolu’daki en etkili tarikatlardan biri *Babâîlik*’tir. Babâîlik daha sonra Hacı Bektâş-ı Velî’ye (ö. 669/1271) nisbet edilerek Bektaşîlik adını almıştır (Uzunçarşılı, 1947, s. 275-277). *Bektaşîlik* Balıkesir’de faaliyet gösteren ilk tarikatıdır. Karesi Bey’in, beyliğinin sınırlarını genişletmek ve şehrin nüfusunu arttırmak için Dobruca’dan getirdiği bir grup Türkmen’in komutanı Ece Halil Bey, Hacı Bektâş-ı Velî’nin müridlerinden Sarı Saltuk’un halifesidir (Günal, 1994, s. 379). Ece Halil Bey ve beraberindeki Türkmenler, Balıkesir ve çevresinde İslâm dini ve tasavvuf kültürünün yayılmasını sağlamışlardır.

Bektaşîliğin Balıkesir’de faaliyet gösteren ilk tarikat olduğunun diğer bir göstergesi ise Balıkesir’in Bigadiç ilçesinde bulunan, Bektaşî dervişi Barak Baba (ö. 707/1307) türbesidir. İlk dönemlerde Baba İlyas’ın (ö. 637/1240) halifelerinden Aybek Baba’nın müridlerinden olan Barak Baba, daha sonra Hacı Bektâş-ı Velî’nin halifelerinden Sarı Saltuk’a intisap etmiştir. *Bektaşî Velâyetnameleri*’nde ise Barak Baba’nın Hacı Bektâş-ı Velî’nin halifelerinden olduğu ve şöyle dediği belirtilmiştir: “...bir halifem de Barak Baba’dır. O gerçek bir erdir. Ona söyleyin, Karesi’ye varsın, Balıkesir’ye gidip orasını yurt edinsin... (Ayhan, 2020, s. 31).”

Balıkesir’de ilk olarak inşa edilen dinî ve tasavvufî kurumlar, İbn-i Battûta’nın *Seyahatnâme* adlı eserinde bahsettiği *Ahî Sinan Zâviyesi ve namazgâhtır*. İbn-i Battûta, 1330-1340 yıllarında Balıkesir’e geldiğinde ahîlerin faziletliyelerinden Ahî Sinan’ın Zâviyesi’nde konakladığını, burada şehrin kadısı ve hatîbi olan Fakih Musa ile görüşüğünü belirtmiştir.

Yüzyıllarca Balıkesir halkının ibadet yeri olarak kullanılan namazgâh, Karesi Beyliği’nin ilk mâbedidir. İbn-i Battûta *Seyahatnâme*’de; Balıkesir’i ziyareti sırasında şehirde cami olmadığını, halkın bir cami inşasıyla uğraştığını, duvarlarının

yapıldığını fakat tavanı tamamlanamadığı için halkın cuma namazlarını ağaç gölgesinde kıldığını yazmıştır (Uzunçarşılı, 1992b, s. 97-98).

Karesi Beyliği döneminde tamamlanan namazgâh, zaman içerisinde Balıkesir Lisesi'nin bahçe duvarının arka kısmında kalmıştır. Zaman zaman onarılan namazgâhın mihrap, minber ve hutbe yeri XX. yüzyıla kadar gelmişse de bu tarihî yapı, 1973 yılında Balıkesir Lisesi Müdürü'nün emriyle yıkılmıştır. Günümüze kadar gelen namazgâh kitâbesi, döneminin şahitliğini yapması adına önem taşımaktadır (Akpınarlı, 2009, s. 30).

2.1.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Karesi Beyliği'nin Osmanlı'ya ilhak olmasıyla Osmanlı topraklarına katılan Balıkesir, Osmanlı'nın beylikten devlete, devletten de imparatorluğa geçiş sürecine büyük katkı sağlamıştır. Coğrafi konumu, verimli toprakları ve ticaret yollarının geçiş güzergâhı üzerinde bulunması gibi özellikleriyle tarihin her döneminde önemli bir yerleşim yeri olan Balıkesir'in Osmanlı'nın sınırları genişledikçe önemi daha da artmıştır. Erken dönemde İslâm dini ile tanışan Balıkesir, Osmanlı'nın fethettiği yerlere dinî ve tasavvufî kültürün taşınmasında önemli bir rol oynamıştır.

Balıkesir'in Osmanlı topraklarına katılmasından sonra şehirde inşa edilen birçok cami, mescid, medrese, külliye, tekke ve zâviye gibi eğitim kurumları ve bu kurumlarda yetişen birçok âlim ve mutasavvıf, şehirde dinî ve tasavvufî kültürün ne kadar canlı olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Balıkesir, tarih boyunca birçok kez deprem, yangın gibi doğal âfetlerle karşılaşmıştır. Tâbir yerinde ise şehir her defasında yeniden inşa edilmiş ve bunun sonucu olarak da birçok tarihî eser, bilgi ve belge günümüze ulaşamamıştır. Bugün Balıkesir'de bulunan cami, mescid, medrese ve türbe gibi tarihî yapıların hepsi Osmanlı zamanından kalmıştır (Durukan, 2003, s. 141). Karesi Beyliği Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Orhan Gazi, bu bölgede halkın eğitimi için köylere kadar yayılan eğitim kurumlarının yaygınlaşmasına özen göstermiştir. Böylece halk, göçebe kültüründen şehir kültürüne geçmiş ve Osmanlı Devleti, güçlü toplum hayatına hazırlanmıştır (Eratalay, 1997, s. 389).

Karesi Beyliği'nin Osmanlı topraklarına katılmasıyla Balıkesir'de imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Şehirde inşa edilen ilk cami, tarihi kesin olarak

bilinmiyor olsa da Rumeli fâtihi Süleyman Gâzi ile birlikte Rumeli'ye geçen Karaoğlu adında bir kişinin yaptırdığı *Karaoğlu Camii*'dir (Durukan, 2003, s. 151). Bundan sonra dönemin padişahları, şehirde görev yapan idareciler, şeyhler ve şehrin önde gelenleri tarafından, şehirde birçok cami ve mescid inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde Balıkesir'de inşa edilen cami ve mescidler şunlardır: Yıldırım Camii, Eyne Bey Camii, Kaya Bey Camii, Mirza Bey Camii, Zağnos Paşa Camii, Hacı Ömer (Martlı, Oruçoğlu) Camii, Yoğurtçu Camii, Kırımlılar Camii, Kavukçu (Türbe, Börkçüler) Camii, Kasaplar Camii, Yeşilli Camii, Mecidiye Camii, Deynekçiler Camii, Aziziye Camii, Hacı Kaya (Alanyurt) Camii, Vicdaniye Camii, Köprübaşı Camii, Emin Ağa Camii, Hacı Sefer Camii, Hâmidîye Camii ve Okçukara Mescidi, İbrahim Bey Mescidi, Umur Bey Mescidi, İzmirli Mescidi, Oruç Gazi Mescidi, Şeyh Lütfullah Mescidi, Tahtalı (Dinkçiler) Mescidi, Mehmet Bey Mescidi, Hoca Sinan Mescidi, Alaca Mescid, Şamlı İsmail Mescidi, Ekinciler Mescidi, Ahî Mehmet ve Ahî Mustafa Mescidi, Hacı Ali Mescidi, Yenice Mescid, Akça Mescid, Ali Fakih Mescidi, Sahın Hisar Mescidi, Eski Kuyumcular (Hacı Ömer) Mescidi, İğneci Mescidi, Börekçiler Mescidi, Mescid-i Atik, Hacı Gaybi Mescidi, Hacı İshak Mescidi, Hacı Kaya Mescidi, İğneci Mescidi, Mustafa Fakih Mescidi (Sevim, 1993, s. 267-283; Ünlüyol, 1996, s. 186-200; Yüzbaşı İ. H., 1997, s. 59-61; Öntuğ, 2003, s. 66-91). Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam eden bu imar faaliyetleri şehirdeki dinî kültürün canlılığına örnek teşkil etmektedir.

Birçoğu günümüze kadar gelemese de tarihî kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Osmanlı döneminde Balıkesir'de bulunan birçok tekke ve zâviye, bize şehirdeki tasavvufî kültürün ne kadar canlı olduğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde Balıkesir'de faaliyet gösteren tekke ve zâviyeler şunlardır: Balım Sultan (Kazan Ağa) Zâviyesi, Paşa Sultan (Töm Dede) Zâviyesi, İne Bey Zâviyesi, Hasan Fakih Zâviyesi, Fatma Sultan Zâviyesi, Şeyh Lütfullah Zâviyesi, İmrahor (Emir-i Harur) Hasan Paşa Zâviyesi, Üçpınarlıoğlu Halil Hayreddin Efendi Zâviyesi, İzmiroğlu Hamza Bey (Çırakçı) Zâviyesi, Şerâfeddin Paşa Zâviyesi, İshak Baba Zâviyesi, Ahî Mustafa ve Ahî Ali Zâviyesi, Hacı İlyas Paşa Mevlevîhânesi, Çınarlı Tekke, Selçuk Bey Zâviyesi, Türbe Camii Tekkesi (Ünlüyol, 1996, s. 201-205; Durukan, 2003, s. 160; Öntuğ, 2003, s. 93-108).

Osmanlı padişahlarının benimsediği dengeli yönetim anlayışı sayesinde tasavvuf ehli ile ilmiye sınıfı yakınlaşmıştır. Şeyhler, tasavvuf ilmi ile medreselerde

okutulan ilimleri beraber tahsil ederek şeriat-tarikat birlikteliğini vurgulamışlardır. Bunun bir sonucu olarak da medreselerde zâhirî ve bâtinî ilimleri birlikte tahsil eden âlimler aynı zamanda bir tarikata intisap etmişlerdir. Daha sonra medrese kökenli bu âlim şeyhler, birçok tekkeye şeyh olarak atanmışlardır. Din ve tasavvuf birlikteliğinden oluşan bu yapı, eğitim kurumlarının fonksiyonlarını da etkilemiş ve bir caminin etrafında inşa edilen medrese, tekke, imarethane, hamam ve vakıftan oluşan külliyele oluşmaya başlamıştır (Öngören, tarihsiz, s. 196). Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in (ö. 805/1403) 1388 yılında Balıkesir'de yaptırdığı Yıldırım Külliyesi, Osmanlı'nın ilk külliyele arasındadır. Bunun dışında Balıkesir'de, XV. yüzyılda yaptırılan Zağnos Paşa Külliyesi ve XVIII. yüzyılda yaptırılan Yeşilli Külliyesi bulunmaktadır (Durukan, 2003, s. 141).

Balıkesir, Osmanlı zamanında medrese ve muallimhanelerinin çokluğuyla bilinen bir şehirdir. Şehirde inşa edilen ilk medrese, Yıldırım Külliyesi içindeki Yıldırım Medresesi'dir. Bunun dışında Balıkesir'de bulunan İbrahim Bey Medresesi, Tevfikiye Medresesi, Orta Medrese, Keşkek Medresesi, İyihalli Medresesi, Alay Bey Medresesi, Hacı Ali Medresesi, Mevlevîhane Medresesi, Alay Koyu Medresesi, Hacı Yahyâ Medresesi, Hacı Kaya Medresesi, Bostan Çavuş Medresesi, Sakîzade Medresesi, Hoca Kapı Medresesi, İnciroğlu Medresesi, İğneci Medresesi, Dârü'n-Nâfia Medresesi, Bostan Çavuş Dârü'l-Hadis Medresesi, Oruç Paşa ve Oğlu Mahmut Çelebi Medresesi, Fatma Hatun Medresesi, Hasan Paşa Medresesi, Hoca Hayreddin Medresesi, Hoca Sinan Medresesi, Şerâfeddin Paşa Medresesi ve Zağnos Paşa Muallimhanesi, Mehmet Bey Muallimhanesi, Hoca Sinan Muallimhanesi, Mahmut Ağa Muallimhanesi (Demirli Medrese), Fatma Sultan Muallimhanesi, Bostan Çavuş Muallimhanesi, Eski Kuyumcular Muallimhanesi, Hacı Bali Muallimhanesi, Kara Kadı Muallimhanesi, Mahmut Çelebi Muallimhanesi, İbrahim Çelebi Muallimhanesi, Rihletî Efendi Muallimhanesi, Akça Mescid Muallimhanesi, Çakaloğlu Muallimhanesi, Hacı Ömer Muallimhanesi, Hasan Çelebi Muallimhanesi, Narlı Muallimhanesi, Hanım-zâde Muallimhanesi, Mirza Bey Muallimhanesi, Hacı Mustafa Muallimhanesi gibi eğitim kurumları şehrin kültür durumunun ne kadar iyi olduğu hakkında bize bilgi vermektedir (Ünlüyol, 1996, s. 206-212 ; Yüzbaşı İ. H., 1997, s. 61; Öntuğ, 2003, s. 108-124).

Osmanlı'da yaşanan dinî kültürün yansıması Balıkesir'de her dönemde görülmüştür. Şehir, Osmanlı zamanında dinî ve tasavvufî kurumların ve bu

kurumlarda yetişen kişilerin çokluğuyla öne çıkmıştır. Balıkesir’de doğan veya çeşitli nedenlerle Balıkesir’e gelen âlim ve mutasavvıflar sayesinde İslâm dini ve tasavvuf kültürü Batı Anadolu, Rumeli ve İstanbul’a yayılmıştır.

Tasavvufun hızla yayıldığı XV. yüzyılda Anadolu’da faaliyet gösteren birçok mutasavvıfın etkisi Balıkesir ve çevresinde de görülmektedir. Bunlardan ilki Bursa’da yaşayan Emir Sultan’dır (ö. 833/1429 [?]). Emir Sultan’ın hangi tarikata mensup olduğu hakkında farklı görüşler bulunsa da yaygın olan görüş, onun Kübreviyye tarikatına mensup olduğu yönündedir. Emir Sultan, daha hayatta iken başta Bursa olmak üzere Osmanlı sınırları içindeki birçok yerde tanınmış bir mutasavvıftır. Onun tasavvufî görüşleri, hayattayken olduğu gibi vefatından sonra da halifeleri vasıtasıyla Anadolu’nun pek çok yerine taşınmıştır (Algül ve Azamat, 1995, s. 146). Emir Sultan hayatta iken irşad için Balıkesir’e gelen *Hasan Baba* (ö. 845/1441-42), Emir Sultan’ın vefatından sonra halife olmuştur.

Hakkında birçok efsane bulunan Hasan Baba’nın Balıkesir’e ne zaman ve nasıl geldiği ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Nimetullah Efendi’nin *Menâkıb-ı Emir Sultan* adlı eserine göre Emir Sultan, müridlerinden Hasan Baba’yı Balıkesir’e irşad için göndermiştir (Nimetullah Efendi, H. 970, s. 67b). Başka bir rivayete göre ise; Ulu Cami’yi yaptıran Yıldırım Bayezid, Ulu Cami’de ilk Cuma namazının kılınması ve hutbenin okunması için Emir Sultan’ı görevlendirir. Haberi alan Emir Sultan: “Gavs-ı Âzam bu şehirde iken bu iş bize düşmez.” diyerek Hasan Baba’ya haber gönderir. Emir Sultan’ın Gavs-ı Âzam dediği kişi Bursa Ulu Camii yakınlarında eskicilik yapan Hasan Baba’dır. Haberi alan Hasan Baba: “Emir Sultan bu işi benden daha iyi yapar.” diyerek karşılık verir. Emir Sultan tekrar haber gönderdiğinde, Hasan Baba yine reddeder. Emir Sultan, üçüncü kez haber gönderdiğinde ise Hasan Baba: “Emir Sultan, bizim Bursa’da oturmamızı istemiyor.” diyerek, eskicilik yaptığı malzemelerini yanına alıp Balıkesir’e gelir (Akpınarlı, 1973, s. 13-14).

Emir Sultan hastalandığı zaman yanındaki talebeleri, irşad için yerine birini tayin etmesini isterler. Bunun üzerine Emir Sultan: “Öldüğüm zaman falanca şehirde bulunan filanca meczup adama gidin. Benim yerime irşad görevi yapacak kişiyi o belirlesin.” der. Emir Sultan vefat edince talebeleri, Emir Sultan’ın tarif ettiği kişiyi bulup vasiyetini söylerler. Meczup adam bu vasiyeti kabul etmeyerek talebeleri yanından uzaklaştırır. Talebeler ikinci defa gidip vasiyeti tekrar ederler. Bunun üzerine meczup orada bulunanlara gökyüzüne bakmalarını söyler. Göğe

baktıklarında Emir Sultan ile Hasan Baba'nın bir yerde oturduğunu gören talebeler, Emir Sultan'ın yerine bıraktığı halifenin Hasan Baba olduğunu anlarlar (Taşköprülüzâde, 2019, s. 196).

Emir Sultan'ın vefatından sonra on bir yıl halifelik yapan Hasan Baba (A. Uğur, 2013, s. 31), Balıkesir'de münzevî bir hayat yaşamıştır. Balıkesir'de Arap Hanı'nın bir odasında kalan Hasan Baba, öldüğü zaman buraya gömülmeyi vasiyet etmiştir. Vasiyeti yerine getirilen Hasan Baba'nın kabri, bugün Balıkesir'deki Hasan Baba Çarşısı'nın içinde bulunmaktadır. (Yasa ve Korkut, 1935, s. 109).

Dindar ve âlim bir zat olan Hasan Baba, Balıkesir'de açtığı zâviyede birçok talebe yetiştirerek Balıkesir'in dinî ve tasavvufî hayatına katkıda bulunmuştur (Sevim, 1993, s. 285). Hasan Baba'nın *Müzîlü's-Şükûk*, *Sülûk-i Âşikîn* adında eserleri ve bu eserlerin içinde yazdığı ilâhileri bulunmaktadır. Bu eserler Emir Sultan'ın tasavvufî görüşlerini anlama adına önem taşımaktadır (Uyğur, 2013, s. 288-291).

Emir Sultan hayatta iken *Bedreddin Halife'yi* (ö. 863/1458-1459), Hasan Baba'ya yardım etmesi için Balıkesir'e göndermiştir. Bedreddin Halife'nin asıl ismi Mahmud'dur. Emir Sultan, Bedreddin Halife'nin tasavvufî eğitimiyle bizzat ilgilenerek icâzet verdikten sonra onu Balıkesir'e göndermiştir. Bedreddin Halife, bir süre Balıkesir'de irşad görevi yaptıktan sonra Balıkesir'in İvrindi ilçesine halife olarak tayin edilmiştir. Hasan Baba'dan sonra Emir Sultan'ın halifesi olan Bedreddin Halife, Balıkesir'den sonra Ece Ovası'na, oradan da Gelibolu'ya giderek irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Bedreddin Halife, on dokuz yıl halifelik yaptıktan sonra görevi Şeyh Lütfullah Karamanî'ye (ö. 893/1487) bırakmıştır (A. Uğur, 2013, s. 141-146).

Emir Sultan'ın Balıkesir'deki diğer bir halifesi ise *Veli Şemseddin Efendi*'dir. Âlim bir zat olan Veli Şemseddin Efendi, Hasan Baba'nın talebesi ve Balıkesir'deki halifesidir. Halk arasında *Ayak Dedesi* olarak bilinen Veli Şemseddin Efendi'nin kabri Balıkesir'de Atatürk Parkı'nın batı kısmındaki yolun ortasında bulunmaktadır (Akpınarlı, 1973, s. 23). *Şakâyık* adlı eserinde Taşköprülüzâde (ö. 968/1561), Veli Şemseddin Efendi hakkında: “Âlim, dünyaya meyletmeyen, takvâ sahibi, temiz bir insan olduğunu ve pek çok kişinin kendisinden faydalandığını ayrıca; âyetlerin inceliklerini, hadislerin ayrıntılarını ve irfan sahiplerinin sözlerinden seçmeleri topladığı kendi el yazısıyla yazdığı bir mecmuasını gördüğünü ve bu mecmuayı

inceledikten sonra tefsir ve hadis alanındaki derin bilgisine ve ilmî birikimine şahit olduğunu” yazmıştır (Taşköprülüzâde, 2019, s. 198).

Balıkesirli Yahyâ bin Bahşî (ö. 840/1436-37), Emir Sultan’ın XV. yüzyıldaki halifelerinden biridir. Yahyâ bin Bahşî, Balıkesir’in Gönen ilçesinde doğmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra Çanakkale’nin Ayvacık ilçesine bağlı Tuzla Medresesi’nde müderris olarak görev yapmıştır. Daha sonraki dönemde tasavvufa intisap eden Yahyâ bin Bahşî, tasavvuf icâzetini Emir Sultan’ın üçüncü halifesi Şeyh Lütfullah Karamanî’den almıştır. Bundan sonra Çanakkale’nin Ezine ilçesine bağlı Yaylacık köyünde bir tekke kurarak vaaz ve irşadla meşgul olan Yahyâ bin Bahşî burada vefat etmiştir. Âlim bir sûfî olan Yahyâ bin Bahşî’nin, Kadı Beyzâvî’nin (ö. 685/1286) tefsirini mütalaasız olarak öğrencilerine okutması, onun ilmî derinliğini ve güçlü hâfızasını göstermektedir. Yahyâ bin Bahşî’nin İslâmî ilimler, tasavvuf, edebiyat ve Arap dili alanında yazdığı; *Şir’atü’l-İslâm Şerhi*, *Sadru’s-Şeri’a Haşiyeleri*, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, *Envâru’l-Kulûb*, *Sihah-ı Acemî*, *Maktel-i İmam Hüseyin*, *Menâkıb-ı Şeyh Muhammed bin İsâ-yı Akhisârî*, *Dîvân-ı İlâhiyyat ve Mevlîd-i Nebî* adlı birçok eseri bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 50).

XV. yüzyılda Nakşibendiyye tarikatının bir kolu olan Ahrâriyye’yi Anadolu’ya getiren Molla İlâhî (ö. 896/1491), Balıkesir’in Edremit ilçesine geldiğinde burada Emir Sultan’ın dördüncü halifesi Dâvud Efendi’nin (ö. 900/1494) oğlu Memi Çelebi’nin zâviyelerinin olduğunu görmüştür. Edremit’in farklı bir yerine giderek orada zâviyeler açan Molla İlâhî, kısa zamanda bölge halkı tarafından sevilen birisi olmuştur. Fatih Sultan Mehmet (ö. 886/1481), Edremit’e geldiğinde Molla İlâhî ile görüşerek onu İstanbul’a davet etmiştir. Molla İlâhî, padişahın bu teklifini kabul etmemiş ve İstanbul’a bir halifesini göndermiştir (Balcıoğlu, 1937, s. 54-69). Buradan anlaşıldığına göre Ahrâriyye tarikatı ilk kez Balıkesir’e gelmiş, buradan İstanbul’a ve Batı Anadolu’ya yayılmıştır.

XV. yüzyılda Anadolu’da kurulan Bayramiyye tarikatı, *Şeyh Lütfullah Efendi* (ö. 1444-1446 [?]) vasıtasıyla Balıkesir’e gelmiştir. Şeyh Lütfullah Efendi’nin daveti üzerine Balıkesir’e gelen Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429-30), bir süre Balıkesir’de ikamet etmiş, Ankara’ya dönerken de Şeyh Lütfullah Efendi’yi halife olarak görevlendirmiştir. Şeyh Lütfullah Efendi, Hacı Bayrâm-ı Velî’nin Balıkesir’de kaldığı evi tekkeye çevirerek irşad faaliyetlerinde bulunmuştur (Taşköprülüzâde, 2019, s. 140).

Görüldüğü gibi XV. yüzyılda Anadolu'da bulunan tarikatlar aynı zamanda Balıkesir'de de faaliyet göstermişlerdir. Bu durum Osmanlı'nın ihtişam devrini yaşadığı XVI. yüzyılda da devam etmiştir. Birçok tarikatın devletin desteğiyle Anadolu'da dinî ve tasavvufî kültürü yaymak için yoğun faaliyetlerde bulunduğu bu dönemde mutasavvıflar, halkın daha iyi mümin olması için ciddi gayret göstermişlerdir. Şeyhlerin zâhir-bâtın dengesini oluşturması, pek çok âlimin tasavvufa ilgi duymasına ve bir tarikata intisap etmesine vesile olmuştur (Öngören, 1996, s. 307-310). Bu âlim mutasavvıflardan *Birgivî Mehmed Efendi* (ö. 981/1573) ve babası *Pîr Ali Efendi* (ö. ?), XVI. yüzyılda Balıkesir ve çevresinin kültür hayatına katkıda bulunmuş kişilerdir.

Kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan Pîr Ali Efendi, aslen Balıkesir'in Kepsut ilçesinin Bektaşlar köyündendir. Pîr Ali Efendi, Bayramî şeyhi Şeyh Lütfullah Efendi'nin torunu ve Birgivî Mehmed Efendi'nin babasıdır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 5). Âlim ve mutasavvıf bir zat olan Pîr Ali Efendi, bugünkü İncirli Camii'nin olduğu yerde bulunan İnciroğlu Medresesi'nde müderrislik yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir (Bayyigit, 2021, s. 27). Bu öğrencilerden biri de ilmî derinliği ve özgün düşünceleriyle XVI. yüzyıla imzasını atan oğlu Birgivî Mehmed Efendi'dir. Birgivî Mehmed Efendi'nin eğitim hayatının temelleri babası tarafından atılmıştır. Hâfızlığını babasında yapmış, Arapça ve mantık gibi dersleri babasında okumuştur. Birgivî Mehmed Efendi'nin babasından aldığı bu dersler Pîr Ali Efendi'nin hem aklî hem de naklî ilimlerdeki derinliğini bizlere göstermesi açısından önemlidir (Yüksel, 1992, s. 191). Halk arasında *Zihin Dedesi* olarak bilinen ve ziyaret edilen Pîr Ali Efendi'nin kabri, şehir merkezindeki Başçeşme Mezarlığı'nın girişinde bulunmaktadır (Asher, 2021, s. 374).

Dinî ilimlerdeki ince düşüncesi ve birçok eseriyle meşhur olan Birgivî Mehmed Efendi'nin asıl ismi, Takıyyuddin Mehmed'dir. Uzun zaman Birgi'de ikamet ettiği için Birgivî olarak tanınmıştır. Birgivî Mehmed Efendi 929/1523 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Eğitimine babasının medresesinde başlayan Birgivî Mehmed Efendi, medresede gördüğü Arapça, mantık ve diğer ilimlerin yanında hâfızlığını da tamamlamıştır. Derslerdeki başarısı ve ilme olan merakını keşfeden babası, onu İstanbul'a ilim tahsili için göndermiştir. İstanbul'da birçok hocadan ders görüp icâzet alan Birgivî Mehmed Efendi, buradaki medreselerde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Edirne'de Kassâm-ı Askerî olarak görev yapan Birgivî

Mehmed Efendi, bir taraftan da öğrencilere ders okutmuştur. Birgivî Mehmed Efendi, camilerde ettiği vaazlarla halkı bid'atlere karşı ikaz ederek Kur'an ve sünnete uymaya davet etmiştir (Yüksel, 1992, s. 191-194).

Birgivî Mehmed Efendi, Edirne'deki görevini bırakarak İstanbul'a gelmiştir. Burada Bayramî şeyhi Abdullah Karamanî'ye (ö. 972/1564) intisap eden Birgivî Mehmed Efendi, bir süre inzivâyâ çekilmiştir. Şeyhi Abdullah Karamanî, Birgivî Mehmed Efendi'den dinî ilimlerin yayılması için hizmet etmesini istemiştir. Bunun üzerine Birgivî Mehmed Efendi, II. Selim'in (ö. 982/1574) hocası Atâullah Efendi'nin (ö. 979/1571) İzmir-Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris olarak tayin edilmiştir. Vefatına kadar burada vaaz eden, öğrenci yetiştiren ve eser yazan Birgivî Mehmed Efendi, Birgi'de vefat etmiştir (Uzunçarşılı, 1991a, s.5-7). Birgivî Mehmed Efendi'nin Birgi'de bulunan kabri, birçok kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

Birgivî Mehmed Efendi'nin Arap dili grameri, tasavvuf, fıkıh, akaid, tefsir, hadis gibi birçok İslâmî ilimlerle ilgili Türkçe ve Arapça olarak yazdığı altmışa yakın eseri bulunmaktadır. Tasavvufa dair, *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ıfrât ve't-tefrît, Risâle fî zikri'l-cehrî, Risâle fî medhi's-sultânî'l-âdil ve zemmi's-sultânî'z-zâlim, Tafdîlü'l-ganiyyi's-şâkir ale'l-fakîri's-sabir, Mihakku'l-mutasaffîfîn ve'l-müntesibîn, el-Makâmât ve Dâmiğatü'l-mübtediîn fî's-sülûki ilâ tarîki'l-müteşerriîn* adlı eserleri bulunmaktadır (Özkan, 2016, s. 80-103). Arapça olarak yazdığı tasavvufa dair eseri *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye* 'nin pek çok şerhi yapılmıştır. Türkçeye de çevrilen eserin birçok baskısı vardır. Tasavvufa dair bir diğer eseri *Cilâ'ül-Kulûb* ' ün de şerhleri bulunmaktadır.

Birgivî Mehmed Efendi, Osmanlı döneminde yetişmiş, dinî ve ahlâkî yönden mükemmel, dürüst, tavizsiz, doğruyu söylemekten çekinmeyen bir âlimdir. Döneminde çok yaygın olmasına rağmen eserlerini hiçbir devlet büyüğüne ithaf etmemiş ve gördüğü kusurları her seviyedeki yöneticilere iletmiştir. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya (ö. 987/1597) ülkedeki adâletsizlikle mücadele etmesi için tavsiyelerde bulunan Birgivî Mehmed Efendi, yaşadığı dönemde sosyal gelişmeleri takip ederek halkı bid'atlere karşı uyarmıştır.

Birgivî Mehmed Efendi, tasavvufun özünden uzaklaşmış, tasavvufu istismar eden sûfî görünümlü kişileri eleştirdiği *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ıfrât ve't-tefrît* adlı bir risâle yazmıştır. Bu risâle, bazıları tarafından onun tasavvufa karşı olduğu şeklinde

anlaşılmıştır (Yüksel, 1992, s. 191-194). Oysa o, tasavvufa karşı olmadığı gibi hem şeyhine intisabıyla hem de ailesinden gelen gelenekle tasavvufa gönül bağıyla bağlıdır (Gördük, 2019, s. 38). Çünkü kuzeni, amcası ve büyük dedesi, mensup olduğu Bayramiyye tarikatı şeyhlerindendir. O, tasavvuf alanında yazdığı eserlerde ehl-i sünnet çizgisindeki tasavvufu benimsemiş ve bu çizgideki tasavvuf büyüklerine her zaman saygı duymuştur. Birgivî Mehmed Efendi'nin yirmi dört saatlik hayatının anlatıldığı, öğrencisi tarafından yazılan ve daha sonra *Tercüme-i Evrâd-ı Birgiviyye* adı ile Türkçe'ye çevrilen risâlede onun çok yoğun dinî ve tasavvufî bir hayat yaşadığı açıkça görülmektedir (Yüksel, 1992, s. 191-194).

Balıkesir'de doğan, İstanbul'da yetişen ve meyvelerini Birgi'de veren âlim ve mutasavvıf Birgivî Mehmed Efendi'yi tanımak, tanıtmak ve anlamak için Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Balıkesir Büyükşehir Belediyesi tarafından 19-21 Ekim 2018 tarihleri arasında *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivî Sempozyumu* düzenlenmiştir. Sempozyumdaki doksan dokuz bildirinin on tanesi, *İmam Birgivî ve Tasavvuf* bölümünde sunulmuştur. Sempozyum bildirileri Balıkesir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2019 yılında e-kitap olarak, 2021 yılında ise üç cilt olarak yayımlanmıştır (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2021).

Birgivî Mehmed Efendi'nin büyük oğlu *Birgivîzâde Mustafa Efendi* (ö. 995/1586), Balıkesir'de Nakşibendiyye tarikatının bilinen en eski mensubudur. Mustafa Efendi, Atâullah Efendi'den ders görerek teğmen olmuştur. İstanbul'daki çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra kayınpederi Mekke kadısı olduğunda onunla beraber Hicaz'a giden Mustafa Efendi, daha sonra Bağdat ve Trablusgarp'ta kadılık yapmıştır. Nakşibendiyye tarikatına mensup, âlim bir kişi olan Mustafa Efendi'nin kabri Edirnekapı dışında Emir Buhârî Zâviyesi karşısında bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 32).

Fazlullah Efendi (ö. 1032/1622), Birgivî Mehmed Efendi'nin diğer oğludur. Babasının medresesinde yetişen Fazlullah Efendi; zâhid, âlim, tefsirde ihtisas sahibi ve vaazı tesirli bir kişidir. Fazlullah Efendi, 1020/1611 yılında İstanbul'a geldiğinde Sultan Selim Camii'ne vâiz tayin edilmiş, daha sonra Sultan Bayezid Camii vâizi olmuştur. Birgivî Mehmed Efendi, Fazlullah Efendi'den “en sevdiğim oğlum” diye bahsetmiş ve bunun bir göstergesi olarak ta Emsile kitabına *el-Emsiletü'l-Fazliyye* adını vermiştir. İstanbul'da vefat eden Fazlullah Efendi, Birgi'de babasının yanına defnedilmiştir (Martı, 2011, s. 47-48). Balıkesirli Birgivî Mehmed Efendi, ailesi ve

talebeleri, sadece Balıkesir'in değil İzmir ve İstanbul'un dinî ve tasavvufî hayatında da izler bırakmışlardır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin halifelerinden Balım Sultan (ö. 922/1516), XVI. yüzyıl başlarında Bektaşîlik tarikatının gelişmesini sağladığı için tarikatın ikinci pîri kabul edilmiştir. Balım Sultan'ın kabri, gerçekte Hacı Bektâş-ı Velî'nin türbesinin olduğu Hacı Bektâş'ta bulunsa da pîr olduğundan Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de makâmı vardır. Balıkesir'de Martlı Camii yakınlarında bulunan *Balım Sultan Makâmı* Bektaşîlik tarikatının Balıkesir'deki etkisinin XVI. yüzyıl ve sonrasında da devam ettiğinin bir göstergesidir (Ayhan, 2020, s. 131-133).

Uzunçarşılı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi* eserinde “Sahn-ı Hisar mahallesinde Ahî Mehmed ve Ahî Mustafa mescid ve zâviyelerini 1001/1592-93 yılı sicillerinde gördüğünü” yazmıştır (Uzunçarşılı, 1992b, s. 98). Bu zâviyeler XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Balıkesir'de ahîlik geleneğinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir.

XVII. yüzyılda Osmanlı idarecilerinin birçoğunun Mevlevî olmasından dolayı Mevlevîyye tarikatı, İstanbul'daki yaygın tarikatlardan birisi haline gelmiştir. Taşrada görev yapan yöneticiler idarecilerle yakınlık kurmak için bulundukları yerlerde mevlevîhâneler inşa ettirmişlerdir. Bu dönemde Balıkesir'de valilik yapan Hacı İlyas Paşa (ö. 1042/1632) da böyle bir düşünceyle olsa gerek Zağnos Paşa Camii yakınında eskiden hal binası olan yere bir mevlevîhâne inşa ettirmiştir (Öntuğ, 2003, s. 105-106).

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içine girdiği duraklama döneminden her kurum gibi tarikatlar da etkilenmiştir. Dönemin genel durumu dışında tarikatlardaki gerilemenin sebeplerinden biri, tekkelere ehil olmayan kişilerin sadece şeyhin çocuğu olduğu için tayin edilmesidir. Bu durum tekkelerdeki eğitime olumsuz yönde yansımış ve eğitim kalitesi düşmeye başlamıştır (Demirci, 2017, s. 138-139). XVII. yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkan Kadızâde-Sivasî tartışması tekke ve medreseyi ilk kez karşı karşıya getirmiştir. Balıkesirli Kadızâde Mehmet Efendi (ö. 1045/1635) ve Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivasî (ö. 1049/1639) arasında fikrî alanda başlayan tartışmalar, önceleri kürsüde olsa da daha sonra devletin kurumlarını da etkisi altına alarak dinî ve sosyal alanlarda olumsuz olaylara yol açmıştır.

Tartışmanın medrese tarafını temsil eden *Kadıẓâde Mehmed Efendi*, Balıkesir’de dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre Birgivî Mehmed Efendi’nin talebelerinden ders görmüştür. İstanbul’a giderek eğitimine devam eden Kadıẓâde Mehmed Efendi, Halvetî Ömer Efendi’ye intisap etmiştir. Daha sonra tasavvufun karakterine ve fikirlerine uymadığı düşüncesiyle bu yoldan vazgeçmiştir. Birçok camide ders veren Kadıẓâde Mehmed Efendi, Ayasofya Camii’ne tayin edilmiştir. Burada yaptığı dersler ve verdiği vaazlarla kısa sürede meşhur olmuştur (Çavuşoğlu, 2001, s. 100-102). Kadıẓâde Mehmed Efendi; devletin içinde bulunduğu durumun dine uymayan hareketlerden kaynaklandığını savunmuş, halkı bid’atlere karşı uyarmış ve tasavvuftaki zikir, devran ve semânın haram olduğunu söylemiştir (Demirci, 2017, s. 135-136).

IV. Murad (ö. 1049/1640) zamanında cereyan eden Kadıẓâde-Sivasî tartışması, IV. Murad’ın dengeli tutumuyla söz ve yazıdan ibaret kalsa da ileriki dönemlerde toplumu olumsuz yönde etkilemiştir (Demirci, 2017, s. 37). Bu olaydan sonra getirilen bazı uygulamalarla İstanbul’da yirmi yıla yakın bir süre sesli zikir meclisleri yasaklanmıştır (Kara, 2011, s. 370).

XVII. yüzyılda kurulan Celvetiyye tarikatının baş halifesi (*Muk’ad*) *Ahmed Efendi* (ö. 1049/1639) Balıkesirlidir. Ahmed Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî’den (ö. 1038/1628) sonra Üsküdar’daki Celvetî dergâhının şeyhi olmuştur (Vassâf, 2005, s. 17). Balıkesir’de biri Sahın Hisar mahallesindeki Hacı Ali Camii’nin kible tarafındaki dış duvarına, diğeri Eski Kuyumcular mahallesindeki Yeşilli Camii’nin dış köşe duvarına bitişik iki çeşme yaptıran Ahmed Efendi, şehrin imarına da katkıda bulunmuştur. Balıkesir’de bu çeşmeler *Şeyh Ahmed Çeşmesi* olarak bilinir (Sakarya, 2020, s. 311).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde *Bandırmalı Hâmid Efendi’nin* (ö. 1139/1726) oğlu *Yusuf Nizameddin Efendi* (ö. 1166/1752-53) Celvetiyye tarikatını Balıkesir’e getirmiştir. Celvetiyye tarikatı Bandırmalı Hâmid Efendi’den sonra İstanbul’da Bandırmalıẓâde ailesi tarafından temsil edilmiştir (Tanman ve Yılmaz, 1992, s. 54-55).

XVIII. yüzyılda gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu’nda ilmî alanda çöküş başlamasına rağmen her zaman olduğu gibi dinî ve tasavvufî hayat canlılığını korumuştur. Hatta bu dönemde bazı mutasavvıfların birden fazla tarikata

intisap ettikleri görülmüştür. Balıkesir’de doğan *Abdullah Selâhaddin Uşşâkî* (ö. 1197/1783) bunlardan biridir. Hakkında daha sonra ayrıntılı bilgi vereceğimiz *Abdullah Selâhaddin Uşşâkî*:

“Celvetî, Bektâşî Bayrâmî vü Sa’dî Kâdirî

Nakşibendî, Mevlevî vü Gülşenî Uşşâkîyiz (Akkuş, 2020, s. 46)”

dizeleriyle birçok tarikata intisabının olduğunu ifade ederek, belki de aslında tarikatlar arasında bir ayrım olmadığını, bütün tarikatların hedeflerinin aynı olduğunu söylemek istemiştir (Muslu, 2002, s. 78).

XIX. yüzyıl aydınlarından Şemseddin Sâmî (ö. 1904) *Kamûsü’l-A’lâm* adlı eserinde Balıkesir’den bahsederken; “XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Balıkesir’de çok sayıda cami, medrese, mescid, kütüphane vb. eğitim kurumlarının bulunduğunu; âlimlerinin çok, halkının çalışkan ve ilim tahsiline hevesli olduğunu” yazmıştır (Şemseddin Sâmî, 1306, s. 1219). Osmanlı’nın içinde bulunduğu çöküş döneminde Balıkesir’de eğitimin bu kadar iyi durumda olmasında hiç şüphesiz ki *Ali Şuûri Efendi’nin* (ö. 1281/1865) gayret ve çalışmalarının payı büyüktür.

Daha sonra hakkında ayrıntılı bilgi vereceğimiz *Ali Şuûri Efendi*, halk arasında *Koca Müftü* olarak bilinmektedir. *Ali Şuûri Efendi*, şehrin sadece eğitimi ile ilgilenmemiş, imar ve ihyası için de çok çalışmıştır. Şehirdeki su yollarını ve şadırvanları tamir ettirmiş, Karesi Beyliği’nden kalan namazgâhı yenilemiş ve bir de önüne çeşme yaptırmıştır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 12-13).

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Balıkesir; yangın, deprem ve savaş gibi birçok olumsuz olayla karşılaşmıştır. 8 Ocak 1887 tarihinde şehir merkezindeki büyük çarşıda çıkan yangında yüzden fazla iş yeri yanmış; 28 Ocak 1898 tarihinde meydana gelen depremde ise şehirde bulunan ibadethaneler, eğitim kurumları ve resmî binaların çoğu yıkılmıştır. 1305 (1887-88) Karesi Salnâmesi’ne göre depremden önce Balıkesir’de bulunan dört tekkenin, depremden sonraki durumlarıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Zamanın mutasarrıfı Ömer Ali Bey (ö. 1338/1920), üstün gayretleri ve halkın desteğiyle şehri yeniden imar ve inşa etmeye çalıştıysa da depremin hasarları tam olarak giderilememiştir (Bayyigit, 2021, s. 19).

XX. yüzyılın başlarında Balıkesir’de kadınlar arasında da tarikata intisap oldukça fazladır (Yüzbaşı İ. H., 1997, s. 20). 1255/1839 yılında Balıkesir’de dünyaya gelen *Fatma Kâmile Hanım* (ö. 1337/1919), bunun bir örneğidir. Babası Keşkekzâde

ailesinden zahire tüccarı Hacı Mehmed Efendi, Fatma Kâmile Hanım'ın eğitimi ile özel olarak ilgilenmiştir. Sekiz yaşında Kur'an'ı hatmeden Fatma Kâmile Hanım, dönemin âlimlerinden Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Fatma Kâmile Hanım, annesinin etkisiyle Nakşibendiyye tarikatına intisap ederek Şeyh Mazhar'ın müridi olmuştur. Tarikata intisabından sonra vaktini ibadetle ve evine gelen kadınlara vaaz etmekle geçirmiştir. Hoş sohbet ve iyi bir hatip olan Fatma Kâmile Hanım, bu dönemde yazdığı tasavvufî şiirleri sohbet meclislerinde de okumuştur (Uzunçarşılı, 1991b, s. 43).

Balıkesir Kuvâ-yı Milliye Kadınlar Şubesi Başkanlığı yapan Fatma Kâmile Hanım, Millî Mücadele'ye cephe gerisinde yaptığı çalışmalarla da destek olmuştur. Cephedeki askerlerin giyecek ihtiyaçlarının karşılanması işini organize ederek savaş sırasında Balıkesir'deki evlerin bir fabrika gibi çalışmasını sağlamıştır (Özsarı, 2019, s. 118). Balıkesir'de vefat eden Fatma Kâmile Hanım'ın, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mi'râcî ile ilgili basılmamış bir eseri ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğumuyla ilgili 1888 yılında basılmış *Hâdîü'l-Cinân* adında manzum eseri bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1991b, s. 43).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun birçok şehri gibi Balıkesir de İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Bu dönemde de dinî ve tasavvufî hayatın yoğun olarak yaşandığı Balıkesir, içinde bulunduğu bu zor durumdan halkın mânevî gücü ile kurtulmuştur. Balıkesir halkı, şehrin düşman işgalinden kurtuluşunda büyük payları olan âlim, mutasavvıf ve irfan ehlinin önderliğinde 19 Mayıs 1919 Pazar günü ikindi namazından sonra Alaca Mescid'te toplanmış; okunan mevlid-i şerif ve edilen duaların ardından Millî Mücadele'ye karar verilmiştir (İlgürel, 1999, s. 61-70). İstiklâl Marşı'mızın yazarı Mehmet Âkif Bey (ö. 1936), 23 Ocak 1920'de Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde yaptığı konuşma ile vatani düşman işgalinden kurtarmak için çalışmanın dinî bir farz olduğunu söylerek halkı Millî Mücadele konusunda cesaretlendirmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde kurulan yeni meclis için Balıkesir'den istenen beş milletvekili, Millî Mücadele'ye önderlik yapan kişilerden seçilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecine tanıklık yapan bu kişiler yeni kurulan devlette halkın mânevî dinamikleri olmuşlardır. Kurtuluş Savaşı'nı maddî ve mânevî olarak destekleyen Balıkesir, 6 Eylül 1922'de düşman işgalinden kurtulmuştur (Bayyigit, 2021, s. 31-33).

7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'e gelen Atatürk, Zağnos Paşa Camii'nde okunan mevlitten sonra minbere çıkarak *Balıkesir Hutbesi* olarak bilinen konuşmayı yapmıştır. Atatürk bu konuşmada kurulacak yeni devletin temel esaslarını Balıkesir'in en büyük camisinde halkla paylaşmıştır (http-1).

2.1.1.3. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Altı yüzyıl hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu 1923 yılında yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Karesi Beyliği'nin Osmanlı'ya ilhakıyla Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynayan Balıkesir, Kurtuluş Savaşı'nda da Millî Mücadele'ye verdiği maddî-mânevî destekle bu önemini korumuş ve tarihe *iki devlet kuran şehir* olarak geçmiştir. Balıkesir'in tarihte aldığı bu yerde, şehirde yoğun olarak yaşanan mânevî hayatın büyük etkisi olmuştur.

Tekke ve zâviyeler kapatılmadan önce bugünkü Atalar Caddesi boyunca, sağlı-sollu, büyük bahçeler içinde bulunan birçok tekkenin (Sakarya, 2020, s. 293) hangi tarıkata ait olduğuyla ilgili bilgiye ulaşamasak da 1920 yılında Balıkesir'de bulunan tarikat ve tekkelere ait tablo şu şekildedir:

Çizelge 1. 1920 Yılında Balıkesir'de Bulunan Tarikat ve Tekkeler.

Tarikata ait Tekkeler	Tarikat Şeyhleri	Kuruluş Tarihi	Yeri
Kadirî Tekkesi	Ali Bey	1786	Hisariçi Mh.
Kadirî Tekkesi	Ali Bey	1894	Debbağlar Mh.
Kadirî Tekkesi	Ali Bey	1912	İzmirler Mh.
Uşşâkî Tekkesi	Bıçakçı Ahmet Efendi	1866	İzmirler Mahallesi
Uşşâkî Tekkesi	Şeyh Zuhûri Efendi	1912	E. Kuyumcular Mh.
Nakşî	Hocazâde Süleyman Efendi		
Nakşî	Kırımlı Ayanzâde Halil Efendi		
Rifâî	Şeyh Rahim Efendi		
Kadirî-Nakşî	Şeyh Zeynel Abidin Efendi		

Kaynak: Yüzbaşı, İ. H. B. (1997). *1920'de Balıkesir*. (Çev: M. Aşkar). s. 48,62 Balıkesir: Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları.

Görüldüğü gibi yeni bir devletin kurulduğu bu zor dönemde Balıkesir’de birçok tarikat faaliyetlerine devam etmiştir. 1920 yılında Balıkesir’de birden çok Kadirî ve Uşşâkî tekkesi bulunmasına karşın diğer tarikatlara ait tekkelerin olmamasının nedeni 1898 yılında yaşanan deprem olabilir. Nakşî, Rifâî ve Kadirî-Nakşî tekkeleri olmadığı için şeyhler evlerini tekke gibi kullanarak müridlerini evlerinde kabul etmişlerdir (Ayhan, 1995, s. 2).

Balıkesir’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecine tanıklık yapmış birçok mutasavvıf bulunmaktadır. Balıkesir’de yetişen bu mutasavvıflar; ilimleriyle, mâneviyatlarıyla ve öncü şahsiyetleriyle halkın mânevî dinamikleri olmuşlardır. *Abdülaziz Mecdi Tolun (1865-1941)* bunlardan biridir.

Balıkesir’de doğan Abdülaziz Mecdi Efendi, baba ve anne tarafından seyyid ve şeriftir. Abdülaziz Mecdi Efendi, ilk eğitimini babası şeyhü’l-kurrâ ve mûsikişinas Hâfız Hasan Efendi’den (ö. 1310/1894) almıştır (Ergin, 1942, s. 1). Hâfızlığını tamamladıktan sonra Rüşdiye’yi bitiren Abdülaziz Mecdi Efendi, daha sonra dayısı Yahyâ Nefî Efendi’den aklî ve naklî ilimleri tahsil ederek icâzet almıştır (Azamat, 1988, s. 191). Abdülaziz Mecdi Efendi, kısa süren eğitim hayatına rağmen şahsî gayretiyle Arapça ve Farsça’yı bütün incelikleriyle öğrenmiş ve birçok konuda kendini yetiştirerek tasavvufî hakikatleri anlamaya çalışmıştır (Olgun, 2013, s. 6).

Abdülaziz Mecdi Efendi, çeşitli mekteplerde öğretmenlik yaptıktan sonra İstanbul’a dönerek Tantâvîzâde Hâlid Bey adına Anadolu’da zahire tüccarlığı yapmaya başlamıştır. Günlük yaşamında tasavvufa yatkınlığı sebebiyle bir şeyhe bağlı olmadan kendi kendine bazı evrâdları çekerek hayatına devam ederken 1902 yılında kendisine birden gelen cezbe ve istiğrak hâli ile tüccarlığı bırakarak Balıkesir’e dönmüştür. Sekiz ay süren bu dönemde Kadirî şeyhi Ali Âşîr Efendi’ye, daha sonra da Fatih türbedarı Ahmed Amiş Efendi’ye (1807-1920) intisap etmiştir (Azamat, 1988, s. 191-192). Eskiden beri tasavvuf ehline muhabbeti olan Abdülaziz Mecdi Efendi’nin tasavvufî hayatı bundan sonra başlamıştır. Abdülaziz Mecdi Efendi’nin Kadirî evrâdını okurken ağlaması Abdülkadir-i Geylânî Hazretleri’ne (ö. 561/1165-66) karşı duyduğu sevginin bir göstergesidir.

Abdülaziz Mecdi Efendi’nin Balıkesir’de kaldığı süre içerisinde Hacı Ali Camii’nde ettiği vaazlar, halk tarafından çok ilgi görmüştür. Onun ilmî derinliği ve üstün zekâsı herkes tarafından kabul edilmiştir (Ergin, 1942, s. 16-18). Halkın

güvenini kazanan Abdülaziz Mecdi Efendi, 1908 yılında Balıkesir'den milletvekili seçilmiş, milletvekilliği süresi dolduktan sonra 1913 yılında da Mısır'a gitmiştir (Azamat, 1988, s. 191-192). Abdülaziz Mecdi Efendi, Mısır'da bulunduğu altı buçuk yıl siyasetle uğraşmamıştır. 1920 yılında yapılan seçimlerde ikinci kez milletvekili seçilen Abdülaziz Mecdi Efendi, meclis kapatıldıktan sonra 1923-1924 yıllarında Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti Müsteşarlığı yapmıştır. Bu kurum kaldırılıp kendisinin Diyanet İşleri Reisliği'ne getirilmesi söz konusu olunca İstanbul'a dönmüştür. Bundan sonra Beyazıt'taki evine çekilerek resmî ve özel hiçbir görev kabul etmeyen Abdülaziz Mecdi Efendi, dinî ve tasavvufî sohbetlerde bulunmuştur (Ergin, 1942, s. 48-54). *Hakikat-i İnsâniye Tercümesi, Salât-ı Feyziye Tercümesi, Vahdet-i Vücûd Tercümesi, Istılâhât-ı Sûfiye Tercümesi, Merâtib-i Vücûd Tercümesi, Tecelliyât-ı İlâhiye Tercümesi, Kitâbü'l-Ma'rîfe Tercümesi, İnsân-ı Kâmil Tercümesi, Kavâid-i Fârisiyye, Risâle-i Edebiyye, İnsân-ı Kâmil, Din-i Muhammedî, Bedâyi ve Esrâr-nâme* gibi eserler veren mutasavvıf, şair Abdülaziz Mecdi Efendi, soyadı kanunundan sonra Tolun soyadını almıştır. İstanbul'da vefat eden Abdülaziz Mecdi Efendi'nin kabri, Edirnekapı Şehitliği'ndedir (Azamat, 1988, s. 192).

Abdülaziz Mecdi Efendi'nin yakın dostu *Hasan Basri Çantay (1887-1964)*, Osmanlı'nın son dönemlerinde Balıkesir'de yetişmiş çok yönlü bir Osmanlı aydınıdır. Balıkesir'de dünyaya gelen Hasan Basri Bey'in babası ulemâdan ticaretle uğraşan Halil Cenâbi Efendi, annesi Hatice Hanım'dır. Hasan Basri Bey, ilk eğitimini İbtidâ-i Kebîr Mektebi'nde aldıktan sonra Balıkesir İdâdisi'ne başlamıştır. İdâdî'nin dördüncü sınıfında iken babasının vefat etmesi üzerine ailesinin geçimini sağlamak için okulu bırakmak zorunda kalmıştır. Nâfia Dairesi'nde memurluk yapmaya başlayan Hasan Basri Bey, bu arada dönemin hocalarından Arapça ve Farsça öğrenmiş; edebiyat, hukuk ve felsefe gibi ilimlerle meşgul olmuştur (Işık, 1993, s. 218). Hasan Basri Bey'deki yeteneği keşfeden Balıkesir mutasarrıfı Mehmet Ali Ayni Bey (ö. 1945), onu Tahrirat Kalemî kâtipliğinde görevlendirerek eğitimini tamamlaması ve kendini geliştirmesi için her türlü desteği vermiştir. Bu dönemde Balıkesir müftüsü Hacı Ahmet Efendi'den temel İslâm kaynaklarını okumayı tamamlayarak icâzet alan Hasan Basri Bey, aynı zamanda mutasarrıf Mümtaz Bey'den hukuk, maliye ve iktisat gibi ilimlerle ilgili dersler de almıştır (M. Uğur, 1994, s. 3-5).

1908 yılında İstanbul'a tedavi için giden Hasan Basri Bey, Sırât-ı Müstakîm Dergisi'ni ziyareti sırasında Mehmet Âkif Bey'le tanışmış ve Mehmet Âkif Bey'in teklifi üzerine dergide yazmaya başlamıştır. Gazetecilikte deneyim kazanan Hasan Basri Bey, daha sonra Balıkesir'de yayımlanan gazetelerde yazılar yazmaya devam etmiş ve Balıkesir'de matbuat hayatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Hasan Basri Bey, bir taraftan da Dâru'l-Hilâfe Medresesi'nde Arapça, Türkçe, edebiyat ve yazı dersleri vermiştir (M. Uğur, 1994, s. 115).

Hasan Basri Bey, I. Dünya Savaşı'nın sonunda Balıkesir'de Millî Mücadele ateşinin yakılmasına vesile olan *Ses Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamıştır. Kuvâ-yı Milliye ruhunun çekirdeğini oluşturan bu gazeteye Mehmet Âkif Bey de yazılar göndermiştir (Çalışkan, 2018, s. 23-25). Hasan Basri Bey, bu dönemde sadece yazılarıyla değil camilerde verdiği vaazlarla, Kuvâ-yı Milliye karargâhında gösterdiği faaliyetlerle ve İdâdî'de girdiği derslerle Millî Mücadele'ye destek vermiştir.

Hasan Basri Bey, Balıkesir'den milletvekili seçilerek Ankara'ya gittiğinde Mehmet Akif Bey'le beraber İstiklâl Mücadele'sine mecliste devam etmiştir. İçindeki ilim aşkı her zaman devam eden Hasan Basri Bey, Ankara'da bulunduğu dönemde Tâceddin Dergâhı'nda Mehmet Âkif Bey'den edebiyat dersleri almıştır. Hasan Basri Bey ve Mehmet Âkif Bey'in dava arkadaşlıkları dostluğa dönüşmüştür. Mehmet Âkif Bey, Bursa ve Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden duyduğu üzüntüyü ifade etmek için yazdığı *Bülbül* şiirini Hasan Basri Bey'e ithaf etmiştir. Hasan Basri Bey ve Mehmet Âkif Bey'in samimi dostlukları İstiklâl Marşı'nın yazılması sırasında da kendini göstermiştir. Mehmet Âkif Bey'i İstiklâl Marşı'nı yazması için Hasan Basri Bey ikna etmiştir (Bayyigit, 2021, s. 20-35).

Ankara'dan döndükten sonra edebiyat öğretmenliği yapan Hasan Basri Bey, bundan sonraki hayatını dinî, ilmî ve edebî eserler yazarak; tercüme yaparak ve zengin ilmî, fikrî ve siyasî birikimini aktardığı sosyal faaliyetlerde bulunarak geçirmiştir. Soyadı kanunuyla Çantay soyadını alan Hasan Basri Bey, 3 Aralık 1964 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Edirnekapı Şehitliği'ndedir. Hasan Basri Bey'in *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, *Kırk Hadis ve Meâlleri*, *Fıkıh-ı Ekber*, *Âkifnâme*, *Babamın Şiirleri*, *Kara Günler ve İbret Levhaları* vd. adlı eserleri vardır (Işık, 1993, s. 218-219).

Hasan Basri Bey'in tasavvufa olan ilgisi çocukluk çağlarında başlamıştır. Babası Nakşî şeyhi Melek Hoca'ya bağlı olan Hasan Basri Bey, gençliğinde Kadiriyye, Uşşâkıyye, Rifâiyye, Nakşibendiyye ve Mevleviyye gibi tarikatlara bağlılıkları olan hocalardan ders almıştır. Fakat Hasan Basri Bey'in tasavvufa intisabı milletvekili olduğu dönemde mecliste bulunan Kadirî şeyhi, Sivas Milletvekili Mustafa Takî Efendi (ö. 1925) ile tanışmasıyla olmuştur. Onun Mustafa Takî Efendi ile olan dostluğu intisaba kadar varmıştır. Mürid-mürşid seviyesindeki bu dostluk vesilesiyle Hasan Basri Bey, tasavvufta önemli mesafe kat etmiştir. Hasan Basri Bey, Balıkesir'e döndükten sonra tasavvufî hayatına Abdülaziz Mecdi Efendi ile devam etmiştir.

Bir Osmanlı aydını olan Hasan Basri Bey; âlim, mütefekkir, çok yönlü bir insandır. O, tasavvufî yönüyle ortaya çok çıkmasa da dini ve dünyayı hep tasavvufî bakış açısıyla yorumlamıştır. Bunun yanında Hasan Basri Bey'in ilgi duyduğu tasavvufî yol dönemin yaygın tarikatı olan Hâlidîyye değil, her şeyi şuûnât-ı ilâhiye olarak gören ve olup bitenler karşısında bilinçli pasifist bir yöntem izleyen yoldur (Özel, 2021, s. 413-416).

Balıkesir'in yetiştirdiği çok yönlü bir İslâm âlimi olan Hasan Basri Çantay'ı anmak ve düşüncelerini anlamaya çalışmak için Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu* düzenlenmiştir. 19-21 Eylül 2014 tarihleri arasında düzenlenen sempozyumdaki bildiriler Hasan Basri Çantay'ın çok yönlü oluşu esas alınarak sekiz bölüm halinde tasnif edilmiştir. Dördüncü bölümdeki *Hasan Basri Çantay'da Tasavvuf ve Ahlâk* konusunda yedi bildiri sunulmuştur. Sempozyumda sunulan bildiriler 2021 yılında Balıkesir Altıeylül Belediyesi tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır (Altıeylül Belediyesi, 2021).

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle Osmanlı neslinin ilim, ahlâk ve fazilet kaynağı olan tekke ve zâviyeler kapatılarak Kur'an ve Arapça öğrenimi yasaklanmıştır. İşte böyle bir döneme tanıklık yapanlardan biri de, halk arasında *Sarı Hoca (1900-1981)* olarak bilinen *Mehmet Ruhi Turan*'dır (M. R. Yılmaz, 2019, s. 7). Aslen Saraybosnalı olan Sarı Hoca'nın ailesi Balkanlar'dan göç ederek Bursa'nın İnegöl ilçesine yerleşmiştir. İnegöl'de dünyaya gelen Sarı Hoca, daha sonra ailesi ile birlikte Orhaneli'ye taşınmıştır. İlköğrenimini burada tamamlayan sonra Sarı Hoca, eğitimine medresede devam etmiştir. Sarı Hoca, kırk yaşında iken Balıkesir'in

Dursunbey ilçesine gelmiş ve yaptığı hizmetlerle Balıkesir ve çevresinde iz bırakmıştır.

Sarı Hoca'nın Dursunbey'deki hizmetleri, Mollaoğlu Camii'nde imamlık yapmasıyla başlamıştır. Sarı Hoca, 1940-1950 yılları arasında farklı camilerde görev yapmıştır. Mutasavvıf olan babasının, öğrenci yetiştirmesini vasiyet etmesi üzerine Sarı Hoca, hocalık yapacak seviyede öğrenciler yetiştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu o yıllarda dinî eğitim verecek yeteri kadar hoca olmadığı için Sarı Hoca'nın yaptığı bu hizmet çok büyük önem taşımaktadır. Sarı Hoca, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki (ö. 1951) başkanlığındaki kurul tarafından imtihan edilmiş ve bu sınavdaki başarısı sebebiyle kendisine Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev teklif edilmiştir. Fakat o, bu görevi kabul etmeyerek yalnızca kendisine vaaz etmesi için bir belge verilmesini istemiştir. Bu belgeyi alan Sarı Hoca, sadece Balıkesir'de değil, Kütahya, Sakarya ve İzmir gibi illerde verdiği vaazlarla hizmetlerine devam etmiştir (Albayrak ve Ünal, 2021, s. 44-45).

Sarı Hoca, hayatını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) önderliğinde yaşamış ehl-i sünnet bir âlimdir. O, uzlet hayatını tercih etmemiş, aktif olarak ilimle ve öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur. Halkın içinde halktan biri olarak yaşamış, ilmin vakar ve ciddiyetini korumuştur (R. Kaya, 1999, s. 177-178). Dursunbey'de vefat eden Sarı Hoca'nın akaid, fıkıh, tasavvuf, Arap dili ve belâgatıyla ilgili eserleri bulunmaktadır. Sarı Hoca, son dönemlerinde tasavvufa dair *Dibâce* adında bir eser kaleme almıştır. Sarı Hoca'nın Osmanlı Türkçesi ile yazdığı eseri torunu Mehmet Ruhi Yılmaz, Latin harflerine çevirerek *Notlarım* adıyla yayımlamıştır (M. R. Yılmaz, 2019).

Namazın en büyük tarikat olduğunu söyleyen Sarı Hoca, tasavvuf ehli bir gönül adamı olmasına rağmen bu yönüyle hiçbir zaman öne çıkmamıştır. Sarı Hoca, tasavvufa ilgi duymaya başladıktan sonra tasavvuf kitaplarını okuyarak mütalaa etmeye başlamıştır. Tasavvuf yolunda ilerlemek için âlim bir şeyhe intisap etmek gerektiğini anlayan Sarı Hoca, böyle bir şeyhe rastlayamamıştır (M. R. Yılmaz, 2019, s. 18-19). Sarı Hoca'nın eserlerinden anladığımız kadarıyla tasavvufla ilgili görüşleri şunlardır: “Cahil insanlar tasavvuf ehli olamazlar. Böyle kişiler tarikata girmeyenlerin kurtulamayacağını söylerler. Hâlbuki tarikat zor bir iş ve gizli bir sırdır. Herkesin tarikat ehli olması mümkün değildir. İslâm'da böyle bir zorunluluk

yoktur. Avam arasında şeriattan bahsedip tarikattan bahsetmemek ehlullahın şîârıdır.” (R. Kaya, 1999, s. 177-178).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaptığı iman ve Kur’an hizmetiyle yüzyıla damgasını vurmuş gönül adamlarından biri de halk arasında *Gönenli Hoca* (1903-1991) veya *Gönenli Mehmet Efendi* olarak tanınan *Mehmet Öğütçü*’dür. Balıkesir’in Gönen ilçesinde dünyaya gelen Gönenli Hoca, ilk öğrenimini ve hâfızlığını Gönen’de tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul’a giderek kıraat ilminden icâzet almıştır. Gönenli Hoca, medresedeki derslere devam ederken medreselerin kapanması üzerine eğitimine İmam-Hatip Mektebi’ne kayıt olarak devam etmiştir (Ay, 2018, s. 17-19).

Soyadı kanunuyla Öğütçü soyadını alan Mehmet Efendi, Gönen Merkez Camii imam-hatibi olarak başladığı görevine İstanbul’da devam etmiştir. 1976 yılında Üsküdarlı Ali Efendi’nin vefat etmesiyle boşalan reîsü’l-kurrâ görevine Gönenli Mehmet Efendi getirilmiştir. Gönenli Mehmet Efendi, resmî görevinin yanında örgün ve yaygın eğitim hizmetlerine de devam etmiştir. 1940’lı yıllarda Türkiye’de din görevlilerine duyulan ihtiyacı göz önünde bulundurarak kendi gayretleriyle birçok öğrenci yetiştirmiş ve Türkiye’nin çeşitli yerlerinden gelen öğrencilerin ihtiyaçlarını halktan topladığı yardımlarla karşılamıştır. Aynı zamanda kadınların da dinî eğitimi için gayret gösteren Gönenli Mehmet Efendi, haftanın her günü İstanbul’un çeşitli camilerinde kadınlara yönelik vaazlar vermiştir. Vaazlarında daha çok eğitime, dinî hayatı canlı tutmaya dair konulara değinmiş; Kur’ân-ı Kerîm tilâveti ve ilâhilerle cemaati coşturmuştur.

Gönenli Hoca’nın bildiğimiz kadarıyla herhangi bir tarikata intisabı yoktur. Bu konuda ona soru soranlara, “Biz Rasûlullah’ın yolundayız.” demiştir. Fakat o hayatı boyunca tasavvufun çizdiği çerçevede bir hayat sürmüştür. Vaazlarında cemaate okumasını tavsiye ettiği evrâd ve tesbihat, daha sonra kitap haline getirilerek basılmıştır (Akakuş, 1996, s. 149-150). Bütün ömrünü hayır ve irşad işleriyle geçiren Gönenli Hoca, 2 Ocak 1991’de İstanbul’da vefat etmiştir. Kabri, Edirnekapı Sakızağacı Şehitliği’ndedir (Özdamar, 2017, s. 9).

Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi tarafından Gönen İlçe Müftülüğü ve Gönen Belediyesi ile birlikte *Bölgemizin Mânevî Önderlerinden Gönenli Mehmet Efendi’yi Anma Paneli* düzenlenmiştir. 4 Ocak 2019 tarihinde yapılan panelde

Gönenli Mehmet Efendi'nin hayatı, hatıraları ve hizmetleri anlatılarak geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurulması sağlanmıştır ([http-2](http://2)).

Halk arasında bilinen adıyla *Bandırmalı Tatlıcı Ali Efendi (1913-2008)*, son dönemlerde Balıkesir'de yaşamış gönül insanlarından. Ali Efendi Üsküp'te dünyaya gelmiştir (Tosun, 2008, s. 31). Aslen Arnavut olan ailesi Balkan Savaşları'nda Sırp'ların ve Hırvatların zulmüne maruz kalmıştır. Ali Efendi çok küçük iken ailesi, bu zulümle başa çıkamayacaklarını anlayınca öz vatanlarını terk ederek Bandırma'ya yerleşmişlerdir (Serin, 2013, s. 34). Küçüklüğünden beri kitaplara ve okumaya karşı çok ilgi duymasına rağmen ilkokuldan sonra eğitimine devam edemeyen Ali Efendi, Bandırma'da kurduğu tatlıcı dükkânını işleterek geçimini sağlamıştır.

Soyadı kanunuyla Öztaylan soyadını alan Ali Efendi; merhamet, hoşgörü, tevazu, edep, zerafet ve şefkat ehli bir kişidir. Ali Efendi, gençliğinde akşam dükkânını kapattıktan sonra irşad için geç vakitlere kadar çalışmıştır. Aynı zamanda vakit buldukça İstanbul'a giderek zamanın önde gelen ilim, sanat ve tasavvuf ehli ile tanışıp, onların sohbetlerinde bulunmuştur. Ali Efendi, İstanbul'da bulunduğu bir zamanda Tâhirü'l-Mevlevî ile tanışmış ve bundan sonra onun Mesnevî sohbetlerine devam etmiştir. Tâhirü'l-Mevlevî, Divan'ının ikinci cildinin iç kapağına Ali Efendi'ye ithaf ettiği şiiri yazarak kendisine hediye etmiştir.

Ali Efendi, gençliğinde Nakşibendiyye tarikatına intisap ederek Ali Haydar Efendi'nin (ö. 1960) müridi olmuştur. Ali Haydar Efendi, bir gün Ali Efendi'ye: "Tâhirü'l-Mevlevî, Divan'ında sizin için bir şiir yazmış, o Divan şu kitap olabilir, verir misiniz?" demesi üzerine Ali Efendi: "Acaba Efendi Hazretleri insan hem Nakşî hem Mevlevî olur mu?" diye bana kızar mı düşüncesiyle endişe etmiştir. Ali Haydar Efendi, Divan'daki o şiiri bulup okuduktan sonra: "Tâhirü'l-Mevlevî, benim hapis arkadaşımdır. Böyle kıymetli bir insanın muhabbetini kazanmanız ne büyük bir saadettir." diyerek Ali Efendi'ye iltifatta bulunmuştur (Tosun, 2008, s. 31).

Ali Efendi, Ali Haydar Efendi vefat ettikten sonra şeyhinin işaretiyle Mahmud Sâmî Ramazanoğlu Efendi'ye (ö. 1984) intisap etmiştir (Serin, 2013, s. 36). Selçuk Eraydın, Süheyl Ünver, Samiha Ayverdi, Şevket Demirci, Latif Baltutan, Hasan Basri Çantay ve Neyzen Tevfik Ali Efendi'nin dostlarıdır. Neyzen Tevfik, Fuat Köprülü gibi ilim adamlarının da bulunduğu bir sohbet ortamında ney

üfledikten sonra: “Bu benim son ney üfleyişim.” demiş, ardından Ali Efendi’ye dönerek: “Benim cenaze namazımı sen kıldıracaksın.” diye vasiyet etmiştir. Ali Efendi: “Ben tahsilli birisi değilim.” diyerek vasiyeti yerine getirmek istemese de Neyzen Tevfik bunu kabul etmemiştir. Neyzen Tevfik bu olaydan bir hafta kadar sonra vefat etmiş ve cenaze namazını Ali Efendi kıldırmıştır. Ali Efendi, 4 Ağustos 2008 tarihinde Bandırma’da vefat etmiştir. Kabri, Bandırma’daki Tekke Camii hazîresindedir (Tosun, 2008, s. 31).

Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi tarafından Bandırma Müftülüğü ve Tekke Hacı Ali Rıza El-Bezzâz Camii Onarma ve Yaşatma Derneği ile beraber *Bandırmalı Tatlıcı Ali Efendi Sempozyumu* düzenlemiştir. 29 Şubat 2020 tarihinde yapılan sempozyumda gönüllere köprüler inşa eden Tatlıcı Ali Efendi’nin hayatı ve hizmetleri anlatılarak mânevî mirası gelecek nesillere aktarılmıştır (<http-3>).

2.2. İlgili Araştırmalar

Anadolu’nun kadîm şehirlerinden Balıkesir, tarih boyunca birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Şehir, İslâm dini ile tanıştıktan sonra her dönemde İslâm dini ve tasavvuf kültürünün canlı olarak yaşandığı bir yer olmasına rağmen şehirdeki tasavvuf kültürü hakkında bu zamana kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Çalışma ile ilgili literatür taraması yaptığımız dönemde Mehmet Özyurt’un *Çağdaş Bir Uşşâkî Mutasavvıf: Sıddîk Naci Eren (1925/2018)* adlı doktora tezini hazırlamakta olduğu bilgisine ulaştık. Çalışmamızda bulunan Sıddîk Naci Eren’in eserleri ve tasavvufî görüşleriyle ilgili bilgiler; çalışmanın sadece bir bölümünü teşkil etmesi ve araştırmamızın kaynaklarına daha çok Uşşâkî kadınlar aracılığıyla ulaşılması gibi unsurlar bu çalışmayı hazırlanmakta olan doktora tezinden farklı kılacaktır düşüncesindeyiz.

Bu çalışma ile her dönemde Balıkesir’de tasavvuf kültürünün çok yaygın ve etkin olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Konunun Balıkesir kültür tarihi açısından önemine binaen yapılan bu çalışmaya ilave olarak daha detaylı çalışmaların da yapılacağını ümit etmekteyiz.

3. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın modeli ve bilgi toplama kaynakları hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Tasavvuf kültürü olarak Balıkesir'in dünü ile bugününü birleştiren bu çalışmada; genel olarak Balıkesir'de tasavvuf kültürü, özel olarak ise Balıkesir'de Uşşâkıyye tarikatı incelenmiştir.

3.2. Bilgi Toplama Kaynakları

Bu çalışma çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Sınıflandırılacak olursak Balıkesir tarihi ile ilgili bilgiler için; Sezai Sevim, Aynur Ünlüyol ve M. Murat Öntüğü'nün hazırladığı tezlerden, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (1888-1977) Karasi Vilâyeti Tarihçesi adlı eserinden faydalanılmıştır.

Balıkesir'de yaşamış mutasavvıflar ile ilgili bilgiler; Muhammet Hekimoğlu'nun Osmanlı Âlimleri adı ile hazırladığı Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) Eş-Şakâ'iku'n-Nu'Mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz'ın hazırladıkları Hüseyin Vassâf'ın (1872-1929) Sefîne-i Evliyâ, Mehmet Ali Yekta Saraç'ın hazırladığı Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin (1861-1925) Osmanlı Müellifleri ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Karasi Meşâhiri adlı kitaplarından alınmıştır.

Balıkesir'de Uşşâkıyye Tarikatı bölümü için; Uşşâkıyye Tarikatı ile ilgili yazılan kitaplardan, hazırlanan tezlerden ve Sıddık Naci Eren'in (1925-2018) yazdığı yaklaşık elli kitaptan oluşan bir külliyattan istifade edilmiştir. Sıddık Naci Eren'in tasavvufî düşünceleri incelenirken Ebû Nasr Serrâc Tûsî'nin (ö. 378/988) Lüma',

Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) Ta'arruf, Abdülkerim Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) Kuşeyrî Risâlesi, Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî'nin (ö. 465/1072 [?]) Keşfu'l-Mahcûb ve Şihâbüddîn Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) Avârifü'l-Meârif adlı tasavvuf klasiklerinden faydalanılmıştır.

Kişi ve kavramlarla ilgili bilgiler için Türkiye Diyanet Vakfı'nın hazırladığı İslâm Ansiklopedisi kullanılmıştır. Çalışmada geçen âyet meallerinin hepsi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı Kur'an Yolu Meal ve Tefsiri'nden alındığı için her defasında kaynak gösterilmemiştir. Kaynaklarda geçen hicrî ve rûmî tarihler, milâdî tarihe çevrilirken Türk Tarih Kurumu'nun internet sitesi kullanılmıştır ([http-4](http://4)).

Sıddık Naci Eren'in pek çok akrabasının hayatta olmasına rağmen çalışma, Covid-19 salgınından dolayı kontrollü sosyal hayat döneminde hazırlandığı için görüşme taleplerimizin çoğu geri çevrilmiştir. Aydın Ayhan ile yapılan telefon görüşmeleri ve Mehmet Ruhi Efendi (1905-1977) döneminde Uşşâkıyye tarikatına intisap etmiş Ülkü Tezcan ile 2 Temmuz 2021 tarihinde yapılan bireysel görüşme, çalışmadaki kişisel iletişim kaynakları olarak önem arz etmektedir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Balıkesir’de Faaliyet Gösteren Tarikatlar

Bu bölümde Balıkesir’de faaliyet gösteren başlıca tarikatlar incelenerek bu tarikatların Balıkesir’deki yeri ve yetiştirdikleri kişiler hakkında bilgi verilecektir.

4.1.1. Kadiriyye Tarikatı

Kadiriyye tarikatı, farklı İslâm coğrafyasında kurulup daha sonra Osmanlı Devleti’ne gelmiş tarikatlardandır. Tarikatın kurucusu Abdülkadir-i Geylânî, 470/1077 yılında Irak’taki Gılan (Geylân) kasabasında dünyaya gelmiştir (Ö. Yılmaz, 2017, s. 223). Soyu baba tarafından Hz. Hasan’a (r.a.), anne tarafından Hz. Hüseyin’e (r.a.) dayandığı için hem seyyid hem de şeriftir (Gürer, 2019, s. 117). Abdülkadir-i Geylânî dinî ilimleri tahsil etmek için Bağdat’a gitmiştir. Burada Ebü’l-Hayr Muhammed bin Müslim ed-Debbâs ile tanışmış, onun vasıtasıyla tasavvuf yoluna intisap etmiştir. Uzun süren bir riyâzet ve tahsil hayatından sonra hocası Hanbelî fakihi Ebû Sa’d Mübârek el-Muharrimî ona medrese tahsis etmiştir. Abdülkadir-i Geylânî bu medresede bir yandan talebe yetiştirirken bir yandan da vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur (Azamat, 2001, s. 131). Başlangıçta Şafîî mezhebine mensup olan Abdülkadir-i Geylânî, daha sonra hocasının etkisiyle Hanbelî mezhebine dâhil olmuştur (Ö. Yılmaz, 2017, s. 223). Gazzâlî’nin tasavvuf anlayışını benimseyip geliştiren Abdülkadir-i Geylânî, dinin zâhirî hükümlerine bağlılık konusunda son derece hassastır (Bardakçı, 2016, s. 279). Müderris ve vâiz olmasının yanı sıra kendisine sorulan sorulara verdiği açık ve net fetvalarla tanınan Abdülkadir-i Geylânî (Azamat, 2001, s. 131), 561/1165-66 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Osmanlı padişahı Kanunî Sultan Süleyman (ö. 974/1566), Abdülkadir-i Geylânî’nin türbesinin bulunduğu yere bir külliye inşa ettirmiştir (Ö. Yılmaz, 2017, s. 223).

Kadiriyye tarikatında silsile Hz. Ali'ye (r.a.) dayanır. Tevhid ve lafza-i celâlden oluşan ferdî zikir, cehrî olarak yapılır. Toplu olarak icra edilen zikir ise devran şeklindedir (Öngören, 2015, s. 252). Tarikatta halvet ve râbita uygulaması bulunmaktadır (Azamat, 2001, s. 113).

İslâm dünyasındaki en eski tarikat olan Kadiriyye tarikatı, Abdülkadir-i Geylânî'nin çocukları vasıtasıyla geniş bir bölgeye yayılmış, zamanla elliye yakın kolu ile başta Irak olmak üzere tüm İslâm coğrafyasında etkinlik göstermiştir (Öngören, 2015, s. 252). Kadiriyye tarikatı XV. yüzyılda Anadolu'ya Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70) vasıtasıyla, İstanbul'a ise İsmail Rûmî (ö. 1041/1631) vasıtasıyla gelmiştir. İkisi de tarikatın pîr-i sânisidir (Kara, 2019, s. 229). Eşrefoğlu Rûmî, ilk Kadirî tekkesini İznik'te kurmuştur. Daha sonra Bursa'da kurulan İncirli Dergâhı XVII. yüzyıldan itibaren Kadiriyye tarikatının merkez tekkesi olmuştur (Bardakçı, 2016, s. 279).

Kadiriyye tarikatının Balıkesir'e ilk olarak ne zaman ve ne şekilde geldiği bilinmemektedir. Tarikatın XVII. yüzyıldan sonra merkez tekkesinin Bursa'da olduğu bilgisine dayanarak Balıkesir'e buradan geldiğini düşünmekteyiz. 1923 yılında Balıkesir'de Hisariçi Mahallesi, Debbağlar Mahallesi ve İzmirler Mahallesi'nde olmak üzere üç Kadirî tekkesi bulunmaktadır. Bunlardan Hisariçi mahallesindeki tekkenin kuruluş tarihinin 1786 olması bilgisine dayanarak tarikat Bursa'dan hemen sonra Balıkesir'e gelmiştir denilebilir (Yüzbaşı İ. H., 1997, s. 62).

Uzunçarşılı'nın *Karasi Meşâhiri* adlı eserinde Balıkesirli iki Kadirî şeyhi hakkında bilgi verilmiştir.

4.1.1.1. Aczî Mustafa Efendi (ö. 1292/1875-76)

Kadiriyye tarikatının Balıkesir ve çevresinde gelişmesini sağlayan kişilerden biri Şeyh Aczî Mustafa Efendi'dir (ö. 1292/1875-76). Aczî Mustafa Efendi, 1805 yılında Edremit'te dünyaya gelmiştir. Babası, Edremit'in hatırı sayılır kişilerinden Mûrid Aga-zâde Muhammed Ağa'dır. Aczî Mustafa Efendi, Kadiriyye tarikatına intisap ettikten sonra Bayramiçli Dombayzâde Şeyh Ali Efendi'den hilâfet almış, Edremit ve Balıkesir çevresinde birçok mürid yetiştirerek Kadiriyye tarikatının yayılmasını sağlamıştır. 1292/1875-76 yılında Edremit'te vefat eden Aczî Mustafa Efendi, mutasavvıf bir şairdir. Aczî Mustafa Efendi, şiirlerini kalbe gelen ilhamlarla

yazmış ve *Aczî* mahlasıyla meşhur olmuştur. Şeyh Aczî Mustafa Efendi'nin *Dîvân-ı İlâhiyat* adlı eseri vardır. Eser, oğlu Tayyazâde Ahmet Bey'in önsözüyle 1873 yılında Mekteb-i Sanâyi Matbaası'nda basılmıştır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 47).

4.1.1.2. Enîsî Mustafa Efendi (ö. 1325/1907-08)

Aczî Mustafa Efendi'nin halifelerinden Şeyh Rüstem Bey'e intisap eden Enîsî Mustafa Efendi (ö. 1325/1907-08), Kadiriyye tarikatı halifelerindendir. Enîsî Mustafa Efendi, Edremit'te doğmuştur. İlmiye sınıfından olan Enîsî Mustafa Efendi, çok iyi Farsça bildiğinden isteyenlere Farsça dersi vermiştir. Mutasavvıf bir şair olan Enîsî Mustafa Efendi, şiirlerini *Enîsî* mahlasıyla yazmıştır. Enîsî Mustafa Efendi, Edremit'te vefat etmiştir (Uzunçarşılı, 1991b, s. 1).

4.1.2. Rifâiyye Tarikatı

XII. yüzyılda kurulan tarikatlardan Rifâiyye tarikatı, aynı yüzyılda kuruluşunu tamamlayıp teşkilatlanmış ilk tarikattır. Kurucusuna nisbetle Rifâiyye olarak anılan tarikatın kurucusu Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182-83), Irak'ın güneyindeki Batâih bölgesinde bulunan Ümmüabîde köyünde doğmuştur (Tahralı, 2008, s. 99). Ahmed er-Rifâî, Hz. Hüseyin'in (r.a.) soyundan gelen bir seyyiddir. Yedi yaşında iken babası vefat eden Ahmed er-Rifâî'yi dayısı Mansûr el-Batâihî himayesine almıştır. Devrin sûfilerinden olan dayısı, onun eğitimi ile de ilgilenmiştir. Ahmed er-Rifâî Kur'an öğrenip hâfızlığını tamamladıktan sonra, devrin âlim ve mutasavvıflarından ders almıştır. Eğitimi tamamlayıp icâzet aldıktan sonra dayısının tekkesinde müridlerin irşad ve terbiyesiyle meşgul olmuştur (Tahralı, 1989, s. 127). Dört kutuptan biri kabul edilen Ahmed er-Rifâî, aynı zamanda âlim, fakih, müfessir ve muhaddistir (Ö. Yılmaz, 2017 s. 229).

Silsile olarak Hz. Ali'ye (r.a.) dayanan Rifâiyye tarikatında ferdî zikirler cehrî olarak, toplu zikirler ise cehrî ve hem oturarak hem de ayakta icra edilir (Öngören, 2015, s. 253). Tarikatta riyâzet ve halvetin önemli bir yeri vardır. Tarikat mensupları sünnet kabul ettikleri için siyah taç ve sarık takarlar (Tahralı, 2008, s. 101).

Rifâiyye tarikatı, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemde Anadolu'da en etkili tarikatlardandır. İstanbul'a ise ancak XVI. yüzyılın sonlarında gelmiş, XVIII.

yüzyılda yaygınlaşmıştır. XIX. ve XX. yüzyıllarda ise Osmanlı topraklarında yaygın olduğu görülmüştür (Tahralı, 2008, s. 100). Zamanla birçok şubesi oluşan Rifâiyye tarikatı; Avustralya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da bilinen bir tarikattır (Ö. Yılmaz, 2017, s. 230).

Rifâiyye tarikatının Balıkesir’e ne zaman geldiğini tespit edemesek de Balıkesir’in tarikatta özel bir yeri vardır. Tarikatın XX. yüzyıldaki şeyhi Kenan Rifâî (ö. 1950), mürşidi ile Balıkesir’de karşılaşmış ve mânevî terbiyesini tamamlayarak icâzet almıştır.

1920 yılında Balıkesir’de bir tekkesi bulunmayan Rifâiyye tarikatının Balıkesir’deki şeyhi, Şeyh Rahim Efendi’dir (Yüzbaşı İ. H., 1997, s. 48).

4.1.2.1. Kenan Rifâî (1867-1950)

XX. yüzyılın önde gelen sûfilerinden Kenan Rifâî, 1867 yılında Selanik’te doğmuştur. Babası Filibe hanedanından Abdülhâlim Bey, annesi Hatice Cenân Hanım’dır. Kenan Rifâî, çocukluk yıllarını Filibe’de geçirmiştir. Abdülhâlim Bey, Filibe Murahhası olarak görev yaptığı sırada Balkanlar’da siyasî durumun bozulması üzerine ailesiyle birlikte İstanbul’a göç etmiştir (Tahralı, 2002, s. 254).

Kenan Rifâî’nin mânevî özelliklerinin kaynağı annesi Hatice Cenân Hanım’dır. Hatice Cenân Hanım az konuşan, tefekkür ve tezekkürü seven birisidir. Filibe’de bulundukları dönemde şeyhlik görevi olmayan Üveysî-Kadirî bir sûfî olan Filibeli Edhem Efendi’ye intisap etmiştir (Araz, 1988, s. 451-454).

Kenan Rifâî, İstanbul’a geldikten sonra eğitimine Galatasaray Sultânisi’nde devam etmiş ve daha sonra Hukuk Fakültesi’ne kayıt olmuştur. Mezun olduktan sonra Balıkesir İdâdî Müdürlüğü’ne tayin edilmiştir (Tahralı, 2002, s. 254-255). Balıkesir’de kaldığı on bir ay Kenan Rifâî’nin hayatında dönüm noktası olmuştur. Kenan Rifâî, aynı dönemde Balıkesir’de bulunan annesinin mürşidi Edhem Efendi ile karşılaşmıştır. Edhem Efendi’ye intisap eden Kenan Rifâî, mürşidinin önderliğinde mânevî eğitimini tamamlamış, aynı zamanda mûsiki dersleri alarak ney çalmayı öğrenmiştir (Ayverdi, 2017, s. 21-22). Daha sonra Adana, Manastır, Kosova, Üsküp ve Trabzon Maarif Müdürlükleri’nde görev yapan Kenan Rifâî, Medine’ye İdâdî Hâmidi Müdürlüğü görevi için gitmiştir. Medine’de kaldığı dört yıllık sürede mânevî işaret üzerine Seyyid Ahmed er-Rifâî neslinden Seyyid Hamza er-Rifâî’ye

intisap ederek icâzet ve hilâfet almıştır. Kenan Rifâî, 1908 yılında İstanbul'a döndüğünde annesinin inşa ettirdiği Ümmü Kenan Dergâhı'nda postnişin olarak irşad faaliyetlerine başlamıştır. Dergâh, 1925 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra mesken olarak kullanılmıştır. Soyadı kanunun çıkmasıyla Büyükaksoy soyadını alan Kenan Rifâî, 7 Temmuz 1950 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Tahralı, 2002, s. 254-255).

Kenan Rifâî, şeyhliği sırasında sözleri ve hareketleriyle, şiir ve mûsiki gibi sanatlarla insanları irşad etmiş, onlara ilim ve irfan aşılamış, birçok değerli şahsiyet yetiştirmiştir. Onun sohbetlerine devam edenler çoğunlukla şair, mütefekkir ve âlim kişilerdir (Ayverdi v.d., 2003, s. 105-125).

4.1.3. Nakşibendiyye Tarikatı

Kadiriyye tarikatından sonra en yaygın tarikatlardan biri olan Nakşibendiyye tarikatının pîri Muhammed Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389), 718/1318 yılında Buhâra yakınlarındaki Kasr-ı Ârifân köyünde dünyaya gelmiştir. Çocukluğu tasavvufî bir çevrede geçen Bahâeddin Nakşibend, ilk eğitimini dedesinin mürşidi Baba Muhammed Semmâsî'den almıştır. Semmâsî, daha sonra Bahâeddin Nakşibend'in tasavvuf eğitimi için müridi Emîr Külâl'ı görevlendirmiştir (Algar, 1991, s. 458). Bahâeddin Nakşibend'in tasavvufî olarak aynı zamanda kendisinden yıllar önce ölmüş olmasına rağmen Abdülhâlik Gücdüvânî'den de ders aldığı kabul edilir. Bunun için Bahâeddin Nakşibend'in üveysî mürşidi Abdülhâlik Gücdüvânî, sohbet ve irşad şeyhi ise Emîr Külâl'dır (H. K. Yılmaz, 2018, s. 257). Bahâeddin Nakşibend 791 /1389 yılında Kâsr-ı Ârifân'da vefat etmiştir (Algar, 1991, s. 458).

Nakşibendiyye tarikatının silsilesi Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) dayanır. Tarikatını, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine ve ashâbının sözlerine uymak olarak özetleyen Bahâeddin Nakşibend, diğer tarikatlarda bulunan cehrî zikir, semâ, halvet ve riyâzet gibi uygulamaları kabul etmemiştir. Müridlerine dinî kaidelere uymayı, takvâyı, ruhsatla değil azîmetle amel etmeyi ısrarla tavsiye etmiş ve velîlik derecelerine bu şekilde ulaşılabileceğini söylemiştir. İlme ve âlimlere karşı son derece saygılı olan Bahaeddin Nakşibend; Arapça, Türkçe ve Farsça bilen birisidir. İyi bir hadis eğitimi aldığı için sohbetlerinde bazen hadisleri izah ederek tasavvufî şerhler yapmıştır. Bunun için birçok âlim tarikatına intisap etmiştir (Tosun, 2015, s. 612-613).

Hanefî mezhebinden olan Bahâeddin Nakşibend'in tarikatında, sohbet ve râbîta önemli yer tutar. Hafî zikir yapılan tarikat âyinine *hatm-i hâcegân* denir. Bu zikre tarikat mensubu olmayanlar giremez (H. K. Yılmaz, 2018, s. 261). Müridin günlük hayatta ve zikir esnasında dikkat etmesi gereken *kelimât-ı kudsiyye* denilen on bir kural vardır (Öngören, 2015, s. 261).

Nakşibendiyye tarikatı ilk dönemlerde, ortaya çıktığı coğrafi bölgeyle sınırlı kalsa da kısa sürede Orta Asya, Hindistan ve Anadolu'da giderek yaygınlaşmıştır. Sünnîliğe güçlü bir şekilde bağlı olan tarikat, Mâverâünnehir ve İran'ın bazı bölgelerinde sünnîliğin yerleşmesine katkı sağlamıştır (Algar, 2006, s. 335). Bahâeddin Nakşibend, vefatından sonra halifenin Muhammed Parsa (ö. 822/1419) olacağını belirtmiştir. Tarikatın en tanınmış kolları; Ahrâriyye, Müceddidiyye ve Hâlidîyye'dir (Ö. Yılmaz, 2017, s. 243-244).

Ahrâriyye kolunun kurucusu Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490) yaşadığı Orta Asya'da Nakşibendiyye tarikatının gelişmesinde etkili olmuştur. Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi *Molla Abdullah İlâhî* (ö. 896/1491) vasıtasıyla tarikat Anadolu'ya gelmiş oradan da Rumeli'ye yayılmıştır (Öngören, 2015, s. 260).

Molla Abdullah İlâhî, Kütahya'nın Simav ilçesinde doğmuştur. İlk öğrenimini Simav'da tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek eğitimine Zeyrek Medresesi'nde devam etmiştir. Tasavvufa olan ilgisi sebebiyle Semerkant'a giden Molla Abdullah İlâhî, devrin meşhur mutasavvıfı Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiştir. Sülûkunu tamamlayıp icâzet aldıktan sonra mürşidi tarafından Anadolu'da irşadla görevlendirilen Molla Abdullah İlâhî, Anadolu'ya gelirken çeşitli ilim merkezlerinde âlim ve sûfîlerin sohbetlerinde bulunmuştur (Kara ve Algar, 1988, s. 110).

Nakşibendiyye tarikatının Ahrâriyye kolu Molla Abdullah İlâhî vasıtasıyla Balıkesir'e gelmiştir. Molla Abdullah İlâhî, Batı Anadolu'ya geldiğinde bir süre Balıkesir'in ilçesi Edremit'te ikamet etmiştir. Molla Abdullah İlâhî, Edremit'e geldiğinde Emir Buhârî'nin halifelerinden Dâvud Efendi'nin oğlu Memi Çelebi'nin tarikatının Edremit'te yayılması için çalıştığını görmüştür. Molla Abdullah İlâhî'de Edremit'in bir kilometre kuzeyindeki Dârussafâ denilen yere giderek zâviyeler açmıştır. Ahîlikle de ilgisi olan Molla Abdullah İlâhî'nin yaptığı hizmetler halk tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Molla Abdullah İlâhî birçok mestçi esnafı tarafından hürmet görmüştür.

Fatih Sultan Mehmet Edremit'e geldiğinde Molla Abdullah İlâhî ile görüşmüş, kendisinden Sadrettin Konevî'nin (ö. 673/1274) *Miftâhu'l-gayb* adlı eserini şerh etmesini istemiştir. Molla Abdullah İlâhî, Edremit'te bulunduğu süre içerisinde bu eseri şerh etmiştir (Balcıoğlu, 1937 s. 67-69). Fatih Sultan Mehmet, kendisine İstanbul'a gelmesini teklif ettiyse de o İstanbul'a müridi Emîr Ahmed Buhârî'yi (ö. 922/1516) göndermiştir. Fatih'in ölümünden sonra İstanbul'a gelen Molla Abdullah İlâhî, Zeyrek Medresesi'nde tarikatın yayılması için çalışmıştır. Daha sonra Selanik'e kırk kilometre uzaklıktaki Vardar Yenice'sine giden ve vefatına kadar buradaki hankahta kalan Molla Abdullah İlâhî, birçok mürid yetiştirmiş ve eser yazmıştır. Mutasavvıf, âlim ve şair olan Molla İlâhî vasıtasıyla Nakşibendiyye tarikatı Rumeli'de yayılmıştır (Kara ve Algar, 1988, s. 110-111). Buradan yola çıkarak Ahrâriyye tarikatının Batı Anadolu, İstanbul ve Rumeli'ye Balıkesir'den yayıldığını söyleyebiliriz.

Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusu müceddid-i elf-i sâni ve İmâm-ı Rabbânî olarak bilinen Ahmet Faruk Sirhindî (ö. 1034/1624), Hindistan'da doğmuştur (Algar, 2000, s. 194). İmâm-ı Rabbânî ve halifesi Şeyh Veliyyullah Dihlevî (ö. 1176/1762), Nakşibendiyye tarikatının Hindistan ve çevresinde yayılmasında önemli rol oynamışlardır (Ö. Yılmaz, 2017, s. 243). Nakşibendiyye tarikatının Ahrâriyye ve Müceddidiyye kolunun etkileri Anadolu ve Balkanlar ile sınırlı kalmıştır (Uludağ, 1997a, s. 296).

Nakşibendiyye tarikatı, Hâlidîyye kolunun kurucusu Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827) vasıtasıyla İslâm dünyasının en yaygın tarikatı haline gelmiştir (Demirci, 2017, s. 106). XIX. yüzyılda Arap Yarımadası'nda, Türkiye'de ve Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde Hâlidîyye kolu, Müceddidiyye kolunun yerini alarak daha da yaygınlaşmıştır (Öngören, 2015, s. 261).

Osmanlı'da Tanzimat ve Islahat hareketlerinin yapıldığı dönemde ve Müceddidiyye kolunun devamı olarak ortaya çıkan Hâlidîyye, tarikatın her yerde yaygınlaşması için çalışmıştır (Uludağ, 1997a, s. 298). Bu çabasının arkasında Hâlid-i Bağdâdî'nin Kur'an ve sünnete bağlı, dinamik, üretken, ilim ve medreseyi önceleyen tarikat anlayışı vardır (Kavak, 2016, s. 98). Tarikatın her yerde yayılmasına özen gösteren Hâlid-i Bağdâdî, İstanbul'a özel önem vererek buraya bir halife göndermiştir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılıp Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıyla, Bektaşî tekkeleri şeriata ve devlete bağlılıklarıyla bilinen Hâlidîyye

mensuplarına verilmiştir (Uludağ, 1997a, s. 297). Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolu Balıkesir’de çok yaygındır.

Balıkesir’de Nakşibendiyye tarikatının bilinen en eski mensubu Birgivîzâde Mustafa Efendi’dir (Uzunçarşılı, 1991a, s. 32). 1920 yılının sonlarında Karesi Sancağı’na gelen Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye koluna mensup Şeyh Ahmed Hüsameddin Dağıstanî (1848-1925), Karesi’den Hacı Kâmûsî-zâde Halîl Efendi, Hâlid Efendi, Halîl Efendi’ye; Bandırma’dan Tevfik Efendi, Mustafa Efendi, Yozgatlı Hacı Muhammed Efendi, Müftü Ahmed Kemâleddîn Efendi, Mustafa Efendi, ulemâdan Hacı Muhammed Efendi’ye; Manyas’tan Sefer Efendi’ye, Gönen’den Hacı Ömer Efendi’ye ve Edincik’ten Hacı İsmail Efendi’ye hilâfet vermiştir (Vassâf, 2005, s. 140). Bunların dışında Balıkesir’de birçok Nakşî şeyhi bulunmaktadır.

4.1.3.1. Ali Şuûri Efendi (ö. 1281/1864-65)

Ali Şuûri Efendi’nin dedesi Mehmet Efendi, Hicaz’dan Anadolu’ya gelerek Balıkesir’in Balya-Akbaşlar Köyü’ne yerleşmiştir. Daha sonra Balıkesir’e gelen Mehmet Efendi’nin oğlu Ali Efendi’den Şuûri Efendi, dünyaya gelmiştir. Ali Şuûri Efendi’nin künyesi Sabahaddîn’dir. İlk eğitimini Susurluklu Hoca Mehmed Efendi’den alan Ali Şuûri Efendi, hocasının teşvikiyle tahsilini İstanbul’da tamamlayarak icâzet almıştır. Birçok medresede görev yapan Ali Şuûri Efendi, Balıkesir’e geldiğinde Alay Bey Medresesi’nde müderrislik yapmış ve birçok öğrenci yetiştirerek icâzet vermiştir. Kısa zamanda halkın sevgisini kazanan Ali Şuûri Efendi, Balıkesir Müftülüğü’ne atanmış ve bundan sonra *Koca Müftü* ünvanıyla tanınmıştır. Kadiriyye tarikatına mensup olan Ali Şuûri Efendi, hacca gittiğinde Mekke’de Nakşî şeyhi Mehmet Can Abdullah Efendi’ye de intisap ederek hilâfet almıştır. Yenilikçi eğitim düşüncesine sahip olan Ali Şuûri Efendi; astronomi, geometri, aritmetik ve coğrafya gibi ilimlerle de ilgilenmiştir. Ali Şuûri Efendi, İstanbul’da eğitim gördüğü Hâmidîye Medresesi’nin benzerini Balıkesir’de yaptırmıştır. Dârü’n-Nâfia (daha sonra Dârü’l-Hilâfe) adını verdiği medresenin karşısına bir de kütüphane yaptırarak medresede yapılan eğitime destek olmuştur.

Balıkesir’de vefat eden Ali Şuûri Efendi’nin kabri, yaptırdığı kütüphanenin (1898 depreminde yıkılmıştır) avlusundadır. Balıkesir’in eğitim ve imarı için yaptığı

birçok hizmetin yanında eserler de veren Koca Müftü'nün tasavvuf alanındaki eseri *Kâşife*'dir (Uzunçarşılı, 1991a, s. 12-13). Esmâ Sayın, *Kâşife İsimli Eserinde Ali Şuûri'nin Tasavvufî Meselelere Yaklaşımı* kitabıyla eseri gün yüzüne çıkarmıştır (Sayın, 2018a, s. 15).

4.1.3.2. İbrahim Edhem Efendi (ö. 1289/1872-73)

Âlim bir Nakşî şeyhi olan İbrahim Edhem Efendi, 1231/1815-16 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Eğitimine Ali Şuûri Efendi'den aldığı derslerle başlayan İbrahim Edhem Efendi, Kırkağaç'ta bulunan Nakşî şeyhi Hacı Süleyman Efendi'den aldığı derslerle devam etmiştir. Bu sırada tarikata intisap eden İbrahim Edhem Efendi, İstanbul'a giderek tahsilini tamamlamıştır. İbrahim Edhem Efendi, Balıkesir'e gelerek Yıldırım Bayezid (Eski Camii) Medresesi müderrisliğini babası Abdülaziz Efendi'den devralmış ve ölünceye kadar bu görevi yerine getirmiştir. Âlim bir zat olmasının yanında tarikatta da mürşid-i kâmil olan İbrahim Edhem Efendi, Balıkesir'de vefat etmiştir. Balıkesir Garipler Mezarlığı'nda bulunan kabri, herkes tarafından ziyaret edilmektedir (Uzunçarşılı, 1991a, s. 7).

4.1.3.3. Vehbi Ali Efendi (ö. 1284/1867-68)

Nakşibendiyye tarikatına mensup Vehbi Ali Efendi, İbrahim Edhem Efendi'den hilâfet almıştır. Vehbi Ali Efendi, ilk eğitimini doğduğu yer olan Emet'te tamamladıktan sonra ramazan münasebetiyle Bigadiç'e gelmiştir. Vehbi Ali Efendi'nin zekâsı ve sesinin güzelliği Bigadiç'teki ilim adamlarının ve kadı efendinin dikkatini çekmiş, kendisine geçimini sağlaması için şer'iyeye mahkemelerinde kâtiplik görevi verilmiştir. Bir taraftan eğitimine devam eden Vehbi Ali Efendi, Bigadiç'te zengin bir ailenin damadı olmuştur. Zamanını ilim tahsil ederek ve kitap yazarak geçiren Vehbi Ali Efendi, Bigadiç'te vefat etmiştir. Vehbi Ali Efendi'nin, kelâm ve mantık alanında yazdığı birçok eserinin yanında âdâb-ı Nakşibendiyye'ye dair risâleleri ve şiirleri bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 37).

4.1.3.4. Es'ad Sa'di Efendi (ö. 1299/1881-82)

Emir Hâfız ve *Emir Hoca* isimleriyle şöhret bulan Es'ad Sa'di Efendi, Nakşibendiyye tarikatına mensuptur. Babası Konyalı Mustafa Efendi'dir. Tahsilinden sonra Balıkesir müftüsü Ali Şuûri Efendi'den icâzet alıp Edremit müftülüğü yapmıştır. Edremit'te vefat eden Es'ad Sa'di Efendi'nin kabri Havran'dadır. Ali Şuûri Efendi'nin seçkin öğrencilerinden fâzıl ve ârif bir zat olan Es'ad Sa'di Efendi'nin basılmış *Mir'at-ı Hâşiye*, *Delâilu'l-Mesâil*, *Hamâû'l-Vesâil*, *Divân-ı Gülzâr-ı Hâfız* ve basılmamış *Mecmau'l-Bahreyn* adlı eserleri vardır. Arapça'yı belâgat ve fesahatıyla bilen Es'ad Sa'di Efendi, şiirlerini Sa'di mahlası ile yazmıştır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 3).

4.1.3.5. Hâfız Abdullah Efendi (ö. 1320/1902-03)

Melek Hoca olarak tanınmış Hâfız Abdullah Efendi, Balıkesir'de doğmuştur. Kırkağaç'ta Hacı Süleyman Efendi'den icâzet alarak Balıkesir'de göreve başlayan Melek Hoca, Balıkesir'deki Dârun-Nâfia Medresesi'nin ilk müderrisidir. Zağnos Paşa Camii'nde kürsü şeyhliği de yapan Melek Hoca, kırk yıl eğitimle meşgul olmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Balıkesir'de vefat eden Melek Hoca'nın kabri, Balıkesir Garipler Mezarlığı'ndadır.

Melek Hoca; tefsir, fıkıh, usul ilmindeki derinliğiyle zamanın âlimlerinin başlıca başvuru kaynağı olmuştur. Melek Hoca, Nakşî şeyhi olan hocası Hacı Süleyman Efendi'nin vefat etmesiyle hocasının yerine geçmiştir. Zamanını araştırmalar yaparak ve talebe yetiştirerek geçiren Melek Hoca, eser yazmaya vakit bulamamıştır. Melek Hoca ilmî yetkinliği ve mânevî tasarrufuyla halk tarafından çok sevilmiştir. Vefat ettiği gün Balıkesir'de bütün dükkânlar kapatılmış ve tabutunu beş bin kadar kişi taşımıştır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 31).

4.1.3.6. Osman Nuri Efendi (ö. 1330/1911-12)

Balıkesir'de yetişen ârif ve âlimlerden Osman Nuri Efendi, 1266/1849 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Babası, Kadiriyye tarikatı halifelerinden Amasyalı Hacı Emin Ağa'dır. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra Bergama'ya giderek zamanın âlimlerinden İslâmî ilimler tahsil etmesinin yanında Arapça ve Farsça'da öğrenmiştir.

Sekiz yıl sonra Balıkesir'e dönen Osman Nuri Efendi, Hacı İbrahim Edhem Efendi'den ders almaya başlamıştır. Hocasının vefat etmesiyle Yeniköylü Hacı Süleyman Efendi'nin derslerine devam ederek icâzet almıştır. Osman Nuri Efendi bundan sonra bir taraftan Karesi İdâdîsi'nde öğretmenlik bir taraftan da mahkeme üyeliği görevlerinde bulunmuştur. 1899 yılında Balıkesir Müftülüğü'ne atanan Osman Nuri Efendi, diğer görevlerinden istifa ederek uzun yıllar müftülük ve Zağnos Paşa Camii'nde kürsü şeyhliği yapmıştır. Balıkesir'de vefat eden Osman Nuri Efendi'nin kabri, İlyas Dede Mezarlığı'ndadır.

Osman Nuri Efendi, çağın ilmî gelişmelerini takip eden, taassuptan uzak, yenilikçi bir müftüdür. Nakşibendiyye tarikatına mensup Osman Nuri Efendi, Melek Hoca'dan hilâfet alarak onun yerine geçmiştir. Osman Nuri Efendi'nin Arapça sarf, nahiv ve edebiyat kurallarıyla ilgili *Mecmû'âtü'l-Kavâid Sandukâtü'l-Fevâid*; şiirlerinden oluşan *Müntehabâtü'l-Eş'âr* ve *Ed'iyye Mecmuası* adlı eserleri bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 15-16).

4.1.3.7. Hacı İzzet Efendi (ö. 1318/1900-01)

Nakşibendiyye tarikatının Hâliidiyye koluna mensub Hacı İzzet Efendi, 1264/1848 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra Hacı Ali Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Karesi İdâdîsi'nin kuruluşunda başladığı Arapça öğretmenliği görevini vefatına kadar sürdürmüştür. Melek Hoca'dan hilâfet alan Hacı İzzet Efendi, elli dört yaşında vefat etmiştir. Hacı İzzet Efendi'nin *Hadîkatü'l-İrfan* adlı eseri ve tasavvufî şiirleri vardır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 8-9).

4.1.3.8. Bezzâz Ali Rıza Efendi (ö. 1330/1911-12)

Bulgaristan'ın Ahyolu kasabasında dünyaya gelen Ali Rıza Efendi, daha sonra ailesiyle birlikte Bandırma'ya yerleşmiştir. Nakşibendiyye tarikatı silsilesinin otuz dördüncü kişisi olan Ali Rıza Efendi, manifaturacı olduğu için *Bezzâz* olarak tanınmıştır. Bezzâz Ali Rıza Efendi, 1893 yılında Şeyhi Halil Nurullah Efendi'nin vefat etmesiyle Nakşibendiyye tarikatının şeyhi olmuştur. Bandırma'da vefat eden Bezzâz Ali Rıza Efendi'nin kabri, Bandırma Tekke Camii hazîresindedir.

Sünnet-i seniyyeye bağlı kalarak emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker yolunda ilerleyen Ali Rıza Efendi, Nakşibendiyye tarikatının esaslarından olan sohbet yolu ile binlerce kişiye doğru yolu göstermiştir. Ali Rıza Efendi, keramete itibar etmeyen ve asıl kerametın istikamet olduğunu düşünen birisidir. Kendisinden sonra Nakşibendiyye tarikatının şeyhi Ali Haydar Efendi olmuştur (http-5).

4.1.4. Mevleviyye Tarikatı

XIII. yüzyılda Konya'da teşekkül eden Mevleviyye tarikatının kurucusu Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 604/1207 yılında Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Babası Bahâeddin Veled, ulemâ bir aileye mensup ve tarikat ehli bir kişidir. Bu nedenle tasavvufî bir çevrede yetişen Mevlânâ, ilk tasavvuf eğitimi babasından almıştır. Bahâeddin Veled, ailesiyle birlikte Belh'ten ayrılıp Konya'ya gelmiştir. Mevlânâ, bir süre Konya'da kaldıktan sonra eğitim için Halep ve Şam'a gitmiştir. Tekrar Konya'ya dönen Mevlânâ'nın hayatı, Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247 [?]) ile karşılaştıktan sonra değişmiştir. Medresedeki dersleri ve irşadı bırakıp ilâhî aşk ve vecd yoluna girmiştir. Mevlânâ, daha sonra Selâhaddîn-i Zerkûbî (ö. 657/1258) ile sohbetlere başlamıştır. Zerkûbî'nin vefatından sonra ise talebesi Çelebi Hüsâmeddin (ö. 683/1284), ona teselli olmuştur. Mevlânâ, *Mesnevî* adlı eserini Çelebi Hüsâmeddin'in teşviki ile yazmıştır. Âlim, müderris ve sûfî olan Mevlânâ, 17 Aralık 1273 tarihinde Konya'da vefat etmiştir (Öngören, 2004, s. 441-445). Mevlânâ'nın, *Mesnevî*'nin dışında *Divan-ı Kebîr*, *Fîhi Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbat* isimli eserleri vardır (Gürer, 2019, s. 130).

Mevleviyye tarikatının pîri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî olmasına rağmen tarikat oğlu Sultan Veled (ö. 712/1312) tarafından teşkilatlandırılmıştır (Demirci, 2017, s. 97). Daha sonra tarikat, meşrep farklılığından dolayı Veled ve Şems kolu olarak ikiye ayrılmıştır. Mevleviyye tarikatı daha çok Veled kolu olarak yaygınlaşmıştır (H. K. Yılmaz, 2018, s. 254). Mevleviyye tarikatı, Mevlânâ'nın soyundan gelen ve *Çelebi* denilen şeyhler tarafından merkezî olarak yönetilir (Tanrıkorur, 2004, s. 468).

Mevlânâ'nın tasavvufî görüşlerini ele aldığı *Mesnevî*'sinin Farsça olması ve Mevlevî âyinlerinde şiir ve mûsikinin öne çıkması gibi sebeplerden dolayı (Öngören, 2015, s. 274) Mevleviyye tarikatı, daha sonraki dönemde sanatkârlar, şairler ve

mûsikişinaslar gibi daha çok eğitimli kişiler arasında yaygınlaşmıştır (Kara, 2019, s. 233). Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli hizmetleri olan tarıkata, İslâm'ın insan sevgisini esas alan yorumundan dolayı bütün İslâm dünyasında ilgi duyulmuştur (Gürer, 2019, s. 131).

XIII. yüzyılda ortaya çıkan Mevleviyye tarikatı, XIV. yüzyılın ilk yarısında kuruluş sürecini tamamlayarak Anadolu'da hızla yayılmıştır. Anadolu'nun birçok yerinde Mevlevî tekkeleri (mevlevîhâne) açılmıştır (Tanrıkorur, 2004, s. 469-471). Osmanlı tarikat kültüründe önemli bir yere sahip olan Mevleviyye tarikatı, II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı mevlevîhâne ile ilk kez Osmanlı Devleti'ne girmiştir. 1491 yılında İstanbul'da kurulan mevlevîhâne ile İstanbul önemli bir Mevlevî şehri olmuştur (Öngören, 2015, s. 273).

II. Bayezid (ö. 918/1512) döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan köklü değişikliklerle Mevleviyye tarikatına devlet kurumu statüsü kazandırılmış ve bazı imtiyazlar verilmiştir. Bu yıllarda Osmanlı idarecileri, Safevîliğin Anadolu'da yayılmasını önlemek için mevlevîhâneler kurmuşlar ve kuranlara da destek olmuşlardır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda taşradaki yöneticiler ise Mevlevî idarecilere yakın görünmek için mevlevîhâne inşa ettirmişlerdir (Tanrıkorur, 2004, s. 469-470).

Millî Mücadele'de sosyal dayanışma ve yardımlaşma görevi gören mevlevîhâneler, 1925 yılında çıkarılan kanunla kapatılmış ve Konya'da bulunan Mevleviyye tarikatının merkezi Halep'e taşınmıştır (Ö. Yılmaz, 2017, s. 267). 1944 yılında Suriye'nin aldığı bir kararla Mevlevîlik bir kurum olarak ortadan kaldırılmıştır.

XVI. yüzyılda köylere kadar yayılan Mevleviyye tarikatı, devlet kurumu statüsü kazanmasıyla daha çok şehirlere ve yüksek zümreye mal olmuştur (Tanrıkorur, 2004, s. 469-471). Geniş tabanlı tasavvuf hayatı yerine düşüncesi, edebiyatı, mûsikisi, irfanı, âdâb ve erkânı ile daha seçkin bir zümreye hitap eden Mevleviyye tarikatı, üst düzey yöneticiler ve entelektüel çevreler arasında yaygınlaştığı (Küçük, 2015, s. 508) için Balıkesir'de çok taraftar bulamamıştır.

Mevleviyye tarikatının Balıkesir ve çevresine ne zaman ve ne şekilde geldiği bilinmemekle beraber XVII. yüzyılda Balıkesir'de Ahmed Dede Efendi isminde bir Mevlevî şeyhi bulunmaktadır. Balıkesir'de bilinen ilk mevlevîhâne Hacı İlyas Paşa (ö. 1042/1632) tarafından Zağnos Paşa Camii yakınlarında (eski hal binası) yaptırılan

mevlevîhânedir. Önceki döneme ait şer'îye sicillerinden Balıkesir'de daha önce de bir mevlevîhânenin bulunduğu ve bu mevlevîhânenin İlyas Paşa'nın yaptırdığı mevlevîhâneye taşındığı anlaşılmaktadır. Hacı İlyas Paşa, yaptırdığı mevlevîhânenin vakfını düzenleyemeden 1632 yılında Sultan IV. Murad (ö. 1049/1640) tarafından idam ettirilmiştir. Hacı İlyas Paşa Balıkesir'de görev yaptığı sırada Balıkesir'de mevlevîhânenin yanı sıra bir cami, bir mescid ve bir de han inşa ettirmiştir. Dönemin şairlerinden Cevrî ve Nef'î, yaptırdığı bu eserlerden dolayı Hacı İlyas Paşa'ya övgü dolu sözlerden oluşan bir kaside yazmışlardır.

İhtiyaçları karşılanamadığı için uzun bir süre kapalı kalan mevlevîhâne, İdris Efendi'nin oğlu Ahmet Efendi tarafından tamir ettirilip yeni odalar eklenerek 1147/1734-35 yılında medrese olarak açılmıştır (Uzunçarşılı, 1992a, s. 2-7). 1887 yılında Balıkesir'de eğitim-öğretim hizmeti veren medreseler arasında Mevlevîhâne Medresesi de bulunmaktadır (Karesi Salnâmesi, 1305, s. 60). Mevlevîhâne Medresesi, 11 Mart 1915 gecesi çıkan yangında yanmıştır (Karesi Gazetesi, 12 Mart 1915, s. 1).

4.1.4.1. Pîr Mehmed Efendi (ö. 1026/1617)

Halk arasında *Şeyh Budak*, mutasavvıflar arasında *Can Âlim* ünvanıyla anılan Pîr Mehmed Efendi Balıkesirli'dir. Pir Mehmed Efendi, eğitimini Balıkesir'de tamamladıktan sonra Bursa'da Şeyh Hamdi Efendi'den Eşrefîyye tarikatı hilâfeti almıştır. Daha sonra Mevlevîyye tarikatına intisap eden Pir Mehmed Efendi, İstanbul'a yerleşerek Fatih'teki Mimar Yusuf Sinan Zâviyesi'nde şeyhlik yapmıştır. Aynı zamanda Fatih Camii'nde Mesnevî dersleri yapan Pîr Mehmed Efendi, İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Üsküdar'da bulunmaktadır. Pîr Mehmed Efendi'nin *Mesnevî-i Şerîf*'in dört ciltlik şerhine dair yazdığı *Hazînet'ül-Ebrar* isiminde bir eseri vardır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 40)

Balıkesir'de bulunan mevlevîhânenin İlyas Paşa'nın vefatından sonra hemen kapanması ve Mevlevî Pir Mehmed Efendi'nin İstanbul'a giderek Mesnevî dersleri yapması Mevlevîyye tarikatının Balıkesir'de pek yaygın olmadığı kanaatini uyandırmaktadır.

4.1.5. Bayramiyye Tarikatı

Bayramiyye tarikatı, Anadolu topraklarında doğup büyümüş bir mutasavvıf olan Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429-30) tarafından kurulmuş ilk Türk tarikatıdır (Bayramoğlu ve Azamat, 1992, s. 269). Hacı Bayrâm-ı Velî, aklî ve dinî ilimleri tahsil ettikten sonra Ankara'da müderrislik yaparken (Azamat, 1996, s. 443) Somuncu Baba olarak bilinen Hamîdüddîn Aksarayî (ö. 815/1412) ile karşılaşmış ve müderrisliği bırakıp Somuncu Baba'dan tasavvuf eğitimi almıştır (Demirci, 2017, s. 104). Hacı Bayrâm-ı Velî, şeyhi ile birlikte hac vazifesini yaptıktan sonra Ankara'ya dönmüştür. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin mânevî şahsiyeti insanları etkilemeye başlamış ve çevresinde kalabalık bir derviş grubu oluşmuştur (Azamat, 1996, s. 444). Hem halk hem de idareciler tarafından saygı duyulan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (Ö. Yılmaz, 2017, s. 268) kurduğu Bayramiyye tarikatı, daha Hacı Bayrâm-ı Velî hayatta iken Ankara ve çevresinde yaygın hale gelmiştir (Bayramoğlu ve Azamat, 1992, s. 269). Ankara'da vefat eden Hacı Bayrâm-ı Velî'nin kabri, adına inşa edilen caminin yanında bulunmaktadır (Azamat, 1996, s. 445).

Halvetiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarının esaslarını birleştiren Bayramiyye tarikatı, *ikinci devre Melâmîlik* olarak da bilinir (Ö. Yılmaz, 2017, s. 269). Sünnî kimliği ile öne çıkan tarikat, vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiştir. Cezbe, muhabbet ve sırr-ı ilâhî tarikatın dayandığı üç temel esastır. Tarikattaki irşad usulü esmâ zikri iledir. Zikir, halka halinde ve cehrî olarak yapılır. Bayramiyye tarikatında altı dilimli beyaz çuhadan yapılmış taç vardır (Bayramoğlu ve Azamat, 1992, s. 272).

Bayramiyye tarikatı, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra, Akşemseddin (ö. 863/1459) tarafından Şemsiyye, Ömer Dede Sikkînî (ö. 880/1475) tarafından Melâmîyye ve Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) tarafından Celvetiyye kollarına ayrılmıştır (Öngören, 2015, s. 277).

Tarikat, daha çok Anadolu ve Rumeli'de yaygınlaşmıştır. Hacı Bayrâm-ı Velî hayatta iken Ankara dışında da halifeleri bulunan tarikatın Balıkesir'deki halifesi Şeyh Lütfullah Efendi'dir (Bayramoğlu ve Azamat, 1992, s. 270).

4.1.5.1. Şeyh Lütfullah Efendi (ö. 1444-1446 [?])

Kastamonu ve çevresinde hüküm süren İsfendiyoğulları soyundan Şeyh Lütfullah Efendi, Sancak Beyliği yaparken görevini bırakarak Balıkesir'e gelip

yerleşmiştir. Şeyh Lütfullah Efendi, bir vesile ile Ankara'ya gitmiş ve XV. yüzyılın mutasavvıfı Hacı Bayrâm-ı Velî ile tanışarak Bayramiyye tarikatına intisap etmiştir. Şeyh Lütfullah Efendi, Balıkesir'e döndükten sonra bir ev yaptırarak Hacı Bayrâm-ı Velî'yi Balıkesir'e davet etmiştir. Bunun üzerine Balıkesir'e gelen Hacı Bayrâm-ı Velî, bir süre Balıkesir'de kaldıktan sonra Ankara'ya dönerken Şeyh Lütfullah Efendi'yi hilâfetle görevlendirmiştir. Şeyh Lütfullah Efendi, ölünceye kadar Bayramiyye tarikatına hizmet etmiştir Şeyh Lütfullah Efendi'nin vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Fatih Sultan Mehmed'in ilk saltanata çıktığı 1444-1446 tarihleri arasında vefat ettiği kaydedilmiştir. Şahsî imkânları ile Balıkesir'de bir cami ve yanına bir de zâviye inşa ettiren Şeyh Lütfullah Efendi'nin kabri, kendi adını taşıyan caminin avlusunda bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 48-49).

Şeyh Lütfullah Efendi, inşa ettirdiği kurumların ihtiyaçlarını gidermek ve aynı zamanda ihtiyaç sahiplerine yardım etmek için bir de vakıf kurmuştur. Vakıfta; din hizmetlerinin yanında eğitim hizmetleri de verilmiş, muhtaç durumda olan kişilerin ihtiyaçları giderilmiş ve karınları doyurulmuştur. Vakıf, yaptığı bu hizmetlerle XV. ve XVI. yüzyılda Anadolu'daki tasavvufî kültürün aktif ve dinamik yönünün Balıkesir'deki temsilcisi olmuştur. Aynı zamanda yapılan hizmetler o dönemde Balıkesir'de tasavvuf kültürünün, dinî ve sosyal alanda ne kadar etkili olduğunun bir göstergesidir (Akkuş, 2018, s. 901).

4.1.5.2. Bahâuddin Efendi (ö. 895/1489-90)

Şeyh Lütfullah Efendi'nin oğlu Bahâuddin Efendi, Balıkesir'de doğmuştur. O da babası gibi Bayramiyye tarikatı şeyhlerindendir. Zamanın âlimlerinden ders aldıktan sonra Balıkesir'de müderrislik yapmıştır. Bursa'da Yıldırım Bayezid ve Sahn-ı Seman medreselerinde görev yaptıktan sonra müderrisliği bırakıp Bayramiyye tarikatına hizmet etmek için Balıkesir'e gelmiştir.

II. Bayezid, Edirne'de yaptırdığı medreseye Bahâuddin Efendi'yi müderris olarak tayin etmiştir. Burada görev yaptığı dönemde vefat eden Bahâuddin Efendi, ölünceye kadar Bayramî alâmeti olan tacı başından çıkarmamıştır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 39-40).

4.1.5.3. Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 952/1545-46)

Bahâuddin Efendi'nin oğlu Muhyiddin Mehmed Efendi (Martı, 2011, s. 29), ilk eğitimini babasından almış, dinî ilimleri ise Hatıp-zâde ve Mevlânâ Kastalânî'den tahsil etmiştir. Daha sonra II. Bayezid'in hocası Mevlânâ Muarrif-zâde'den icâzet alan Muhyiddin Mehmed Efendi, müderrislik yapmak istememiştir. Tasavvufa olan ilgisinden dolayı Şeyh Mehmed İskilibî'den hilâfet alan Muhyiddin Mehmed Efendi, şeyhinden izin alarak Balıkesir'e dönmüş ve babasından kalan dergâhta irşad ile meşgul olmuştur. Pîrdaşı Abdürrahim Müeyyidî (ö. 944/1537-38) vefat edince onun yerine şeyhinin tekkesine tayin edilmiştir. Burada beş yıl kadar görev yaptıktan sonra hacca giden Muhyiddin Mehmed Efendi, hacdan dönerken Kayseri'de vefat etmiştir (Uzunçarşılı, 1991a, s. 49).

4.1.6. Celvetiyye Tarikatı

Bayramiyye tarikatının bir kolu olan Celvetiyye tarikatı, XVII. yüzyılda Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) ile müstakil bir tarikat haline gelmiştir (H. K. Yılmaz, 1993, s. 273). Aziz Mahmud Hüdâyî, medrese tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Öğrencilik yıllarında Halvetiyye tarikatının sohbetlerine devam eden Aziz Mahmud Hüdâyî, hocası Nâzırzâde'nin Edirne'de müderris, Mısır ve Şam'da kadı olduğu dönemde hep yanında bulunmuş ve ondan Halvetiyye terbiyesi almıştır. Daha sonra Bursa'ya müderris ve mahkeme nâibi olarak tayin edilen Aziz Mahmud Hüdâyî, hocasının vefatına çok üzüldüğü için resmî görevi bırakarak Muhyiddin Üftâde'ye (ö. 988/1580) intisap etmiştir. Seyru sülûkunu tamamladıktan sonra irşad için bir süre Trakya ve Rumeli'de bulunan Aziz Mahmud Hüdâyî, daha sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da bir tekke kuran Aziz Mahmud Hüdâyî, vefatına kadar bu tekkede irşadla meşgul olmuştur (H. K. Yılmaz, 1991, s. 338).

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tasavvufî görüşleri vahdet-i vücûd anlayışına yakındır (Ö. Yılmaz, 2017, s. 272). Celvetiyye tarikatında esas olan tevhid zikri ve esmâ-i seb'a zikri, cehrî olarak icra edilir. Celvetiyye tarikatına göre sülûkun dört mertebesi; tabiat, nefis, ruh ve sırdır (H. K. Yılmaz, 1993, s. 274).

Aziz Mahmud Hüdâyî; dinî ilimlere vâkıf, güzel şiir yazar ve beste yapan birisidir. Onun bu sanatkâr yönü tarikatın hızlı bir şekilde yayılmasında etkili olmuştur (Kara, 2019, s. 225). İstanbul'da birçok müridi olan Celvetiyye tarikatı,

görevlendirilen halifeler sayesinde İzmir, Balıkesir, Bursa, Orta Anadolu ve Balkanlar'da hızla yayılmıştır. Celvetiyye tarikatı daha sonra Selâmi Ali Efendi'ye (ö. 1104/1692) nisbetle Selâmiyye, İsmail Hakkı Bursevi'ye (ö. 1137/1725) nisbetle Hakkıyye, Fenâî Ali Efendi'ye (ö. 1158/1745) nisbetle Fenâiyye ve Hâşim Baba'ya (ö. 1197/1783) nisbetle Hâşimiyye kollarına ayrılmıştır (H. K. Yılmaz, 1993, s. 274).

Celvetiyye tarikatının Balıkesir'e ne zaman geldiği ile ilgili kesin bir bilgi bulunmasa da tarikatın baş halifesi Balıkesirli Şeyh Ahmed Efendi'nin Bursa'daki tekkede görev yapması ve 1613-1614 yıllarında Balıkesir'de çeşmeler yaptırması tarikatın kuruluşundan hemen sonra Balıkesir'e geldiği kanaatini uyandırmaktadır (Öntuğ, 2003, s. 147; Uzunçarşılı, 1991a, s. 39). Tarikat daha sonra Bandırma'ya Yusuf Nizameddin Efendi vasıtasıyla gelmiştir (Tanman ve Yılmaz, 1992, s. 54).

4.1.6.1. Şeyh Ahmed Efendi (Muk'ad) (ö. 1049/1639-40)

Dizdarzâde şöhretiyle tanınan Şeyh Ahmed Efendi Balıkesirlidir. Balıkesir'de tahsil gördükten sonra Üsküdar'da bulunan Aziz Mahmud Hüdâyî'ye intisap ederek Celvetiyye tarikatından hilâfet almıştır. Şeyhi onu önce Bulgurlu Tekkesi'ne, daha sonra da Bursa'daki Celvetî tekkesine tayin etmiştir. Burada görev yaptığı sırada Balıkesir'e de Celvetiyye tarikatını getiren Ahmed Efendi, mürşidinin vefatından sonra şeyh olmuştur. Ahmet Efendi, on bir yıl şeyhlik yapmıştır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 39). Celvetiyye tarikatı, Ahmed Efendi'nin yetiştirdiği iki halifesi; Zâkir-zâde Abdulvahhâb Efendi (ö. 1133/1721) ve Tophâneli Veliyyüddin Efendi (ö. 1108/1696-97) vasıtasıyla yayılmıştır (Vassâf, 2005, s. 17).

4.1.6.2. Hâmid Efendi (ö. 1139/1726-27)

Kaynaklarda Hâmid Efendi'nin aslen Moralı olduğu rivayet edilse de, Bandırmalı olarak bilindiği için Mora'dan Bandırma'ya gelmiş olmalıdır. Bandırma'dan İstanbul'a giden Hâmid Efendi, Üsküdar'daki İnâdiye Tekkesi yakınlarında ikamet etmiştir. Câfer-i Sâdık neslinden olan Hâmid Efendi, bu sırada Celvetî şeyhi Tophaneli Veliyyüddin Efendi'ye intisap etmiştir. Sülûkunu tamamlayarak hilâfet alan Hâmid Efendi, Üsküdar'daki birçok camide vaaz etmiş ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Üsküdar'da vefat eden Hâmid Efendi'nin kabri, Bandırmalizâde Tekkesi hazîresindedir (Tanman ve Yılmaz, 1992, s. 54).

4.1.6.3. Yusuf Nizameddin Efendi (ö. 1166/1752-53)

Yusuf Nizameddin Efendi, Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden Bandırmalı Hâmid Efendi'nin oğludur. Tasavvufi bir çevrede büyüyen Yusuf Nizameddin Efendi, babasında ve şeyhi Erzincanlı Mustafa Efendi'de sülûkunu tamamlamıştır. Yusuf Nizameddin Efendi hadis ilmini öğrenmek için üç yıl Medine'de kalmış, dönüşte Suriye ve Mısır'da birçok âlimle görüştüktan sonra Bandırma'ya gelmiştir. Yedi defa hacca giden Yusuf Nizameddin Efendi, babasının ölümünden sonra irşad görevini üstlenmiştir. Üsküdar'daki evini tekke haline getirerek ölünceye kadar burada irşad görevine devam etmiştir (Tanman ve Yılmaz, 1992, s. 54).

Yusuf Nizameddin Efendi'nin; Hâmid Efendi, Mustafa Hâşim Efendi ve Seyyid Enis Efendi isminde üç oğlu ve bir de kızı vardır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 41).

4.1.6.4. Küçük Hâmid Efendi (ö. 1172/1758-59)

Yusuf Nizameddin Efendi'nin büyük oğlu Hâmid Efendi, Üsküdar'da doğmuştur. Tasavvufî bir çevrede yetişen Hâmid Efendi, Celvetiyye tarikatı usulünde sülûkunu tamamladıktan sonra dinî ilimleri tahsil etmek için Hicaz, Mısır ve Suriye'ye giderek zamanın âlimlerinden ders almıştır. Hâmid Efendi, Medine'de bulunduğu dönemde birçok eser yazmıştır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 40-41). Seyahatleri sırasında Kadiriyye, Şâzeliyye ve Nakşibendiyye tarikatlarından da icâzet alan Hâmid Efendi, İstanbul'a döndüğünde Bandırmalızâde Tekkesi'nde babası görev yaptığı için Selâmi Ali Efendi Tekkesi'nde şeyhlik yapmıştır (Tanman ve Yılmaz, 1992, s. 54). Hâmid Efendi, daha sonra Bandırma'ya gelerek vefatına kadar burada ikamet etmiştir. Kabri, Bandırma'da Nakşî Ali Efendi Dergâhı Mezarlığı'ndadır. Hâmid Efendi'nin seksene yakın eseri vardır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 40).

4.1.6.5. Mustafa Hâşim Efendi (ö. 1197/1782-83)

Yusuf Nizameddin Efendi'nin ortanca oğlu Mustafa Hâşim Efendi, 1130/1728 yılında Üsküdar'da doğmuştur. Celvetiyye âdâb ve erkânını öğrenerek büyüyen Mustafa Hâşim Efendi, aileden gelen ilim merakı ile Anadolu'yu dolaşmış, Mısır ve Arap ülkelerine de gitmiştir. Bu sırada Bektaşîliğe meyleden Mustafa Hâşim Efendi, Mısır'da Bektaşî şeyhi Hasan Baba'ya intisap etmiştir. Hacıbektaş'taki Bektaşî

âsitânesine giderek dört yıl kadar burada kalmıştır (H. K. Yılmaz, 1997, s. 406). Yusuf Nizameddin Efendi vefat ettikten sonra Bandırmalızâde Tekkesi'nde şeyh olan Mustafa Hâşim Efendi, on sekiz yıl burada şeyhlik yapmıştır. 1197/1782-83 yılında vefat eden Mustafa Hâşim Efendi'nin kabri, Bandırmalızâde Tekkesi'nin yanındadır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 50).

Melâmîmeşrep bir sûfî olarak bilinen Mustafa Hâşim Efendi, çok yönlü bir kişidir. Celvetiyye âsitânesi şeyhleri tarafından dışlandığı için vefatından sonra onun taraftarları kendisine *Hâşimiyye* adlı bir tarikat nisbet etmişlerdir. Bundan sonra Bandırmalızâde Tekkesi, Hâşimiyye tarikatının âsitânesi olarak faaliyet göstermiştir. Mustafa Hâşim Efendi'nin; *Divan*, *Varidat*, *Anka-yı Meşrık*, *Devriyye-i Ferşîyye* adlı eserleri vardır (H. K. Yılmaz, 1997, s. 407).

4.1.6.6. Seyyid Enis Efendi

Yusuf Nizameddin Efendi'nin küçük oğlu Seyyid Enis Efendi'dir. Fâzıl ve şair bir kişi olan Seyyid Enis Efendi, Üsküdar'da Selâmi Ali Efendi Tekkesi'nde şeyhlik yapmıştır (Uzunçarşılı, 1991a, s. 41).

Mustafa Hâşim Efendi'den sonra Bandırmalızâde Tekkesi'nin şeyhliği bu aileden gelen kişilerle yürütülmüştür. Mustafa Hâşim Efendi'nin yerine oğlu Mehmed Gâlib Efendi (ö. 1247/1831), daha sonra Mehmed Gâlib Efendi'nin oğlu Abdürrahim Selâmet Efendi (ö. 1266/1850) şeyh olmuştur. Abdürrahim Selâmet Efendi'nin iki oğlu Mehmed Fahreddin Efendi (ö. 1311/1893) ve Küçük Mehmed Gâlib Efendi (ö. 1330/1912) sırayla postnişin olmuşlardır (H. K. Yılmaz, 1997, s. 416). Bandırmalızâde Tekkesi'nin şeyhliği Küçük Mehmed Gâlib Efendi'nin oğlu Ahmed Münib Efendi (ö. 1336/1918) ile devam etmiştir (Ünal, 2020, s. 167).

4.2. Balıkesir'de Uşşâkıyye Kültürü

Yetiştirdiği mutasavvıflar açısından Balıkesir'in, Uşşâkıyye tarikatında önemli bir yeri vardır. Balıkesir'de Uşşâkıyye Kültürü konusuna geçmeden önce Uşşâkıyye tarikatının tarihi ile ilgili bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

4.2.1. Uşşâkıyye Tarikatının Ortaya Çıkışı

Uşşâkıyye tarikatı, Halvetiyye tarikatının bir şubesi olduğu için önce Halvetiyye tarikatını ele almak yerinde olacaktır.

4.2.1.1. Halvetiyye Tarikatı

Ömer b. Ekmeleddin el-Halvetî'ye (ö. 800/1397-98) nisbet edilen Halvetiyye tarikatı, İslâm coğrafyasının en yaygın tarikatıdır. Geylân'a bağlı Lâhîcân kasabasında doğan Ömer Halvetî, Harizm'de bulunan amcası Ahî Muhammed Halvetî'ye (ö. 780/1378-79) intisap ederek tasavvuf eğitimini amcasının yanında tamamlamıştır. Ahî Muhammed Halvetî'nin ölümünden sonra irşad makamına geçen Ömer Halvetî, daha sonra Tebriz'e giderek ömrünün sonuna kadar burada irşad faaliyetlerine devam etmiştir (Uludağ, 1997c, s. 393-394). Ömer Halvetî, tasavvufi eğitimde önemli olan halvet hayatını sevdiği ve uzun süre halvette kaldığı için *Halvetî* lakabı ile tanınmıştır. Bu lakap daha sonra kurduğu tarikatın ismi olmuştur (Kara, 2019, s. 228).

Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî Yahyâ Şîrvânî'dir (ö. 870/1466). Tarikat, onun vasıtasıyla Kafkasya ve Anadolu gibi geniş bir bölgede yaygınlaşmıştır (H. K. Yılmaz, 2018, s. 262). Amasyalı Pîr İlyas (ö. 837/1433) tarafından Anadolu'ya gelen tarikat, buradan Balkanlar, Kuzey Afrika, Güney Asya, Suriye, Mısır, Sudan ve Habeşistan'a yayılmıştır (Uludağ, 1997c, s. 394).

XV. yüzyılda Anadolu'ya gelen Halvetiyye tarikatı, gerek halk gerekse devlet adamları tarafından rağbet gören bir tarikat olmuştur (Öngören, 2015, s. 282). Tarikat dört ana kol ve bu kollardan oluşan pek çok şubeye sahiptir (Eraydın, 2012, s. 393). Tarikatın dört ana kolu şunlardır:

1. Ömer Dede Rûşenî'ye (ö. 892/1487) nisbetle Rûşeniyye,
2. Cemal Halvetî'ye (ö. 899/1493) nisbetle Cemâliyye,
3. Ahmed Şemseddin Marmaravî'ye (ö. 910/1504) nisbetle Ahmediyye,
4. Şemseddin Sivasî 'ye (ö. 1006/1597) nisbetle Şemsiyye.

Bu dört ana koldan oluşan tarikat daha sonra pek çok şubeye ayrılmıştır. Bu kadar çok kol ve şubeye sahip olduğu için Halvetiyye tarikatına *Tarikat Fabrikası* denilmiştir (Ö. Yılmaz, 2017, s. 248-251).

Sözlükte, “yalnızlık, inzivâ, topluma karışmama” (Uludağ, 2012, s. 156) gibi anlamlara gelen halvet kelimesinin tasavvuftaki mânası ise “günahtan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için kimsenin olmadığı bir yerde yaşamak, yalnız yaşamak, Hakk’la olmak için halktan uzaklaşmaktır.” Tasavvufi eğitimin bir unsuru olan halvetin önemine vurgu yapmak isteyen mutasavvıflar, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hira Mağarası’ndaki yaşantısını örnek göstermişlerdir (Uludağ, 1997b, s. 386).

Halvet kelimesine nisbetle Halvetiyye tarikatında en önemli husus, nefsin günahlardan ve kötülüklerden arındırılmasıdır. Bu da; zikir, nefis terbiyesi, inzivâ, müşâhede ve mücâhede ile olur (Uludağ, 1997c, s. 394).

Halvetiyye tarikatının esasları şunlardır:

1. Esmâ-i seb’a’ya (yedi isim zikri) devam etmek. Esmâ-i seb’a; “lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahrûr” isimleridir. Daha sonra tarikatın şubelerini kuran şeyhler esmâ sayısına ilaveler yapmışlardır.
2. Kelime-i tevhid zikrini çokça yapmak.
3. Mâsivâdan uzaklaşarak kalbi tasfiye etmek (Eraydın, 2012, s. 390).

Halvetiyye tarikatında esmâ-i seb’a’ya karşı, nefsin yedi sıfatı vardır. Bunlar: Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râdiyye, nefs-i mardiyeye ve nefs-i kâmile’dir (Uludağ, 1997c, s. 394). Esmâ-i seb’a ve nefsin sıfatları arasındaki ilişkiden yola çıkan mürid, Allah’la arasındaki yetmiş bin perdeyi bu makamlardan geçerek kaldırır ve böylece kurbiyette kemâle ermiş olur (Eraydın, 2012, s. 392).

Halvetî müridin evrâdları içerisinde; günlük yapılan zikir, dua ve çeşitli virdlerin yanı sıra Yahyâ Şîrvânî’nin *Virdü’s- Settâr*’ı da bulunmaktadır. Haftanın belli günlerinde toplu olarak yapılan zikirlerle; darb-ı esmâ, devran, hadrâ gibi isimler verilir. Cehrî olarak icra edilen zikre oturarak başlanır, ayakta devam edilir. İlâhi ve mûsiki eşliğinde yapılan bu zikirlerle tarikat mensubu olmayanlar da katılabilir (Uludağ, 1997c, s. 394).

Halvetiyye tarikatının dört ana kolundan biri olan ve Ahmed Şemseddin Marmaravî’ye nisbet edilen Ahmediyye kolu da dört şubeye ayrılmıştır. Bunlar;

1. Ümmî Sinan’a (ö. 976/1568) nisbetle Sinâniyye,
2. Hasan Hüsameddin Uşşâkî ’ye (ö. 1001/1593) nisbetle Uşşâkiyye,
3. Ramazan Efendi’ye (ö. 1025/1616) nisbetle Ramazâniyye,

4. Niyâzi Mısrî'ye (ö. 1105/1694) nisbetle Mısrîyye'dir.

Daha sonra bu kollardan farklı şubeler ortaya çıkmıştır (Uludağ, 1989, s.171)

4.2.1.2. Halvetiyye Tarikatı Silsilesi

Uşşâkıyye tarikatının kurucusu Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'ye kadar olan Halvetiyye tarikatı silsilesi ise şu şekildedir:

1. Hatem-i Enbiya Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.s.) (ö. 632)
2. Şâh-ı Velâyet Hazreti Aliyy-i Mürtezâ (r.a.) (ö. 661)
3. Şeyh Hasan-ı Basrî (ö. 728)
4. Habîb-i Acemî (ö. 774)
5. Şeyh Dâvûd-u Tâî (ö. 781)
6. Şeyh Ma'rûf-u Kerhî (ö. 815)
7. Şeyh Serî-yi Sakâtî (ö. 867)
8. Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 909)
9. Şeyh Mimşâd-ı Dineverî (ö. 912)
10. Şeyh Abdullah Muhammed-i Dineverî (ö. 951)
11. Şeyh Muhammed-i Bekrî (ö. 1094)
12. Şeyh Ömer Vecîhüddîn-i Bekrî (ö. 1109)
13. Şeyh Kutbüddîn-i Ebherî (ö. 1182)
14. Şeyh Muhammed Rüknüddîn-i Nühâsî (ö. 1210)
15. Şeyh Şihâbüddîn Muhammed-i Şirâzî (ö. 1240)
16. Şeyh İbrâhîm Zâhid-i Gilânî k.s. (ö. 1301)
17. Şeyh Kerîmüddîn Ahî Muhammed Nûr-ı Halvetî (ö. 1378)
18. Pîr-i Tarîk Sirâcüddîn Ömer-i Halvetî (ö. 1397)
19. Şeyh Ahî Emre Muhammed İrşâdî-i Halvetî (ö. 1409)
20. Şeyh İzzüddîn-i Halvetî (ö. 1425)
21. Şeyh Sâdüriddîn-i Hıyavî (ö. 1455)
22. Şeyh Celâlüddîn Yahyâ'yı Şîrvânî (ö. 1466)
23. Şeyh Muhammed Bahâüddîn-i Erzincânî (ö. 1474)
24. Şeyh Tacüddîn İbrâhîm-i Kayserî (ö. 1478)
25. Şeyh Alâüddîn-i Uşşâkî (ö. 1485)
26. Şeyh Ahmed Şemsüddîn-i Marmaravî (Yigitbaş-ı Velî) (ö. 1504)

27. Şeyh İzzeddîn-i Karamanî (ö. 1497)
28. Şeyh İbrâhîm Ümmî Sinan (ö. 1568)
29. Şeyh Emir Ahmed Semerkândî (ö. ?)
30. Müctehîd-i Tarîk Hazret-i Pîr Seyyid Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1593)
(Mahmud Erol Kılıç'a ait bu silsile Naciye Kaya'nın doktora tezinden alınmıştır. N. Kaya, 2015, s. 10-12).

4.2.2. Uşşâkıyye Tarikatı

Aslen Orta Asya kökenli bir sûfî olan Buhâralı *Seyyid Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî* (ö. 1001/1593) tarafından XVI. yüzyılda Uşak'ta kurulan Tarikat-ı Âliye-yi Uşşâkıyye, elliden fazla şubesi ile tarihî bir çınar ağacını hatırlatan Halvetiyye tarikatının bir şubesidir (Kılıç, 2016, s. 7).

Aldığı bir işaretle tarikatın erkânında içtihad yapıp müstakil bir kol haline getiren ve en az kırk kişiye mânevî fütuhât yaşatarak hilâfet veren kişiye *pîr* denir. O zattan sonra tarikat o kişinin adıyla anılır. Halvetiyye tarikatında içtihad yapıp müstakil bir kol olarak Uşşâkıyye tarikatını kuran Pîr Seyyid Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'dir (Kılıç, 2016, s. 13-14). Tarikatın ikinci pîri *Cemâleddin Uşşâkî* (ö. 1164/1751), üçüncü pîri ise *Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'dir* (ö. 1197/1783). Uşşâkıyye tarikatı Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'den sonra halifelerinden Saruhanlı Memîcân Efendi (ö. 1008/1599) vasıtasıyla devam etmiştir. Bundan sonra tarikat;

1. Ahmed Câhidî'ye (ö. 1070/1659) nisbetle Câhidîyye,
2. Cemâleddin Uşşâkî'ye (ö. 1164/1751) nisbetle Cemâliyye,
3. Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'ye (ö. 1197/1783) nisbetle Salâhiyye,
4. Ahmed Tâlib İrşâdî'ye (ö. 1298/1881) nisbetle İrşâdiyye

olarak adlandırılmıştır. Başta İstanbul merkezli olan Uşşâkıyye tarikatı, bu şubeler vasıtasıyla Ege ve Rumeli'ye yayılmıştır (Kılıç, 2016, s. 35).

4.2.2.1. Uşşâkıyye Tarikatının İleri Gelenleri

Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'den sonra Ahmed Câhidî Uşşâkî, Cemâleddin Uşşâkî, Abdullah Selâhaddin Uşşâkî, Ahmed Tâlib İrşâdî ve Abdurrahman Sâmi Efendi (ö. 1934) Uşşâkıyye tarikatında öne çıkan isimlerdir.

4.2.2.1.1. Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1001/1593)

Asıl adı Hasan, lakabı Hüsâmeddin, çok uzun süre Anadolu'nun Uşak şehrinde kaldığı için Uşşâkî olarak adlandırılan Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî 880/1475 yılında Buhâra'da dünyaya gelmiştir. Soyu Hz. Hasan'a (r.a.) dayandığı için şeriftir (Kılıç, 2016, s. 23). Dinî bilgilerini ilk olarak ticaretle uğraşan babasından alan Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî, babasının vefatından sonra bir süre ticaretle meşgul olmuştur. Gördüğü bir rüya üzerine tasavvufa meyleden Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî, Anadolu'ya gelerek Uşak'taki Halvetî şeyhlerinden Emir Ahmed-i Semerkandî'ye intisap etmiştir. Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî, III. Murad (ö. 1003/1595) şehzade iken aralarında geçen bir olaylardan sonra şehzadenin teveccühünü kazanmıştır. III. Murad, padişah olduktan sonra onu İstanbul'a davet etmiştir. Bir süre Aksaray'da ikamet eden Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî, padişahın Kasımpaşa'da bir tekke yaptırması üzerine dervişleriyle beraber buraya yerleşmiştir. Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî, Uşşâkî tarikatının âsîtânesi olan bu tekkede vefatına kadar irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. 1001/1593 yılında hac yolculuğundan dönerken Konya'da vefat eden Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'nin cenazesi, İstanbul'a getirilerek tekkenin hazîresine defnedilmiştir (Akkuş, 1998, s. 515).

Pîr Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî, Yahyâ Şîrvânî'nin *Virdü's-Settâr* adlı eserine bazı ilaveler yapmış ve *Evrâd'ül-kebîr*, *Hizbü't-tesbih* ve *Ahzâb-ı Uşbûiyye* adlı eserleri neşretmiştir (Vassâf, 2005, s. 183). Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye koluna mensup Gümüşhaneli Ahmed Ziyâüddin Efendi'nin (ö. 1813-1893) *Mecmû'atü'l-Ahzâb* adlı eserinde, Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'nin bu üç eserinden bölümler bulunmaktadır (Eren, 1991, s. 227).

4.2.2.1.2. Ahmed Câhidî Uşşâkî (ö. 1070/1659)

Uşşâkıyye tarikatının Câhidîyye kolunun Ahmed Câhidî Uşşâkî'ye kadar olan silsilesi şu şekildedir:

30. Pîr Hasan Hüsameddin-i Uşşâkî (ö. 1593)
31. Şeyh Muhammed Memî Can-ı Saruhanî (ö.1599)
32. Şeyh Ömer Karîbî Gelibolî (ö. ?)
33. Şeyh Ahmed Câhidî Efendi (ö.1659) (Vassâf, 2005, s. 236- 252).

Asıl adı Ahmed olan, mücahid ve çalışkan biri olmasından dolayı da Câhidî lakabını alan Ahmed Câhidî Efendi Edirne’de doğmuştur (Eren, 1996, s. 67-69). Ahmed Câhidî Efendi, Edirne’de bir Uşşâkî şeyhine intisap etmiş ve kısa sürede seyru sülûkunu tamamlayarak hilâfet almıştır. Şeyhinin emri ile Çanakkale’ye giderek Kilitbahir’de tekkesini kurmuştur. 1070/1659 yılında vefat eden Ahmed Câhidî Efendi, vefatına kadar burada irşad görevini sürdürmüştür. *Divan* ve *Kitâbü’n-Nasîha* adında iki eseri bulunan Ahmed Câhidî Efendi’nin kabri Kilitbahir’dedir (Bursalı Mehmet Tahir, 2016, s. 53).

Câhidiyye, Ahmed Câhidî Efendi’nin vefatından sonra oğlu Abdüllatif Efendi tarafından devam ettirilmiştir. Daha sonra halifelerinden Muslihuddin Karamânî Efendi, Muslihiyye şubesini kurmuş fakat bu kol devam etmemiştir. Zamanla Çanakkale, Bursa ve Edirne’ye yayılan Câhidiyye, XX. yüzyılın başlarında tamamen ortadan kalkmıştır (Azamat, 1993, s. 16-17).

4.2.2.1.3. Mehmed Cemâleddin Uşşâkî (ö. 1165/1751)

Mehmed Cemâleddin Uşşâkî, İstanbul’da zayıflamaya başlayan Uşşâkıyye tarikatını yeniden canlandırdığı için tarikatın ikinci pîri sayılır. Mehmed Cemâleddin Uşşâkî’ye kadar olan Uşşâkî silsilesi ise şu şekildedir:

30. Pîr Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1593)

31. Şeyh Mehmet Memîcân-ı Saruhânî (ö. 1599)

32. Şeyh Ömer Karîbî-i Bolayırî-i Geliboluvî (ö. ?)

33. Şeyh Âlim Sinân Muğlavî-i Keşânî (ö. ?)

34. Şeyh Mehmed Dramâvî-i Keşânî (ö. ?)

35. Şeyh Halîl-i Gümülcünevî (ö. ?)

36. Şeyh Abdülkerîm-i Gümülcünevî (ö. ?)

37. Şeyh Osman Sıdkî Gümülcünevî-i Edirnevî (ö. ?)

38. Şeyh Hamdi Edirnevî (Bağdâdî) (ö. ?)

39. Pîr-i Sâni Şeyh Mehmed Cemâleddin Uşşâkî Edirnevî (ö. 1751) (N. Kaya, 2015, s. 11-12).

Edirne’de doğan Mehmed Cemâleddin Efendi’nin künyesi, Ebû Nizâmeddin’dir. Mehmed Cemâleddin Efendi, gençlik döneminde Edirne’deki Uşşâkî şeyhi Mehmed Hamdi Efendi’ye, onun vefatından sonra ise Hasan Sezâî-yi

Gülşenî'ye intisap etmiştir. Mehmed Cemâleddin Efendi, Hasan Sezâî Efendi'nin vefatından sonra Edirne'de dört yıl irşad görevi yapmıştır. 1155/1742 yılında aldığı mânevî bir işaretle İstanbul'a gelen Mehmed Cemâleddin Efendi, Eğrikapı Savaklar'daki Hırâmi Ahmed Paşa Zâviyesi'nde başladığı şeyhlik görevini vefatına kadar sürdürmüştür. 1165/1751 yılında vefat eden Mehmed Cemâleddin Efendi'nin kabri, görev yaptığı zâviyenin hazîresindedir. Mehmed Cemâleddin Efendi'nin üç yüz kırk beş manzume, bir silsilenâme ve beş tarih beytini ihtiva eden *Divan* 'ı vardır (Kılıç, 1993, s. 314-315).

Mehmed Cemâleddin Efendi, Uşşâkî zikrindeki esmâ-i seb'a'ya fûrûât-ı hamse adıyla beş isim (Fettâh, Vâhid, Ehad, Samed, Allah) daha ilave ederek esmâ sayısını on ikiye çıkarmıştır. Esmâlar zikredilirken her ismin başına “yâ” getirilirken, Allah isminin başına “yâ” getirilmez. Mehmed Cemâleddin Efendi'den sonra bir kişiye hilâfet verilmesi için fûrûât esmâsını tamamlaması şart koşulmuştur.

Mehmed Cemâleddin Efendi, otuz altı halife yetiştirmiştir. Tarikat, Mehmed Cemâleddin Efendi'nin halifelerinden damadı Abdullah Selâhaddin Uşşâkî (ö. 1783) ile devam etmiştir (Kılıç, 2016, s. 93-94).

4.2.2.1.4. Abdullah Selâhaddin Uşşâkî (ö. 1197/1783)

Türklerin Muhyiddin'i olarak anılan Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'nin (Kılıç, 2016, s. 101) asıl ismi Abdullah, lakabı Selâhaddin, Mehmed Cemâleddin Uşşâkî 'ye intisap ettiği için nisbesi Uşşâkî'dir. Selâhaddin Efendi'nin doğum yeri hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Hüseyin Vassâf, *Risâle-i Salâhiyye* adlı eserinde Selâhaddin Efendi'nin doğum yerini Gölükesri; Sa'dullah Enveri Gölükesr; Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî ise Kesriye olarak bildirmiştir (Akkuş, 2020, s. 24-27). İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Selâhaddin Efendi'nin doğum yeri ile ilgili olarak; “Ayvansarâyî'nin *Vefeyât* mecmuasında Kesriyeli ve *Sicill-i Osmânî*'de Gölükesirli olduğu yazıyor ise de; *Fatin Tezkiresi* ve *Osmanlı Müellifleri*'nde Balıkesirli olduğu kaydedildiği için ben, son kaydı tercih ettim (Uzunçarşılı, 1947).” demiştir. Aynı zamanda Uzunçarşılı, *Karasi Meşâhiri* adlı eserinde Selâhaddin Efendi'nin doğum yerini Balıkesir olarak belirtmiştir. Biz de bu kaynaklardaki bilgilere dayanarak Abdullah Selâhaddin Efendi'nin doğum yerinin Balıkesir olduğu kanaatine vardık (Uzunçarşılı, 1991a, s. 42-43).

1117/1705 yılında doğan Selâhaddin Efendi'nin babası, Muhammed Abdülaziz Efendi'dir. Selâhaddin Efendi, memleketinde başladığı eğitimine devam etmek ve kâtip olan babasının mesleğini sürdürmek için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a geldiğinde ilk olarak Bâbîâli'deki Tahvil Kalemi'nde çalışmaya başlamıştır. Selâhaddin Efendi, daha sonra Bosna ve Mısır valisi olarak görev yapan Hekimoğlu Ali Paşa'nın hizmetinde bulunduğu sırada Mısır'da Halvetî şeyhi Şemseddin Muhammed el-Hifnî'nin sohbetlerine devam etmiştir. Nakşî şeyhi Hasan Demenhûrî'den de cifr, vefk ve ilm-i hurûf gibi ilimleri öğrenen Selâhaddin Efendi, Ali Paşa'nın Mısır'daki görevinin sona ermesiyle İstanbul'a dönmüştür (Ceylan, 2009, s. 17). Daha sonra Ali Paşa ile beraber gittiği Edirne'de Mehmed Cemâleddin Efendi ile tanışarak Uşşâkıyye tarikatına intisap etmesi, Selâhaddin Efendi'nin hayatında dönüm noktası olmuştur. Selâhaddin Efendi, bundan sonra devlet hizmetinden ayrılarak inzivâyâ çekilmiştir. Yedi yıl süren halvet hayatından sonra şeyhinin baş halifesi olan Selâhaddin Efendi, Mehmed Cemâleddin Efendi'nin kızı ile evlenmiştir. Şeyhinin vefatı üzerine tekkenin postnişini olan Selâhaddin Efendi, daha sonra Tâhir Ağa Tekkesi'nde irşad görevi yapmıştır. 1782 yılında çıkan yangında tekkenin yanmasıyla Hırâmî Ahmed Paşa Tekkesi'ne geçmiştir. 1197/1783 yılında vefat eden Selâhaddin Efendi'nin kabri, Tâhir Ağa Tekkesi hazîresindedir (Kılıç, 2016, s. 102).

Uşşâkıyye tarikatının üçüncü ve tarikatı günümüze ulaştıran Salâhiyye kolunun pîri olan (Ceylan, 2009, s. 18) Selâhaddin Efendi, aynı zamanda câmiu't-turuk yani sadece Uşşâkıyye tarikatında değil; Halvetiyye, Bektaşîyye, Bayramiyye, Sa'diyye, Kadiriyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, Gülşeniyye gibi değişik tarikatlarda da salâhiyet sahibi bir kişidir (Kılıç, 2016, s. 111).

Kısa sayılabilecek bir ömürde çok sayıda nazım ve nesir türü eserler veren Selâhaddin Efendi, eserlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun üç dilinde; Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazmıştır (Akkuş, 2020, s. 90). Eserlerindeki düşüncelerin temel kaynağı *Fusûsü'l-Hikem*, *Fütûhâtü'l Mekkiyye* başta olmak üzere İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) kitaplarıdır. Onun mârifete dair meselelerde karşılaştığı zorlukları İbnü'l-Arabî'nin ruhaniyatına dayanarak çözümlemesi (Ceylan, 2009, s. 18) Selâhaddin Efendi'yi Osmanlı'nın İbnü'l-Arabî'si yapmıştır (Kılıç, 2016, s. 105). Selâhaddin Efendi, önemli tasavvuf metinlerine yaptığı şerh ve tercümeler, Osmanlı tasavvufunun meşhur şahsiyetlerinin eserleri üzerinde yaptığı çalışmalar ile Osmanlı

tasavvuf kültürüne katkıda bulunmuştur (Ceylan, 2009, s. 18). Selâhaddin Efendi'nin, Salâhî mahlasıyla yazdığı birçok şiiri ve iki divanı vardır (Akkuş, 2020, s. 90). Eserlerinin sayısı yaklaşık iki yüz kadardır (Kılıç, 2016, s. 111). Selâhaddin Efendi'nin, Uşşâkiyye tarikatının usul, âdâb, erkân ve evrâdına dair yazdığı *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye, Usûl-ü Evrâd-ı Uşşâkiyye ve İzhâr-ı Esrâr-ı Nihân ez-Envâr-ı Hatm-i Hâcegân* isimli eserleri bulunmaktadır (Akkuş, 2020, s. 197-203).

Uşşâkiyye tarikatı Selâhaddin Efendi'den sonra halifeleri vasıtasıyla Rumeli ve Batı Anadolu'ya yayılmıştır. Bu dönemde Bayramiyye, Bektaşîyye, Gülşeniyye ve Mevleviyye tarikatlarıyla yakın ilişkiler içinde bulunan tarikatta, daha sonra zâhidlikten rindmeşrepliğe doğru gelişen bir tasavvufî anlayış oluşmuştur. Nazillili Hûlûsi Baba ile başlayan ve Ahmed Tâlib İrşadî ile günümüze kadar gelen bu meşrebin mensupları kendilerini *Nâzenin-i Uşşâkî* olarak adlandırmışlardır (Kılıç, 2012, s. 233).

4.2.2.1.5. Ahmed Tâlib İrşadî (ö. 1298/1881)

Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'den Ahmed Tâlib İrşadî 'ye gelene kadar olan Uşşâkî silsilesi ise şu şekildedir:

41. Şeyh Mehmed Zühdî-i Nâzillivî (ö. 1807)

42. Şeyh Ali GâlibVasfî-i Nâzillivî (ö. 1850)

43. Şeyh Mehmed Tevfik-i Nâzillivî (ö. 1864)

44. Şeyh Ömer Hûlûsî-i Boğazhisârî (ö. 1868)

45. Şeyh Hüseyin Hakkı-yı Kasabavî (ö. 1880)

46. Şeyh Ahmed Tâlib-i İrşadî Bâındırî-i Kasabavî (ö. 1881) (N. Kaya, 2015, s. 12).

Derebeyzâde Helvacıoğlu lakabıyla bilinen Ahmed Efendi'ye, Tâlib İrşadî adını veren Şeyh Ömer Hûlûsî Efendi'dir. 1235/1820 yılında İzmir'in Bayındır ilçesinde doğan Ahmed Efendi, yirmi yaşına kadar medrese eğitimi almıştır. Ahmed Efendi, 1839 yılında medresede bulunduğu bir zamanda medreseyi ziyarete gelen Uşşâkiyye tarikatı şeyhlerinden Ömer Hûlusi Efendi ve Hüseyin Hakkı Efendi ile tanışmıştır. Ahmed Efendi ile şeyh efendiler arasında karşılıklı bir muhabbet oluşmuştur. Ahmed Efendi'deki kemâlâtı fark eden Ömer Hûlûsî Efendi, onun eğitimi için Hüseyin Hakkı Efendi'ye “Tâlib benim, irşad senin” buyurmuş, Hüseyin

Hakkı Efendi’de “Cân senin, cânân senin” cevabını vermiştir. Ahmed Efendi, bu olaydan sonra kendisinde meydana gelen aşk ve muhabbetle seyrü sülûk yoluna girmiştir. 1846 yılında Hüseyin Hakkı Efendi’ye intisap eden Ahmed Efendi, on beş yıl süren seyrü sülûk yolculuğunu tamamladıktan sonra şeyhi Hüseyin Hakkı Efendi’den hilâfet almıştır. Ahmed Efendi, yirmi bir yıl Balıkesir, Çanakkale ve Gelibolu çevresinde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. 1298/1881 yılında vefat eden Ahmed Efendi’nin kabri Çanakkale Kilitbahir’dedir (Vassâf, 2005, s. 294-295). Ahmed Efendi’nin şiirleri *Divan* adlı eserde toplanmıştır.

Ahmed Tâlib İrşâdî, birçok halife yetiştirmiş ve halifelerini irşad için çeşitli yerlerde görevlendirmiştir. Ahmed Tâlib İrşâdî 1283/1866-67 yılında Balıkesir’e gelerek İzmirler mahallesinde bir Uşşâkî tekkesi kurmuştur (Uzunçarşılı, 1991a, s. 48; Ayhan, 1995, s. 2). *Garipler Tekkesi* adını verdiği bu tekkenin şeyhi olarak halifelerinden Balıkesirli Kuddûsî (Kudsî) Ahmed Efendi’yi görevlendirmiştir (Vassâf, 2005, s. 296; Uzunçarşılı, 1991a, s. 48).

Günümüze kadar gelen Uşşâkıyye tarikatı silsilesi Ahmed Tâlib İrşâdî’den sonra halifelerinden Gelibolulu Ahmed Şücâeddin Efendi (ö. 1913) vasıtasıyla Abdurrahman Sâmi Efendi’ye ulaşmıştır (N. Kaya, 2015, s. 12).

4.2.2.1.6. Abdurrahman Sâmi Efendi (ö. 1934)

Abdurrahman Sâmi Efendi, 1296/1876 yılında Manisa’nın Saruhanlı ilçesinde dünyaya gelmiştir (Vassâf, 2005, s. 299-300). Babası Mekke ve Medine’de valilik görevlerinde bulunmuş Kadı Muhammed Âsım Efendi’dir (Eren, 1992a, s.137). Soyu annesi tarafından Hz. Zeyneb’e (r.anhâ), babası tarafından ise Hz. Ömer’e (r.a.) dayanır (Vassâf, 2005, s. 243). Abdurrahman Sâmi Efendi, doğduğu yerde başladığı tahsil hayatına devam etmek için İstanbul’un Fatih semtindeki Çifteayak Bahr-ı Sefid Medresesi’ne gitmiştir. Burada Hüseyin Necmeddin’il Pürzetî’den ilim tahsil ettiği sırada (Eren, 1991, s. 536) Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir (İnal, 1999, s. 2120).

Küçük yaşlardan beri tasavvufa eğilimi sebebiyle zikre devam eden Abdurrahman Sâmi Efendi, bir gece mâna âleminde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kendisine nâlinini verdiğini görmüştür. Bunun üzerine Abdurrahman Sâmi Efendi’de başlayan aşk ve cezbe hâli, onu bir mürşid aramaya yönlendirmiştir. Hz.

Peygamber'in (s.a.s.) işaretiyle Çanakkale'de bulunan Uşşâkî şeyhi Ahmed Şücâeddîn Efendi'ye intisap eden (Vassâf, 2005, s. 299) Abdurrahman Sâmî Efendi, kısa sürede seyru sülûkunu tamamlamıştır. Hilâfetnâmesini alan Abdurrahman Sâmî Efendi, Kasımpaşa'daki Yahyâ Kethüdâ Dergâhı'nda görevlendirilmiştir. Abdurrahman Sâmî Efendi, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar dergâhtaki irşad görevini sürdürmüştür. 31 Temmuz 1934 tarihinde İstanbul'da vefat eden Abdurrahman Sâmî Efendi'nin kabri, Edirnekapı Kabristanı'nda bulunmaktadır (Eren, 1991, s. 536-542).

İstidatlarının yüksekliği sebebiyle on iki tarikattan da hilâfet tacı giyen Abdurrahman Sâmî Efendi, Uşşâkıyye tarikatında Abdullah Selâhaddin Uşşâkî'den sonra birçok tarikatı kendinde birleştiren ikinci câmiu't-turuk kişidir (Eren, 1992a, s. 137). Zâhir ve bâtın ilimlerini kendinde toplayan Abdurrahman Sâmî Efendi; tasavvuf, tefsir, hadis, akaid, ilmihal, sarf, nahiv ve mev'ize gibi birçok ilim dalında eser vermiştir (Derin, 1993, s. 23). Abdurrahman Sami Efendi, Uşşâkıyye tarikatının âdâb ve erkânını anlatan Abdullah Selâhaddîn Uşşâkî'nin Arapça olarak yazdığı *Tuhfetü'l Uşşâkıyye* adlı eserine birçok ilaveler yaparak Osmanlıca'ya tercüme etmiştir. Eser 2016 yılında Mahmud Erol Kılıç tarafından *Uşşâkî Sâliklerin Âdâbı* adıyla Latin harfleriyle Türkçe olarak yayımlanmıştır (Kılıç, 2020, s. 11-14).

Uşşâkıyye tarikatı silsilesi Abdurrahman Sâmî Efendi'den sonra Bekir Sıdkı Visâlî (ö. 1962) ile devam etmiştir.

4.2.2.2. Uşşâkıyye Tarikatının Özellikleri

Uşşâkıyye tarikatı; Kübreviyye, Nurbahşiyye ve Ahmediyye tarikatlarının prensiplerinin yeni yorumuyla oluşmuş bir tarikattır (Bardakçı, 2016, s. 326). Adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahip olan tarikat, halifeler vasıtasıyla yayılmıştır.

Uşşâkıyye tarikatına intisap etmek isteyen sâlik, gönlünü Allah'ın rızâsına bağlayarak bir mürşid-i kâmile varmalıdır. Mürşidinin huzûrunda saf ve temiz bir kalp ile emir ve işaretleri beklemelidir. Mürşidinden inâbe alan sâlike beş şart koşulur:

1. Yalan söylemekten, gıybet ve dedikodu yapmaktan, iftira etmekten sakınmalıdır.

2. Kimsenin aleyhinde bir şey düşünmeden, kendi kusurlarının affı ile meşgul olmalıdır.

3. Farz olan namazlarını vaktinde edâ etmelidir.

4. Kazaya kalmış namaz ve oruç borçları varsa edâ etmeye çalışmalıdır.

5. Daima abdestli olmalıdır.

Mürşid, bu şartları kabul eden müride kabiliyet ve tecellîlerine göre yapacağı evrâdı verir (Eren, 1992a, s. 215).

Uşşâkî müridin, günlük yapacağı evrâd şu şekildedir: Sâlik gece seher vaktinde kalkıp abdest aldıktan sonra dört, sekiz veya on iki rek‘at teheccüd namazı, iki rek‘atta seyru sülûk namazı kılar. Kibleye karşı oturarak gözlerini kapatır, şeyhi ile beraber Hakk’a bağlanarak râbita kurar. Daha sonra yüz on bir besmele, üç İhlâs, bir Fâtiha okuyarak Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havva’nın ruhuna; yüz estağfirullah el-azîm, üç İhlâs, bir Fâtiha okuyarak Hz. Peygamber (s.a.s.), ehl-i beyt ve ashâb-ı kirâmın ruhlarına; yüz salavât-ı şerife, üç İhlas, bir Fâtiha okuyarak Hasan Hüsameddîn Uşşâkî ve Uşşâkî silsilesindeki kişilerin ruhlarına bağışlar. Bundan sonra doksan dokuz defa kelime-i tevhid okur ve yüzüncüsünde “lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah” der. Sâlik kelime-i tevhid zikrini gün içinde en az yedi yüze tamamlar. Bundan sonra esmâ zikri yapar. Zikirde okunan esmâlar şunlardır: “Allah, Allah, yâ Allah; Hû, Hû, yâ Hû; Hakk, Hakk, yâ Hakk; Hayy, Hayy, yâ Hayy; Kayyûm, Kayyûm yâ Kayyûm; Kahhâr, Kahhâr, yâ Kahhâr; Fettah, Fettah, yâ Fettah; Vâhid, Vâhid yâ Vâhid; Ehad, Ehad, yâ Ehad; Samed, Samed, yâ Samed.”

Mürid, Hakk’a vuslat için çektiği esmâlara devam ettikçe başına gelen olayları ve gördüğü rüyaları mürşid-i kâmiline anlatır. Her esmânın müsemması zuhûr ettikçe mürşidinin emriyle tertib ve usullere riayet eden kişi, istidadına ve teslimiyetine göre tekâmül eder (Eren, 1992a, s. 277-278).

Mürid, tarikat yolunda ilerlerken mürşidinin verdiği vazifeleri eksiksiz yapmaya gayret etmelidir. Teheccüt, işrak, duhâ, evvâbîn vb. nâfile namazlara da devam etmeli, herhangi bir mazeretle kaçırıldığı nâfile namazı ilk fırsatta edâ etmelidir (Eren, 1992a, s. 216). Uşşâkî müridin günlük okuyacağı evrâdların arasında Pîr Hüsameddin Uşşâkî’nin *Evrâd’ül-Kebir* ve *Şerhü Virdü’s-Settar* kitapları da bulunmaktadır.

Uşşâkıyye tarikatında, Hakk'ın rızâsını kazanmak için yapılan ibadetler çok önemlidir. Uşşâkıyye tarikatında, günlük olarak yapılan şahsî ibadetlerin yanında haftalık toplu olarak yapılan cehrî zikir de vardır. Uşşâkîler, ilk dönemde kuûdî zikir yapmış olsalar da daha sonra tarikatın zikir ve âyin usulleri Halvetîyye tarikatının usullerine göre düzenlenerek devrânî olmuştur. Zikir esnasında, İstanbul Uşşâkî tekkelerinde İstanbul tavrı tekke mûsikisi icra edilirken Anadolu'da yöresel mûsiki ve ilâhiler okunur (Kılıç, 2012, s. 232-233). Balıkesir'de Uşşâkıyye tarikatına mensup kadınlar salı ve cuma günü öğle vakti, erkekler ise perşembe günü akşamı toplu olarak zikir yaparlar. Bu zikirlerle tarikat mensubu olmayanlar da katılabilir (Tezcan, kişisel iletişim, Temmuz 2021).

4.2.2.3. Uşşâkıyye Tarikatının Tekkeleri

Uşşâkıyye tarikatının ana tekkesi, İstanbul Kasımpaşa'da bulunan Hüsâmeddin Uşşâkî Tekkesi'dir. Tarikatın pîri olan Hasan Hüsameddin Uşşâkî'nin türbesinin bulunduğu bu tekke, Uşşâkıyye tarikatının âsitânesi ve pîr makamıdır (Tanman, 1998, s. 515-516). Bunun dışında Uşşâkıyye tarikatının İstanbul'da; Cemâleddin Uşşâkî, Tâhir Ağa, Hâlim Gülüm, Balçık, Mahmud Bedreddin, Hocaâde, Hâlid Efendi, Mehmed Emin Efendi, Deniz Abdal, Kayserili Mustafa Efendi ve Havuzlu isimindeki tekkeleri bir de Karagömrük Uşşâkî zâviyesi bulunmaktadır (Kılıç, 2012, s. 232).

4.2.3. Balıkesir'de Uşşâkıyye Tarikati

Uşşâkıyye tarikatının üçüncü pîri Abdullah Selâhaddîn Uşşâkî'nin ve son dönem Uşşâkî şeyhlerinden Sıddîk Naci Eren'in (ö. 2018) Balıkesirli olması dolayısıyla Uşşâkıyye tarikatının Balıkesir'de özel bir yeri vardır. XVI. yüzyılda İstanbul'da kurulan tarikatın üçüncü pîri Abdullah Selâhaddîn Uşşâkî Balıkesirli olmasına rağmen tarikat, ancak XIX. yüzyılda Balıkesir'e gelmiştir. 1283/1866 yılında Balıkesir'e gelen Ahmed Tâlib İrşâdî, İzmirler mahallesinde ilk Uşşâkî tekkesini kurmuştur. *Garipler Tekkesi* adını verdiği tekkenin ilk şeyhi, Kudsi Baba olarak da bilinen *Balıkesirli Kuddûsî Ahmed Efendi*'dir (Uzunçarşılı, 1991a, s. 48; Ayhan, 1995, s. 2; Vassâf, 2005, s. 296).

Kuddûsî Ahmed Efendi (ö. 1322/1904-05), Balıkesir’de ilim tahsil ettikten sonra Ahmed Tâlib İrşâdî’ye intisap ederek seyru sülûkunu tamamlamış ve Balıkesir’de kurulan ilk Uşşâkî tekkesinin şeyhi olmuştur. Altmış üç yaşında vefat eden Kuddûsî Ahmed Efendi, vefatına kadar bu tekkede irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Kuddûsî Ahmed Efendi’den sonra Garibler Tekkesi’nin şeyhi *Bıçakçı Ahmed Şevki Efendi* olmuştur (Uzunçarşılı, 1991a, s. 48).

Aydın Ayhan’ın 8 Nisan 1995 yılında Yeni Haber Gazetesi’ne yazdığı *Balıkesir Eğitim Tarihine Notlar* adlı makaleye göre, 1923 yılında Balıkesir’de iki tane Uşşâkî tekkesi bulunmaktadır (Ayhan, 1995, s. 2). Bu tekkelerden İzmirler mahallesinde bulunan tekkenin şeyhi Bıçakçı Ahmed Şevki Efendi, Eski Kuyumcular mahallesinde 1909 yılında kurulan tekkenin şeyhi ise Zuhûri Efendi’dir (Yüzbaşı İ. H., 1997, s. 48). Öyle görülüyor ki, Uşşâkıyye tarikatı ilk tekkenin kurulmasından sonra Balıkesir’de hızla yayılmış ve bunun bir sonucu olarak da ikinci tekke kurulmuştur. 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar faaliyet gösteren bu tekkelerin bundan sonraki durumları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1955 yılından sonra Balıkesir’de Uşşâkıyye tarikatı, Sıddîk Naci Eren vasıtasıyla tekrar canlanmıştır.

4.2.3.1. Sıddîk Naci Eren (1925-2018)

4.2.3.1.1. Hayatı

Uşşâkıyye tarikatının yetiştirdiği birçok mutasavvıftan biri olan Sıddîk Naci Eren, 1925 yılında Balıkesir’in Aktarma köyünde doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılıp, yerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu, bu dönemde maddî ve mânevî birçok sıkıntılar yaşanmıştır. Naci Efendi’nin babası Hacı Hâfız Ali Efendi, annesi Hanife Hanım’dır. Eğitimini İstanbul Fatih Medresesi’nde tamamlayan Hâfız Ali Efendi, ilmiye sınıfından ve iyi Arapça bilen bir müderristir. Hâfız Ali Efendi, medreselerin kapatılmasıyla görevinden ayrılarak Aktarma köyüne yerleşmiştir (Dağlıhafız, 2015, s. 11-13).

Hâfız Ali Efendi’nin dokuz çocuğundan biri olan Naci Efendi (Tezcan, kişisel iletişim, Temmuz 2021), eğitimine Aktarma köyündeki ilkokulda başlamış ancak üçüncü sınıfa kadar okuyabilmiştir. Daha sonra babasının rehberliğinde eğitimine devam eden Naci Efendi, dinî bilgileri ve Kur’an eğitimini babasından

almıştır. Naci Efendi'nin dünyevî ilimlerden uzak kalması âdetâ onu ileride bulunacağı ortama hazırlamıştır. Küçük yaşlardan itibaren haramlardan kaçan ve ibadetlerini hassasiyetle yapan Naci Efendi'nin kalbine bir lutf-u ilâhî olarak Allah sevgisi öyle yerleşmiştir ki; o, zamanla her yerde Allah'ın rızâsını düşünen ve Allah muhabbetiyle inleyen bir âşık haline gelmiştir.

On dokuz yaşına kadar Aktarma köyünde çiftçilikle uğraşan Naci Efendi, 1944 yılında askerlik vazifesini yapmak için Balıkesir'den ayrılmıştır. Askerliğine devam ederken 1946 yılında arkadaşı Mustafa Tokul vasıtasıyla Uşşâkıyye tarikatına intisap etmiştir. Bu olay Naci Efendi'nin hayatında dönüm noktası olmuştur. Naci Efendi, 1947 yılında terhis olduktan sonra Aktarma köyüne dönmüştür. Köyde çiftçilikle uğraşan Naci Efendi, aynı zamanda tarikattan aldığı vazifeleri aşk ve şevk ile noksansız olarak yapmaya devam etmiştir (Dağlıhafız, 2015, s. 11-13).

1950 yılında Balıkesir'e gelen Naci Efendi, herhangi bir mesleği olmadığı için seyyar satıcılık yapmaya başlamıştır. Aynı yıl Bekir Visâlî Efendi (ö. 1962) ve Mehmet Ruhi Efendi'nin (ö. 1977) Balıkesir'e geldiğini öğrenen Naci Efendi, onları ziyarete gitmiştir. Sohbetten sonra yapılan zikre katılan Naci Efendi'nin keşfi açılmıştır (Eren, 2006, s. 374). Bundan sonra Naci Efendi, tasavvufun mânevî iklimine öyle dalmış ki, kalbi engin bir aşk deryası içinde bambaşka bir hâle bürünmüştür. Mürşidinin bakışı kalbine işlemiş ve buna hazır olan kalpte bu bakışın etkisi ile gelişmiştir.

Naci Efendi, maddî imkânlarının kısıtlı olduğu bu dönemde her fırsatta İzmir'e giderek mürşidinin mânevî sohbetlerine katılmıştır. Mürşidinin himmet ve teveccühü ile çok kısa bir zamanda seyru sülûkunu tamamlamıştır. Bekir Visâlî Efendi, Naci Efendi'nin bu sadâkat, teslimiyet ve ibadete olan düşkünlüğünden dolayı ona *Sıddîk* lakabını vermiştir (Tezcan, kişisel iletişim, Temmuz 2021).

Bekir Visâlî Efendi'nin, Naci Efendi'ye Sıddîk lakabını vermesi şu iki olayla olmuştur. Birincisi; Bekir Visâlî Efendi bir sohbet ortamında; Hz. Peygamber (s.a.s.), Ebû Bekir (r.a.) hakkında ashâbına: “Canlı cenaze görmek isterseniz Ebû Bekir'e (r.a.) bakın.” Buyurmuşlardır, dedikten sonra, Naci Efendi'yi işaret ederek ihvanlara: “Sizlerde canlı cenaze görmek isterseniz bu evlâdımıza bakın.” demiştir.

İkincisi ise; Bekir Visâlî Efendi, bir gün halifesi Mehmet Ruhi Efendi ve bir grup ehl-i tarîk arasında yaşadığı mi'racın keyfiyetini anlattıktan sonra; “Koca

İzmir’den hiç kimse ziyaretime gelmedi de Balıkesir’den gelen evlâdımız Naci bizi ziyaret etti. Mânevî mi‘racın sırrı esrârını Allah ona nasib eyledi.” buyurmuşlardır (Eren, 2006, s. 378-388). Bekir Visâlî Efendi, bu iki olayla Naci Efendi’nin sadâkat ve teslimiyetini onaylamış ve ona Sıddîk lakabını vermiştir.

Bekir Visâlî Efendi, almış olduğu mânevî emir üzerine 1955 yılında bir sabah namazından sonra Naci Efendi’ye İzmir’de verdiği Tarikat-ı Âliye-i Halvetiyye-i Uşşâkıyye icâzetini Balıkesir’e geldiğinde ihvanlara da bildirmiştir (Dağlıhafız, 2015, s. 19). Bundan sonra Uşşâkıyye tarikatının Balıkesir’deki halifesi olan Naci Efendi, tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra Balıkesir ve çevresinde unutulmaya yüz tutmuş Uşşâkıyye tarikatının tekrar yayılması için ömrünün sonuna kadar irşad görevini sürdürmüştür.

Bekir Visâlî Efendi, 1962 yılında vefat edince yerine Mehmet Ruhi Efendi postnişîn olmuş, Naci Efendi de ona tâbi olmuştur. Mehmet Ruhi Efendi’nin 1977 yılında vefat etmesinden sonra Naci Efendi, kendisinde Uşşâkî hilâfeti olmasına rağmen Seyyid Kâzım Efendi’ye (ö. 1980) biat etmiş ve bütün arkadaşlarıyla beraber onun hizmetinde bulunmuştur. Seyyid Kâzım Efendi’ye biat etmesi Naci Efendi’nin, Hz. Peygamber (s.a.s.) sevgisinin ve peygamber torununa duyduğu saygının bir göstergesidir. Seyyid Kâzım Efendi, 1980 yılında yerine Naci Efendi’yi vekil tayin ederek vefat etmiştir (Eren, 1991, s. 560-562). Bundan sonra Uşşâkî tarikatının şeyhi Naci Efendi olmuştur. Naci Efendi’nin, 1955 yılında halife olarak icâzet almasına rağmen Bekir Visâlî Efendi’den sonra gelen halifelere tâbi olması onun mütevazı tavrını, birlik ve beraberliğe verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

24 Nisan 2018 tarihinde Balıkesir’de vefat eden Naci Efendi’nin kabri, Balıkesir Başçeşme Mezarlığı’nda bulunmaktadır. Naci Efendi, vefatından önce beş kişiye icâzet vermiştir. Bu kişilerden Halil Saygı, günümüzde hayatta olan en yaşlı halifesidir (Tezcan, kişisel iletişim, 2021).

4.2.3.1.2. Ailesi

Naci Efendi, daha askere gitmeden Fatma Bedia hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten Ali, Nazmi, Mehmet, Ahmet isminde dört oğlu ve Cemile isminde bir kızı dünyaya gelmiştir. Torunlarının ve mânevî evlâdlarının sayısı oldukça fazladır (Tezcan, kişisel iletişim, Temmuz 2021).

4.2.3.1.3. Tarikata İntisâbı

Naci Efendi'nin ilk intisabı Kadiriyye tarikatına olmuştur. Ders aldığı mürşidi Doğu Anadolu'da ikamet ettiği için sohbetlerine ve ilim meclislerine katılamayan Naci Efendi, Kadiriyye tarikatına bağlılığını devam ettirememiş daha sonra Uşşâkıyye tarikatına intisap etmiştir (Eren, 1992a, s. 27).

Naci Efendi, 1944 yılında askerlik vazifesini yapmak için önce Gelibolu-Bayır'a daha sonra da Erzurum-Aşkale'ye gitmiştir. 1946 yılında Gelibolu'dan Erzurum'a giderken İstanbul Haydarpaşa'da arkadaşı Mustafa Tokul vasıtasıyla Mehmet Ruhi Efendi ile tanışmış ve ondan Uşşâkıyye tarikatının virdini almıştır. 1947 yılında askerden terhis olduktan sonra memleketi Balıkesir'in Aktarma köyüne gelmiştir. Köyde çiftçilikle uğraşan Naci Efendi, 1950 yılında Balıkesir'e göç etmiştir. Balıkesir'e geldiğinde bir mesleği olmadığı için seyyar olarak alış-veriş yapmaya başlamıştır. Naci Efendi, aynı yıl Balıkesir'e gelen Bekir Visâlî Efendi ve Mehmet Ruhi Efendi'yi ziyarete gittiğinde Bekir Visâlî Efendi, Naci Efendi'ye: "Rüya görüyor musun?" diye sormuş, bunun üzerine Naci Efendi'de gördüğü rüyaları Bekir Visâlî Efendi'ye anlatmıştır. Bekir Visâlî Efendi, Mehmet Ruhi Efendi'ye bakarak: "Bu evlâd mânen tekâmül etmiş." demiştir. Bekir Visâlî Efendi'nin "Hangi esmâyı çekiyorsun?" sorusuna Naci Efendi: "Kelime-i tevhid çekiyorum, efendim." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Bekir Efendi, Naci Efendi'yi nefs-i emmâreden nefs-i levvâmeye tekâmül ettirip, Allah esmâsını çekmesini tavsiye etmiştir.

Aynı gece merhum Halil Efendi'nin evinde yapılan zikirde Bekir Visâlî Efendi'nin nazarı ile Naci Efendi'nin keşfi açılmıştır. Bundan sonra Naci Efendi'nin zuhûratları yakaza hâlinde iken devam etmiştir.

Naci Efendi, bundan sonra her fırsatta İzmir'e giderek Bekir Visâlî Efendi'yi ziyaret etmiş ve onun sohbet halkasına katılmıştır. Uzun süre kelime-i tevhid dersinde kalan Naci Efendi, mürşidinin himmetiyle bir yıl içerisinde on iki esmâyı geçerek tekâmül etmiştir (Eren, 2006, s. 374-375).

Bekir Visâlî Efendi, Naci Efendi'nin tasavvufî eğitimi ile bizzat ilgilenmiştir. Naci Efendi, rüyasında bu durumdan haberdar olmuştur. Naci Efendi, bir gece mâna âleminde kendini İstanbul'da Selâhaddin Efendi'nin türbesinde görmüştür. Yanındaki arkadaşlarıyla beraber Selâhaddin Efendi'ye selâm veren Naci Efendi,

kabrin sallanmaya başladığını, Selâhaddin Efendi'nin burnundan kan damlayarak ayağa kalktığını, konuşmadan ziyaretçilere tebessüm ettiğini müşâhede etmiştir. Bunun üzerine Naci Efendi, yanındakilere: "Uşşâkıyye tarikatında ne zatlar yetişmiş, aradan yaklaşık iki yüz elli yıl geçmesine rağmen vücutları canlı gibi duruyor." demiştir. Daha sonra da Selâhaddin Efendi'ye dönerek hemşehri olmak hasebiyle himmet istemiştir. Selâhaddin Efendi, ona: "Sağ tarafına bak. Sana ancak üstadın himmet eder." buyurmuştur. Sağ tarafında Bekir Visâlî Efendi'yi gören Naci Efendi uykudan uyanmıştır (Eren, tarihsiz-d, s. 383-384).

Naci Efendi, sabah namazını kıldıktan sonra Bekir Visâlî Efendi'nin yanına gitmiş, Bekir Visâlî Efendi'yi coşkun bir mâna atmosferinde sohbet ederken bulmuştur. Sohbetten sonra Naci Efendi'ye: "Bundan sonra senin virdin Kayyûm ve Allah esmâlarıdır. Sana ihsan edilen yol şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî Hazretleri'nin usulüdür. Bu gece mâna âleminde himmetin kimde olduğunu öğrendin değil mi?" diyerek iltifatta bulunmuşlardır (Eren, 1991, s. 555).

4.2.3.1.4. İcâzet Alması

Naci Efendi, 1955 yılında Bekir Visâlî Efendi'yi ziyaret için İzmir'e gitmiştir. Akşam namazı için Hatuniye Camii'ne girdiği sırada Bekir Visâlî Efendi'nin sanki bir aşk deryasında yüzdüğünü görmüştür. Naci Efendi, takkesini giyeceği sırada Bekir Visâlî Efendi kendi takkesini Naci Efendi'ye verip, onun takkesini de kendisi giymiştir. Bu durum karşısında şaşırان Naci Efendi: "Bunda bir hikmet var ama nedir?" diye merak etmiştir.

Ertesi gün sabah namazından sonra Bekir Visâlî Efendi, ihvanlarla beraber otururken Naci Efendi'den aldığı takkeyi geri verip, kendi takkesini de başına giymiştir. Ondan sonra sohbete başlayan Bekir Visâlî Efendi, Hayber'in fethini anlattıktan sonra: "Nasıl ki Hz. Peygamber (s.a.s.) Hayber'in fethinde vekil olarak Hz. Ali'yi (r.a.) seçti ise şu gördüğünüz Naci'de bizim vekilimizdir." diyerek Naci Efendi'ye icâzet vermiştir. Naci Efendi'nin vazifesini Mehmet Ruhi Efendi ve orada bulunan ihvanlar tebrik etmişlerdir. Bundan sonra Naci Efendi, Uşşâkıyye tarikatının Balıkesir halifesi olmuştur. Bekir Visâlî Efendi, Balıkesir'e gelerek Naci Efendi'nin halifelik vazifesini ihvanlara tebliğ etmiştir (Eren, 2014, s. 377-379).

Naci Efendi, ikinci icâzetnamesini Kadiriyye tarikatından almıştır. Naci Efendi, umreye gitmek için niyet ettiğinde Kâzım Efendi'yi ziyarete gitmiştir. Kâzım Efendi: “Evlâdım, Bağdat şehrine vardığında benim akrabam olan Pîr Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri'nin on yedinci batnı Seyyid Abdürrezzak'ın oğullarından Seyyid Fevzi Hasan'ül-Hüseynî Hazretlerini ziyaret eyle ve hayır dualarını al.” buyurmuştur. Naci Efendi'de Bağdat şehrine geldiğinde Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri'ni ziyarete gitmiştir. Orada râbitaya vardığında Pîr Hazretleri, Naci Efendi'ye tecellî edip onu alarak ravza-i mutahharaya götürmüştür. Burada Hazreti Peygamber'in (s.a.s.) bir kürsü üzerinde ruhanî adedi bilinmeyen büyük bir meclise hitap ettiğini görmüşlerdir. Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri, Naci Efendi'yi o kürsüye kadar götürerek Hz. Peygamber'e (s.a.s.): “Ya Rasûlullah bu evlâdımıza Kadiriyye tarikatından icâzet verilmesini arz ediyorum. Emir ve ferman sizindir.” buyurmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri'nin arzularını yerine getirmiş ve bir gün sonra Seyyid Fevzi Hasan'ül-Hüseynî Hazretleri, hazırlamış olduğu hilâfet ve icâzetnâme'yi Naci Efendi'ye takdim etmiştir. Naci Efendi: “Zatınız ile ilk defa görüşmemize rağmen hemen icâzetimi verdiniz. Bu hususta beni aydınlatıp mutmain etmenizi arz ediyorum.” deyince, “Evlâdım, dün siz Rasûlullah'ın huzûrunda iken mânen bu icâzet size verilmedi mi? İşte o zaman ben de oradaydım.” buyurmuşlardır (Eren, 2006, s. 572-573).

4.2.3.1.5. Şeyhleri

İlk olarak Bekir Visâlî Efendi'den Uşşâkıyye tarikatının icâzetini alan Naci Efendi, daha sonra şeyh olan Mehmed Ruhi Efendi'ye ve ondan sonra şeyh olan Kâzım Efendi'ye intisap etmiştir.

4.2.3.1.5.1. Bekir Sıdkı (Visâlî) Halıcıoğlu (1881-1962)

Bekir Sıdkı Efendi, daha çok mürşidinin ona verdiği *Visâlî* (vasıl olan; sevdiğine, maşukuna kavuşan) mahlasıyla tanınmıştır (Çavuşoğlu, 2019, s. 162). Bekir Visâlî Efendi, 1298/1881 yılında Manisa'nın Kula ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Mollazâde Hacı Mehmed Efendi'dir. Eğitim hayatına Kula'da başlayan Bekir Visâlî Efendi, daha çocukluğunda Hz. İbrahim (a.s.) gibi eşyaya ve kâinata bakıp yaratılışla ilgili düşüncelere dalmıştır. Bu konuda babası ona: “Oğlum, hakiki bir

yaratıcı var. O da Allahu Teâlâ'dır. Gözle görülmez, kulakla işitilmez, mekândan münezzehtir.” diyerek rehberlik etmiştir. Bekir Visâlî Efendi, daha sekiz yaşlarında iken arkadaşlarını etrafına toplayarak bir zikir halkası kurmuş, onlara öncülük ederek tevhid ve esmâ zikri yaptırmıştır.

Bekir Visâlî Efendi, Kula'da başladığı eğitim hayatına devam etmek için babasının teşvikiyle İstanbul'a gitmiştir. Fatih Camii yakınlarındaki medresede uzun süre eğitim görerek icâzet aldıktan sonra Kula'ya dönmüştür. Kula'da halı ticaretiyle uğraşan Bekir Visâlî Efendi, bazı camilerde gönüllü olarak vaaz etmiştir (Eren, 1996, s. 91-92).

İzmir'de bulunduğu bir zamanda öğle namazını kılmak için Hisar Camii'ne giden Bekir Visâlî Efendi, namaz sonrasında vaaz eden Abdurrahman Sâmi Efendi'den çok etkilenmiştir. Yıllardan beri aradığı mürşid-i kâmilin bu zat olduğu kanaatine varmıştır. Namazdan sonra onu takip etmiş ve kaldığı hanın odasının kapısını çalmıştır. İçerden gelen sesin ona ismiyle hitap etmesi Bekir Visâlî Efendi'yi hayrette bırakmış, içeriye girerek Abdurrahman Sâmi Efendi'nin elini öpmüştür. Abdurrahman Sâmi Efendi: “Koca İzmir'de senden uyanık kimse yok mu? Rasûlullah Efendimiz'e (s.a.s.) ilk iman eden Hz. Ebu Bekir (r.a.) dir. Sen de onun gibi İzmir'den ilk intisap eden olmak için mi geldin?” demiştir. Bekir Visâlî Efendi: “Evet, intisap etmeye geldim.” deyince Abdurrahman Sâmi Efendi, kendisine Uşşâkıyye tarikatının virdini tâlim buyurmuşlardır. Doğuştan gelen bir özellikle zühd hayatına meyilli olan Bekir Visâlî Efendi, Abdurrahman Sâmi Efendi'ye intisap ettikten sonra tasavvuf yoluna girmiştir. Bundan sonra sık sık mürşidinin sohbetlerinde bulunan Bekir Visâlî Efendi, kısa sürede seyru sülûkunu tamamlamıştır (Eren, 1991, s. 537-538).

Bekir Visâlî Efendi, Abdurrahman Sâmi Efendi'nin 1934 yılında vefat etmesiyle irşad makamına geçmiştir. Önce Kula'da ikamet eden Bekir Visâlî Efendi, daha sonra İzmir'e yerleşmiş ve irşad görevine burada devam etmiştir. Soyadı kanunuyla *Halıcıoğlu* soyadını alan Bekir Visâlî Efendi, 22 Ocak 1962 tarihinde vefat etmiştir. Kabri, İzmir Altındağ Kokluca Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Bekir Visâlî Efendi'nin kaside ve şiirlerinin derlendiği *Hakikat ve Mârifet Sırları*, *Kasideler* ve hadîs-i şerif açıklamalarının olduğu *Tezvihu'l-Ehâdis* isimli eserleri vardır (Eren, 2018, s. 29; [http-6](http://6)).

Bekir Visâlî Efendi, bir gece rüyasında sakalının çok büyük olduğunu görmüş ve rüyasını mürşidine anlatmıştır. Bunun üzerine Abdurrahman Sâmi Efendi: “Oğlum Bekir Efendi, ileride büyük bir zat olacaksın. Mürşidlik vazifesine nâil olduktan sonra birçok müridin olacak.” diyerek onu müjdelemiştir (Eren, 1992a, s. 140). Zaman içerisinde Bekir Visâlî Efendi’nin rüyası gerçekleşmiş ve müridlerinin içinden Uşşâkıyye tarikatının günümüze ulaşmasını sağlayan halifeler yetiştirmiştir. Mehmet Ruhi Akhan, Kâzım Kızılkant, Hüseyin Rıdvan Özaydın, Ali Kumru, Osman Şinasi Özdemir, Muharrem Kaya ve Sıddık Naci Eren, Bekir Visâlî Efendi’nin halifeleridir (Kızılkant, 1978, Önsöz; [http-7](http://7)).

4.2.3.1.5.2. Mehmed Ruhi Akhan (1905- 1977)

Mehmed Ruhi Efendi, 1323/1905 yılında Manisa’nın Kula ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası ihtiyaç sahiplerine yardım etmesiyle tanınan cömert ve merhametli Hâlim Efendi’dir. Müttaki ve sâlih insanlar olan Mehmed Ruhi Efendi’nin anne ve babası onun yetişmesinde, haram ve helâl konusunda çok hassas davranmışlardır. Mehmed Ruhi Efendi, ilkokulu birincilikle bitirmiş daha sonra debbağlık ve kavaflik sanatını öğrenerek, meslek haline getirmiştir (Eren, 1996, s. 123).

Mehmed Ruhi Efendi, çocukluğundan beri haram ve helâller konusunda titiz davranan, ibadetlerine özen gösteren takvâ ehli birisidir. Mükellef olduktan sonra hiçbir namazını kazâyâ bırakmadığı gibi namazlarını mümkün oldukça camide cemaatle kılmaya özen göstermiştir. Mânevî hayatındaki bu hassasiyet Mehmed Ruhi Efendi’ye ilâhî aşkın yolunu açmıştır. Kâmil bir mürşid arayışına giren Mehmed Ruhi Efendi, Bekir Visâlî Efendi ile tanıştıktan sonra Uşşâkıyye tarikatının virdini alarak tasavvuf yoluna girmiştir (Eren, 1992a, s. 171).

Mehmed Ruhi Efendi’nin İslâm’ın emirlerini uygulamada gösterdiği hassasiyet onun kısa bir zamanda mânevî mertebelerde ilerlemesine vesile olmuştur. Mehmed Ruhi Efendi, 1962 yılında şeyhi Bekir Visâlî Efendi’nin vefat etmesinden sonra onun yerine geçerek irşada başlamıştır. Her yıl umre ve hac yapan Mehmed Ruhi Efendi, 1977 yılında umre ziyareti için çıktığı yolculukta Amman yakınlarında geçirdiği trafik kazasında vefat etmiştir. Kabri, İzmir Altındağ Kokluca Mezarlığı’ndadır. Mehmed Ruhi Efendi’nin *Merâtib-i Tevhit* adlı bir risâlesi ve

içinde Bekir Visâlî Efendi'nin şiirlerinin de bulunduğu *Hakikat ve Mârifet Sırları* isminde divanı vardır (Eren, 2018, s. 30-35).

Naci Efendi, Bekir Visâlî Efendi'nin vefatından sonra Mehmed Ruhi Efendi'ye intisap etmekte hiç tereddüt yaşamamıştır. Naci Efendi, bu durumu şöyle anlatmıştır: “Bekir Visâlî Efendi ebedî âleme göç ettiğinde mâna âleminde Mehmed Ruhi Efendi'nin Balıkesir'i tasarrufu altına aldığını ve semadan uçarak geldiğini gördüm. Şehrin etrafında durmadan seyran eden Mehmed Ruhi Efendi ile beraber Zağnos Paşa Camii'ne gittik. Az zaman sonra gördüm ki caminin üç kapısında Mehmed Ruhi Efendi tecellî ediyor ve kendi mânevî tasarruflarını bizlere beyan edip kendisine tâbi olmamızı arzuluyor. Derhal: “Efendim, bizler zaten hiç tereddütsüz zât-ı âlîlerinize biat ettik.” diyerek durumu kendilerine açıkladım.” (Eren, 2006, s. 398).

Günümüze kadar uzanan Uşşâkî silsilesi, Mehmed Ruhi Efendi'den sonra ikiye ayrılmıştır: Bu silsilenin birincisi Mehmed Ruhi Efendi'nin oğlu Eşref Sırrı Akhan yoluyla devam eden Uşşâkî silsilesi, diğeri ise Kâzım Kızılkant vasıtasıyla Sıddık Naci Eren'e ulaşan Uşşâkî silsilesidir (Baş, 2013, s. 50-51).

4.2.3.1.5.3. Kâzım Kızılkant (1908-1980)

Kâzım Efendi, 1908 yılında Urfa'nın Siverek ilçesinde dünyaya gelmiştir. Annesi Nesibe Hanım, babası Ramazan Efendi'dir. Soyu anne ve babası tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaştığı için seyyiddir. Sülâlesi *el-emîrû'l zülcenâheyn el-ahmereyn* yani *Kızılkant* olarak bilinmektedir. Kâzım Efendi, ilk öğrenimine Siverek'te başlamıştır. Kâzım Efendi'nin babası seferberlik zamanında Ruslar ile yapılan savaşta şehit olmuştur. Babasının vefatından sonra ilim tahsil etmek için imkân bulamayan Kâzım Efendi, 1927 yılında Mersin Jandarma Astsubay Okulu'na gitmiştir. Kâzım Efendi, 1936 yılında İstanbul Maltepe Ateş Okulu'nda eğitimini tamamlamış ve 1937 yılında Manisa'nın Demirci ilçesine tayin olmuştur (Eren, 1996, 140-141).

Mânevî âlemde gördüğü rüyaların etkisinde kalarak rahatsızlanan Kâzım Efendi, Müftü Hasan Efendi ile görüşmüştür. Müftü Hasan Efendi, ona bir tarikata intisap etmesini tavsiye etmiştir. Kâzım Efendi, Nakşî ve Kadirî olan Müftü Hasan Efendi'ye intisap etmek istemiş fakat Müftü Hasan Efendi nasibinin onda olmadığını

ve başka bir mürşid bulması gerektiğini söylemiştir. Daha sonra Rifâî şeyhi Seyyid Ali Harrâmî ve Nakşî-Kâdirî şeyhi Hacı Yusuf Sâmi Efendi'ye intisap etmek istediye de onlar da nasibinin kendilerinde olmadığını söylemişlerdir. Bundan sonra Kâzım Efendi'nin tayini Kula'ya çıkmıştır. Kâzım Efendi'nin, 1944 yılında Kula'da karşılaştığı vâiz Arif Akşit, onun Uşşâkıyye tarikatı ile tanışmasına vesile olmuştur. Kâzım Efendi, daha sonra Bekir Visâlî Efendi'ye gelerek Uşşâkıyye tarikatına intisap etmiştir (Eren, 1992a,184-185).

Tasavvufa intisap ettikten sonra nefis mertebelerini hızla geçen Kâzım Efendi, kısa sürede mârifet makamına ulaşmıştır. Ulaştığı mânevî güç sayesinde birçok hakikat sırlarının keşfine vâkıf olmuştur. Tarikat hırkasını Bekir Visâlî Efendi'den giyen Kâzım Efendi, on iki tarikatın meşâyihinden de mânevî olarak icâzet almıştır (Eren, 1996, s. 143-145).

Bekir Visâlî Efendi, daha hayatta iken Kâzım Efendi'ye ileride vârisi olacağını müjdelemiştir. Mehmed Ruhi Efendi'nin vefatından sonra yerine geçen Kâzım Efendi, 1980 yılında Kula'da vefat etmiştir (Eren, 1992a, s. 192).

Kâzım Efendi'de; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ayakkabısının bir tanesi, Hz. Ali'nin (r.a.) atını bağladığı kazığın bir parçası, Hz. Hüseyin'in (r.a) kanlı gömleğinin bir parçası, Abdülkâdir-i Geylânî'nin tesbihi, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bu zamana kadar babadan oğula intikal eden mübarek şecere-i şerîfe gibi mukaddes emanetler bulunmaktadır. Bu emanetlere sahip olması onun evlâd-ı Rasûl olduğunun bir göstergesidir (Eren, 2006, s. 408).

Salihli'de bulunan Hacı İsmail Efendi, gördüğü bir rüya üzerine Abdurrahman Sâmi Efendi'nin cübbesini Kâzım Efendi'ye teslim etmiştir. Kâzım Efendi de, vefatından sonra cübbenin Naci Efendi'ye verilmesini hanımına vasiyet etmiştir (Eren, 2006, s. 413).

Kâzım Efendi, vefatından önce yerine Naci Efendi'yi vekil tayin etmiştir. Naci Efendi, şeyhlik cübbesini Ülkü-Mustafa Tezcan'ın evinde giymiştir. Kâzım Efendi'nin vefatının hemen ardından bütün tarikat mensupları Ülkü-Mustafa Tezcan'ın evinde toplanmışlardır. Hep beraber yenilen yemeğin ardından Naci Efendi, şeyhlik cübbesini giymiştir. Orada bulunanlar Naci Efendi'nin şeyhliğini tebrik ederek ona tâbi olmuşlardır (Tezcan, kişisel iletişim, Temmuz 2021).

“Şeyhim Mehmet Ruhi vuslat edince Rabbine

Bekir Sıdkı Visâlî’nin halifesi Seyyid geçti yerine

Evlad-ı Rasûl Kâzım Kızılkanaat büyük veli

Zahirî ve ledünnî ilimler menbaı evladı Ali

.....

1980 senesinde Seyyid Hz. leri vuslat edince Hakk’a

İrşad-ı hilâfet, sırrı esrar verildi şeyhim Naci Sıddık’a

Zaten Bekir Sıdkı Visâlî Hz.’lerinin halifesi idi.

Rasûl, pîran, Visâlî, Ruhi ve Seyyid Hz. leri evvelce tebşir etmişlerdi (Eren, 2018, s. 41).”

4.2.3.1.6. Eserleri ve Faaliyetleri

Kendini ümmî olarak niteleyen Naci Efendi’nin, tespit edebildiğimiz elli kadar kitabı bulunmaktadır. Naci Efendi’nin bu kadar çok eser vermesinin sebebi, şüphesiz ki şeyhlerinden ve mânevî âlemden aldığı feyizdir. Bekir Visâlî Efendi, bir gün Mehmed Ruhi Efendi’nin de olduğu bir sohbet ortamında Naci Efendi’ye ileride birçok kitap ve kaside yazacağını müjdelemiştir. Bunun üzerine Naci Efendi: “Ben tahsilli birisi değilim, bunu nasıl yaparım ki?” diye düşünmüştür. Bu müjde yıllar sonra karşılık bulmuş ve Naci Efendi’nin kalemi Cenâb-ı Hakk’ın inâyetiyle açılmıştır (Eren, 2006, s. 571).

Naci Efendi, Kâzım Efendi’ye intisap ettikten sonra kendisinde eser yazmakla ilgili bir iştîyak hâsıl olmuştur. Bir gün sohbetten sonra kitap yazmak için Kâzım Efendi’den izin istemiştir. Kâzım Efendi, bu isteği memnuniyetle karşılayarak ona izin vermiş ve “Ben Pîr Cemâleddin isem, sen de Pîr Selâhaddin gibisin. O zat iki yüz on kitap yazdı, inşâallah sen de çok kitap yazacaksın.” demiştir. Naci Efendi, bundan sonra eserlerini yazmaya başlamıştır (Eren, 1995c, s. 231).

Naci Efendi’nin ilk yazdığı kitap *Nûr-u Muhammediyye* adlı eseridir. Naci Efendi, bu kitabı yazdığı sırada yakaza hâlinde iken Hz. Peygamber’i (s.a.s.) görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.), Naci Efendi’nin yazdığı kitabı eline alarak göz atmış, sonra da sırayla Hz. Ebu Bekir’e (r.a.), Hz. Ömer’e (r.a.), Hz. Osman’a (r.a.) ve Hz. Ali’ye (r.a.) vermiştir. Kitabı en son Naci Efendi’ye verip tebessüm ederek

kitabı yazmaya devam etmesi için teşvik etmiştir. Bu olaydan sonra Naci Efendi'nin kitap yazmaya olan aşk ve şevki daha da artmıştır (Eren, 1995a, s. 304).

Naci Efendi, son zamanlarına kadar eser vermeye devam etmiştir. O, bir taraftan kitap yazarken bir taraftan da yaptığı sohbetlerle irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Naci Efendi, kitaplarını herkesin anlayabileceği sade bir dille yazmıştır. Âşık ve halk tarzında yazılan bu kitaplar toplumda büyük bir ihtiyacı karşılamıştır. Eserler; Bayrak, Demir, Şelale ve Erkam yayınları tarafından basılmıştır. Hasan Bayraktar ve Halil Saygı kitaplara önsöz yazmışlardır.

“Ümmîyem ben yâ ehî, sevmişem Peygamberi
Aldım destur Rasûl'den şükür Elhamdülillah
Kitap, divan yazmak ile, sıkmadı Rabbim beni
Bu ne lütf-u ne kerem, şükür Elhamdülillah
Siddik Naci şükreyle, Rahman'ın ihsanına
Nimetine gark etti, şükür Elhamdülillah (Eren, 2018, s. 199).”

Naci Eren'in tespit ettiğimiz eserleri şunlardır:

1. *Allah ve Rasûlü'ne En Yakın Yol*
2. *Nur-i Muhammediye, Ehl-i Beyt ve Ashâb-ı Cihâr-ı Yâr-ı Güzîn*
3. *Cennet Yolu*
4. *Kalplerin Anahtarı*
5. *Ölüm, Kıyamet ve Âhiret*
6. *Mübarek Geceler ve Üç Aylar*
7. *Şifalı Duâlar*
8. *Tarik-i Uşşâkî'de Usûl ve Âdâb*
9. *Yüce Veliler ve Anadolu Evliyalari*
10. *Evrâd-ı Saâdet-i Ebediyye*
11. *Hak ve Hakikat Sohbetlerim, Candan Sev Peygamberi*
12. *Aşıklar Bahçesi*
13. *Sırlar Hazinesi*
14. *Özün Özü*
15. *Mâneviyat Bahçesi ve Saadet-i Ebediyye*
16. *Tarikatların İç Yüzü, Nurdan Damlalar*
17. *Pîr Seyyid Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî*

18. *Tarikat ve Evliyalar da Usûl ve Âdâb*
19. *Dîvân-ı Şerif, İlâhî, Şiir ve Kasideler*
20. *Dergâh İlâhîleri*
21. *İslâm 'da Evlilik ve Cinsel Hayat*
22. *Müslümanlıkta İbadet Ahlâk ve Âdâb*
23. *Allah ve Rasûlullah 'ı Sevenlerin Yolu*
24. *Dön Allaha ve Rasûl'e, Ruh Bûlbülü Uçmadan*
25. *Ahir Zaman Peygamberi Ashâb-ı ve Ümmeti*
26. *İnsanların Selameti Hûzur ve Hûşu Kaynağı*
27. *Evliyâullah Kelamları ve Tasavvuf Önderleri*
28. *Âşık Hakka Ta'lib Ol, Coşar Gönül Deryası*
29. *Nur'dan Damlalar, İlâhî, Şiir ve Kasideler*
30. *Cep İlâhîleri*
31. *Gönül Kâbe'sini Pak Eyle*
32. *Bu Dünya Bir Gölgeye Benzer*
33. *Adın Güzel, Zatın Güzel Ne Güzelsin Ne Güzel*
34. *Derviş Olmak İstersen Var Kâmil Bir Mürşide*
35. *Tarikat-ı Aliye'de Hakikat ve Mârifetullahın İç Yüzü*
36. *Dilersen Cennet-İ A'lâyı, De Dâim Allah Allah*
37. *Kıl Şefaât Ümmetine, Gül Kokulu Peygamberim*
38. *Musa ve Hızır (A.S.), Kıymetli Kelamları*
39. *Dünya ve Âhiret Alemleri, Allah Teâlâ'yı Özleyiş*
40. *Evliyaya Kıl Muhabbet Safadır Onlara, Terk-i Edep Hatadır*
41. *Müslümanız Elhamdülillah, Cümle Tarik Bir Değil mi?*
42. *Rasûlullah Denizdir Evliyalar Ördeği*
43. *Evliyâullah, Güneş Gibi Cömert, Dağ Gibi Sâbit, Gece Gibi Saklayıcı*
44. *İlmi Ledün Sultanı Mübarek Hızır Aleyhisselam*
45. *Ey Sofî, Âh Ne Güzel Cennetler, Târîf Mümkün Değil, Lûtfet, Ümmet-i Muhammed'e Yâ Rabbena, Ya Allah*
46. *Hor Görme Dervişleri, İntikam Alır Mevlâ*
47. *Peygamberimizin Bu Aleme Gelişi, Ehl-i Beyt ve Ashâb-ı Kirâm, Cümle Ümmetin Çoğalması*
48. *Ey Gönül Var Allah'a Kulluk Eyle*
49. *Ey Sofî İlâhî Bir Aşka Dal, Sever Seni Zât-ı Hakk*

50. *Evliyaullah, Güneş Gibi Cömert, Dağ Gibi Sabit, Gece Gibi Saklayıcı Kalpleri Nazargah*

Naci Efendi, hem nazım hem de nesir şeklinde eserler vermiştir. Tasavvufun hedefi olan insân-ı kâmil yetiştirme amacıyla yazılan bu eserlerde, Allah (c.c.) ve Peygamber (s.a.s.) aşkı, sahabe (r. anhüm) sevgisi öne çıkmaktadır.

Naci Efendi'nin yazdığı şiir ve kasideler yaklaşık bin sayfalık *Divan-ı Şerif* kitabında toplanmıştır. Bunun dışında *Âşıklar Bahçesi*, *Cep İlâhileri*, *Dergâh İlâhileri* ve *Nurdan Damlalar* kitapları divanındaki şiirlerden seçilerek hazırlanmıştır. Bu şiirler daha sonra ilâhi formatında bestelenerek zikir meclislerinde söylenmeye başlamıştır. Günümüzde ise Mehmet Kemiksiz, Naci Efendi'nin şiirlerini besteleyerek halka sunmuştur (Eren, tarihsiz-a; Eren, 2013).

Naci Efendi'nin nesir olarak yazdığı eserler, konu olarak çeşitlilik göstermektedir. Naci Efendi, eserlerinde İslâmî ilimleri bir bütün olarak işlemiştir. Bunun için Naci Efendi'nin eserleri içerik olarak kesin bir şekilde ayrıma tâbi tutulmasa da konu yoğunluğuna göre şu şekilde bir ayrılabilir: Dua ve evrâd, siyer ve tabakat, ilmihal, itikad ve tasavvuf kitapları.

Naci Efendi'ye göre dua, insanı Allah'a (c.c.) yaklaştıran en büyük ibadettir. Çünkü dua, acziyet ve Hakk'a teslimiyeti ifade eder. Dua, kendini mâsivâdan çekip bütün bir gönülle Allah'a bağlanıp âdâba riayet ederek yapılmalıdır. Her ne şekilde olursa olsun dua reddedilmez (Eren, 2015a, s. 73-74).

Dua kulluk makamının en son haddidir diyen Naci Efendi, eserlerinde dua konusuna geniş bir yer vermiştir. Eserlerde dua ile ilgili âyet ve hadislerden sonra duanın mânası, faziletleri, âdâbı üzerinde durulmuş ve dua konusundaki sorulara cevap verilmiştir.

Naci Efendi'nin eserlerinde her zaman yapılabilecek dualar bulunduğu gibi müstakil dua kitapları da vardır. Bunlardan birincisi *Mübarek Aylar ve Geceler* kitabıdır. Eserde, kamerî aylar hakkında bilgi verildikten sonra en çok okunan sûrelerin faziletleri anlatılmıştır. İbadetlerin daha çok sevap kazandırdığı üç aylar (recep, şâban, ramazan), muharrem ayı, kandil geceleri (regaib, mi'rac, berat, kadir, mevlid) ve âşûrâ günü hakkında bilgi verdikten sonra bu zaman dilimlerinde yapılacak dua ve ibadetler anlatılmıştır (Eren, 2014).

İkinci dua kitabı *Şifalı Duâlar* kitabıdır. Bu kitapta öncelikle duanın faziletleri hakkında âyet ve hadisler verildikten sonra duanın âdâbı anlatılmıştır. Daha sonra ise Arap ve Latin harfleriyle yazılan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaptığı çeşitli dualar mânasıyla beraber verilmiştir (Eren, 2004).

Üçüncü dua kitabı ise Uşşâkıyye tarikatı müntesiplerinin günlük okuyacağı virdlerin bulunduğu *Evrâd-ı Saadeti Ebediyye*'dir. Bu kitap üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm; Abdurrahman Sâmi Efendi'nin yazdığı günlük virdlerin bulunduğu *Evrâd-ı Mukarrabîn* kitabının kısaltılmış halidir, Arapça olarak yazılmıştır. İkinci bölüm; Abdülkâdir-i Geylânî'nin haftanın yedi günü okuduğu virdlerin bulunduğu *Füyuzât-ı Rabbânî* kitabından alınan bölümdür. Bu bölüm hem Arap hem de Latin harfleriyle yazılmıştır. Üçüncü bölüm ise; *Evrâd-ı Zâkirin* adlı eserden, sahih hadis kitaplarından ve Cenâb-ı Hakk'ın bize tâlim buyurduğu Kur'ân-ı Kerîm'deki dualardan derlenerek Latin harfleriyle yazılmıştır (Eren, 2019).

Naci Efendi'nin, *Nur-u Muhammedî, Âhir Zaman Peygamberi Ashâb-ı ve Ümmeti, Evliyâullah Kelamları ve Tasavvuf Önderleri, Cennet Yolu, Yüce Veliler ve Anadolu Evliyalrı ve Pîr Seyyid Hasan Hüsâmeddîn Uşşâkî* kitaplarında Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ashabının ve tasavvuf büyüklerinin hayatları anlatılmıştır (Eren, tarihsiz-c; Eren, 1991; Eren, 1996; Eren, 2008a; Eren, 2011; Eren, 2016a).

Naci Efendi'nin yazdığı *Sırlar Hazinesi, İslâm'da Evlilik ve Cinsel Hayat ve Müslümanlıkta İbadet Ahlâk ve Âdâb* adlı eserler daha çok ilmiyal ağırlıklı kitaplardır. İslâm'ın zâhirî yönü olan fıkıh ilmine ait bu eserlerde ibadet ve muâmelât konularında farz, vâcip ve sünnetler anlatıldıktan sonra âdâb üzerinde çokça durulması Naci Efendi'nin dini yaşama konusundaki hassasiyetini gösterir (Eren, 1999b; Eren, 2008b; Eren, 2016b).

Dünya ve Âhiret Alemleri adlı kitapta itikadî konular incelenmiş, *Ölüm, Kıyamet ve Âhiret* adlı kitapta ise âhiret hayatıyla ilgili konular ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Eren, 1989; Eren, 2007).

Naci Efendi, kaynağı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mânevî hayatı olan tasavvuf ilmine dair eserlerinde öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve sahabelerin hayatlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Daha sonra da İslâm'ın yüksek ahlâkını, tasavvufun ruh ve mânasını aksettiren nübüvvet mektebinde yetişen mâna erlerinin güzel ahlâk, kemâlât ve kerametlerinden örnekler vermiştir.

Naci Efendi'nin eserlerinde ilmihal, itikad ve tasavvuf konuları işlenirken öncelikle konuyla ilgili âyet ve hadisler verilmiş daha sonra da tefsirlerdeki yorumlardan faydalanılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ashâb-ı kirâmın ve ehadiyyet penceresinden tecellî eden hakikatleri müşâhede edebilen Allah dostlarının hayatlarından örnekler verilmiştir. Kitapların kaynakçasını tefsirler, hadis kitapları ve tasavvuf klasikleri oluşturur. Herkesin anlayabileceği bir dille yazılan kitaplarda konuların sonunda konu ile ilgili şiirlere yer verilmiştir.

Uşşâkıyye tarikatının mürşidi Sıddîk Naci Eren'in ve eserlerinin tanıtılması için yirmi bir eseri ve hayatını anlatan iki VCD, 14 Ocak 2014 tarihinde UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'na gönderilmiştir (Eren, tarihsiz-d, s. 3).

Hayatını Hakk'a ve halka hizmete adanmış Naci Efendi, yazdığı eserlerin yanı sıra birçok hayır işine de öncülük etmiştir. Naci Efendi ve talebeleri, 1993 yılında Pîr Seyyid Hasan Hüsameddîn Uşşâkî adına *Uşşâkî Vakfı*'nı kurmuşlardır. Kısa zamanda Türkiye'nin birçok yerinde şubeleri açılan vakfın amacı, ihtiyaç sahiplerine maddî ve mânevî yardım etmektedir. Yurt içinde ve yurt dışında aşevleri, Kur'an kursları, mescidler, vakıf hizmet binaları inşa etmek; talebelere burs vermek; ihtiyaç sahiplerine gıda yardımı yapmak; Afrika'da su kuyuları açmak ve ramazan ayında toplu iftarlar vermek vakfın gerçekleştirdiği hizmetlerdendir. Vakıf bu hizmetleriyle sivil bir toplum kuruluşu olarak hayır sahipleriyle ihtiyaç sahipleri arasında köprü görevi görmektedir. Naci Efendi yapılan bu hizmetleri yeterli görmeyerek sevenlerine daha fazla kişiye yardım ulaştırmalarını tavsiye etmiştir. Böylece o, birçok hayrın gerçekleşmesine önayak olmuştur.

Uşşâkî Vakfı, konferanslar ve etkinlikler düzenleyerek aynı zamanda iletişim araçlarının çok fazla etkin olduğu bu dönemde sosyal medya, yazılı ve görsel basın aracılığı ile Uşşâkıyye tarikatının ve gerçek tasavvufun tanıtılması için çalışmalar yapmaktadır (Dağlıhafız, 2015, s. 82-83).

4.2.3.1.7. Naci Eren'in Eserlerinde İbadetler

Naci Efendi'nin eserlerinde imanî konuların her biri ayrı bir bölüm olarak işlenmiş ve İslâm'ın beş şartı olan ibadetlere geniş yer verilmiştir. *Sırlar Hazinesi* kitabında ibadetlerle ilgili ilmihal bilgileri, *Müslümanlıkta İbadet Ahlâk ve Âdâb*

kitabında ise ibadetlerin âdâbları anlatılmıştır. İbadetlerin tasavvufî yönünün işlendiği eserlerde ise önce ilgili âyet ve hadisler sıralanmış, sonra da sahabenin ve tasavvuf büyüklerinin hayatlarından konuyla ilgili örnekler verilmiştir. Naci Efendi'ye göre ibadetlerin kişiyi insân-ı kâmile dönüştürmesi çok önemlidir. Bunun içinde ibadetler yapılırken farz, vâcip, sünnet ve âdâba riayet edilmeli, rükünlar yerine getirilirken hassas davranmalı ve ibadetler ihlâsla yapılmalıdır (Eren, 1999b; Eren, 2008b).

Zâhirî ibadetlerin amacı, ahlâkı güzelleştirmek ve sîret-i Muhammediyye (s.a.s.) ile süslenmektir. Kişiyi bu amaca ulaştırmayan ibadet makbul değildir. İbadetler insan vücudundaki safra gibidir. Vücut, safra olmadan görevini tam olarak yapamazsa kişi de ibadet olmadan hakikat denizindeki hikmet iskelesine yanaşarak mârifet-i ilâhiye incilerini alamaz (Eren, tarihsiz-g, s. 435-436).

Naci Efendi, eserlerinde ibadetleri şu şekilde anlatmıştır.

4.2.3.1.7.1. Namaz

Mutasavvıflara göre Allah, âlemi sevgiyle yaratmıştır. Namaz, bu ilâhî sevginin tecellîsi olduğu için en önemli ibadettir (Sayın, 2012, s. 32). Kişi namaz sayesinde mânevî mi'racını gerçekleştirerek kendisiyle yüzleşir. Namaz, ilâhî aşkın nuruyla insanın dış kabuğunu yakar ve onu özüyle karşılaştırır. Ateşin demiri eriterek eğriliklerden doğrulttuğu gibi namaz da insanı günah ve haramların yol açtığı eğriliklerden ilâhî aşkın ve isimlerin ateşiyle düzeltir (Sühreverdî, 2010, s. 385).

Namaz, Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılmasıyla beraber insanoğluna farz kılınmıştır. Kişi namazla Allahu Teâlâ'ya münâcât eder. Namazın mânası; kişinin süflî âlemden çıkıp ulvî âlemlere yükselmesi ve dünyevî, hayvanî, insanî bütün varlıklardan ayrılmasıdır (Eren, 1999a, s. 246). Allahu Teâlâ'nın Müslümanlar'a farz kıldığı ilk şey namaz olduğu için kıyamette sorulacak ilk soru da namaz olacaktır. Beş vakit farz namazın hesabını veren bütün sıkıntılardan kurtularak saadet-i ebediyyeye kavuşacaktır. Ancak huşû ile kılınan namaz, müminleri cehennem ateşinden kurtarıp cennete kavuşturacaktır (Eren, 2015a, s. 90-92).

Namazı huşû içinde kılmak çok önemlidir. Huşû; bir müminin namaza başlamasından, selâm verinceye kadar kendini huzûr-u ilâhîde münâcât hâlinde olduğunu düşünerek namaz kılmasıdır. Böyle namaz kılan kişi, Rabb'inin huzûrunda

olduğu bilinciyle korku ve haşyet duyguları içinde nefsin ve gönlünü alçaltır, namazın rükünlerini yerine getirirken etrafıyla alâkasını keser. Bedenin en şerefli organı olan kalp, namazda başka şeylerle meşgul olursa diğer organlar da itidalden çıkar (Eren, 1999b, s. 124-125).

Kişi abdest ile dış organlarını temizlediği gibi tövbe ile de kalbini temizledikten sonra camiye girmeli; cenneti sağ tarafına, cehennemi sol tarafına, Kâbe'yi de iki kaşının arasına aldıktan sonra Azrâil'in (a.s.) onu her zaman beklediğini bilerek ve Allahu Teâlâ'nın huzûrunda olduğunu düşünerek saygı içinde tekbir almalıdır. Her şeyi arkaya attığının bir göstergesi olarak da ellerini kaldırmalı ve gönlünü Allah'a (c.c.) bağladığının işareti olarak ellerini bağlamalıdır. Korku ile Allah'ın (c.c.) huzûrunda durup, heybet içinde Kur'an okumalı; saygı ile Allah'ın (c.c.) huzûrunda eğilip rükû ve secde etmeli; tazarru ile tahiyyatta oturmalı, şükür ile selâm verip recâ ve ümit ile duada bulunmalıdır ki, Allahu Teâlâ lutuf ve keremiyle ibadetini kabul etsin ve onu hesapsız olarak cennet nimetleriyle şereflendirsin (Eren, 1999a, s. 263-264).

Hz. Peygamber (s.a.s.) mi'racta Allah'a o kadar yaklaşmıştır ki yanında Cebrail (a.s.) bile bulunmamıştır. Müminin mi'racı olan namazda da kişi Allah'a öyle yakınlık kazanır ki melekler o anda yanında bulunmaz. Namazın bitiminde meleklerle verilen selâm, kulun namazda Allah'a ulaştığı yakınlıktan dolayı meleklerin bile yanında bulunmadığının göstergesidir. Mümin, namaza başlarken her şeyi bıraktığı gibi, kendini de bırakır ki, namazı namaz olur. Böylece namaz dünyada nur olur, âhirette de nârdan kurtarır (Eren, 1995b, s. 114).

Tarikat ehli, farz namazları cemaatle kılmalı ve namazdan sonra camide ilim ve zikirle meşgul olmalıdır. Cemaatle namaza devam eden kişi, sırat köprüsünü yıldırım gibi geçer. Kimseyi incitmeden ön safta namaz kılan kişi ise müezzin sevabına nâil olur (Eren, 1999b, s. 249).

Tarikatta farz namazların dışında kılınan nâfile namazlar da çok önemlidir. İçinde namaz kılınmayan ev kabre benzetildiği için evler nâfile namazlarla süslenmelidir (Eren, 1999b, s. 151). Teheccüd, işrak, duhâ, evvâbîn ve hâcet gibi nâfile namazlar kişiyi Allah'a yaklaştırır (Eren, tarihsiz-f, s. 51). Bunun için Allah dostları, nâfile namazlara devam etmişlerdir. Hakk yoluna sülûk eden kişi geceleri uyku ile geçirirse hiçbir feyiz alamaz. Hâlbuki sûfî geçinen birçok kişi, avamın ve

dünyaya tâlip kişilerin yaptıkları gibi geceyi rahat döşeklerinde uyumakla geçirirler (Eren, 2017, s. 463). Seher vakti, uyanık olmak âşıklara nimettir. Dileği Allah’a (c.c.) kavuşmak olan irfan ehline, gece ve seher vakti uyumak haramdır. Çünkü gönül, açıklıkla ve seherde dirilir (Eren, tarihsiz-b, s. 277). Seher vaktinde yapılan ibadet, beynin gözüdür. Seher vakti uyanık olmak; Allah (c.c.) ve Rasûlullah (s.a.s.) âşıklarının, velîlerin ve temiz insanların işidir (Eren, 2017, s. 306).

“Gafil olma ârif ol, gel âbid ol cismi yor
Namaz dînin direği, kıl beş vakit namazı
Ehlullâh’ın namazı, kalb-i rûhu ve sırrı
Kalpleridir Beytullah, kıl beş vakit namazı
Sıddîk döndür kalbini, ol mübarek kibleye
Huzur ve huşû ile, kıl beş vakit namazı (Eren, 2015a, s. 92).”

4.2.3.1.7.2. Oruç

Sûfiler, oruca çok özel bir mâna vermişlerdir. Oruç; insan için melekleşme provası, hatta hakkını verebilirse meleklerden üstün olma başarısıdır. İnsan; dünya sarayında yaşarken oruç ile dünyevî fiillerin etkilerinden kurtulur, ilâhî isim ve sıfatları yaşayarak Rabb’ini fark eder. Böylece hâlden hâle geçmekten kurtulur ve mânevî makamlarda Rabb’ini bulur (Sayın, 2012, s. 47-48).

Oruç, nefis ile mücadelenin en büyük rûknüdür. Kâmil bir mümin ramazan ayı gelmeden kendini oruca hazırlamalıdır. Her Müslüman ramazan-ı şerîfi nimet bilip, şükrünü edâ etmek için gayret etmelidir. Ramazan ayında tutulan oruç iki ramazan arasındaki günahlara keffaret olur. Bütün ibadet ve taat arasında oruç birçok yönden özellik arzeder:

1. Allah (c.c.) oruç ibadetini yalnız kendisine mahsus kılmıştır (Eren, 1999b, s. 214-215). Diğer ibadetler her çeşit mâbuda karşı yapılmasına rağmen oruç, yalnızca Allah’a (c.c.) mahsus bir ibadettir. Oruç, Allah (c.c.) ile kul arasında gizli bir ibadettir. Kişinin oruçlu olup olmadığını Allah’tan (c.c.) başka kimse bilemez (Eren, 1999a, s. 269).

2. Oruç, Hâlık ile mahlûk arasında bir sırdır ki, mahlûkattan kimse onu bilmez.

3. Cenâb-ı Hakk yemek ve içmek gibi noksan sıfatlardan münezzehtir olduğu için oruç tutan kişi, Allah'ın (c.c.) ahlâkından biriyle ahlâklanmış olur.

4. Orucun Allah'a (c.c.) nisbet olunması tâzim içindir ki, orucun makbul ve şanı büyük olduğunu göstermektedir.

5. Oruç, ibadetin kapısıdır. Çünkü oruçlu kişinin mübah olan her hâli ibadettir.

6. Oruç, bedenın sıhhatine sebeptir. Sıhhat olmazsa ibadet olmaz. Bu nedenle ibadet bedenın sıhhatine, bedenın sıhhati de oruca bağılıdır (Eren, 1999b, s. 215).

Oruç, nefsi terbiye eden en iyi ilaçtır. İnsan, oruçla nefsinı maddî gıdalardan soyutladığında onun yardımına ruhanî gıdalar yetişir ve gönlüne Hakk'ın muhabbeti dolar. O muhabbetin nûru dimağa, dimağdan da bütün organlara dağılır. İnsan, muhabbetullah nûru ile bakmaya başlar. Bir bakıma bedendeki tasarruf, nefsin elinden aklın eline geçer ve organlar yaratılış gayesine uygun hizmet eder. Böylece insana mârifet kapıları açılır. Oruç, insanı Allah'a (c.c.) itaatkar ederek ibadete sevk eder. Oruçla gönlü saflaşan kişi, taat ve ibadetin lezzetini alır ve huzurlu olur (Eren, 1992b, s. 329-330).

Oruç tutacak kişi, oruca niyet ettiğinde yemekten, içmekten ve cinsî münasebetten kendini alıkoymaya niyet ettiği gibi bütün organlarını da haramlardan korumaya, nefsinı kırmaya ve zayıflatmaya niyet etmelidir. Müminin ramazandan önceki hâliyle, ramazandan sonraki hâli birbirine eşit olmamalıdır. Kişi kendinde bir ilerleme ve olgunlaşma görürse ramazandaki ibadetinin kabulüne alâmet sayarak şükretmelidir. Bunun aksine kendinde eksiklik sezerse istiğfâr etmelidir (Eren, 1999b, s. 216-217).

Yalan söylemek, yalan yere yemin etmek, insanları hor görmek, kötü söz söylemek, haram yemek ve harama bakmak günah olmasına rağmen özellikle ramazan ayında bunları yapmamaya daha çok dikkat etmelidir. Şariate göre yemek ve içmekle oruç bozulurken tarikatta gıybet etmekle, hakikatte ise oruçlunun kalbine Allah'tan (c.c.) başka bir şeyin gelmesiyle oruç bozulmuş olur (Eren, 2008b, s. 236).

Ramazan ayında orucun yanında bütün insanlara infak ve ihsan etmek, fakirlere sofrada yer vermek, kimsesizleri sevindirmek, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gidermek de önemlidir. Nimet-i ilâhiyye kulun infakına göre olur. Aralarında yardımlaşmayı bilen, düşkünlere yardım eden, malından Allah (c.c.) ve kullarının

hakkını veren kişiye Allah'ın (c.c.) rahmet ve bereketi hesapsızdır. Cenâb-ı Hakk ramazan ayında infak eden kuluna bire on, bire yüz, bire yedi yüz hatta bire yüz bin verir. Müslümanın yapacağı iyilik ve ihsan yalnız bu aya mahsus kalmamalı, bu ahlâkını her zaman devam ettirmelidir (Eren, tarihsiz-e, s. 59-60).

4.2.3.1.7.3. Zekât

Zekât kelime olarak, “temizlemek” demektir. Sahip olunan malın belli bir miktarını ihtiyaç sahiplerine vermek üzere elden çıkarmak insanı madden ve mânen temizlediği, cismanî ve nefsanî kirlerden arındırdığı için zekâta bu isim verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de; “Mallarından, onları temizleyecek ve arındıracak zekâtı al (Tevbe, 9/103).” buyrulmuştur. Buradan anlaşıldığına göre; zekât veren kimse, malî, bedenî ve ruhî yönden temizlenip arınır. Dinin esas maksadı; hikmetin tâlimi ve insanların tezkiyesidir yani maddî ve mânevî kirlerden arındırılmasıdır (Uludağ, 2001 s. 91). Kur'ân-ı Kerîm'de de zekât ve namazın birlikte zikredilmesi, zekâtın kalp tasfiyesi ve ruh tezkiyesi bakımından taşıdığı ehemmiyeti gösterir. Malın insan için önemine binaen namazla canını temizlemesine rağmen zekâtla malını arındırmayan ruhunu temizlemiş olmaz (Sayın, 2012, s. 57-58).

Zekât vermekle yükümlü olan kişiler zamanında zekâtlarını vermelidirler. Kişi zekât vermeyi geciktirirse zekât borçları birikerek bütün malını kaplar. Sonra da kişi malı kendinin sanıp, Müslümanların o malda hakkı olduğunu aklına bile getirmez ve mala sımsıkı sarılır. Zamanla kalbi de sızlamaz olur. Böyle kişiler Müslüman olarak bilinseler de âhirette imanını kurtaran pek nâdir olur (Eren, 1995a, s. 187).

İslâm'ın beş şartından biri olan zekât, Kur'ân-ı Kerîm'de otuz iki yerde namazla birlikte emredilmiştir. Dünyanın geçici zenginliği kişiyi aldatmamalıdır. Kişi önce başkasında bulunan ve kendinden sonra başkasının olan şeye gönül vermemelidir. Malın asıl sahibi Allahu Teâlâ'dır. Zenginler, Allah'ın (c.c.) vekilleri; fakirler ise ev halkı gibidir. O halde Allah'ın (c.c.) hazinesi olan bu zenginlikten vermek gerekir. Kişi bu ibadeti yerine getirmediğinde âhirette karşılaacağı azabın şiddetini düşünmelidir (Eren, 1992b, s. 159- 160). Âhirete iman eden her zengin, zekât vererek bu azaptan kurtulmalıdır. Aynı zamanda zekâtı verilen mal, âfet ve zararlardan kurtarılmış olur (Eren, 2015a, s. 102).

Kur’ân-ı Kerîm’de üç âyet vardır ki, bunlardan her biri yanındaki olmadıkça kabul edilmez. Bu âyetlerden birinde de namazla birlikte zekât zikredilmiştir. Malının zekâtını vermeyenin namazı da kabul olmaz (Eren, 2007, s. 81-82).

Kişi, malını seviyorsa geriye bırakmamalıdır. Sevdiğini kendinden ayırmamalı ve beraberinde götürmelidir. Hepsini veremese de kendini de bir vâris yerine koyup o hisseyi kendisiyle birlikte âhirete götürmelidir. Bunu da yapamıyorsa bari farz olan zekâtı verip azaptan kurtulmalıdır (Eren, 1995b, s. 142).

“Saklamak istersen onlar bulurlar,

Vermeyi seversen kendin bulursun (Eren, 1995b, s. 142).”

4.2.3.1.7.4. Hac

İslâm’ın beşinci şartı olan hac, İslâm’ın diğer şartlarını da içine alan çok yönlü bir ibadettir. Haccın, namaz ve oruç gibi bedenî bir yönü olduğu kadar; zekât gibi malî bir yönü de vardır (M. K. Yılmaz, 1990, s. 47). Hac, bütün ibadetleri içine aldığından kullukta kâmil noktadır. Çünkü kulluğun bütün gerekleri hacda yaşanır (Sayın, 2012, s. 83-84).

Tasavvufta hac ibadeti, kalbin inkişaf etmesini sağlayan, akıldan ziyade kalp ve ruhun önde olduğu bir ibadettir. Kişi, hac ile yeryüzünde mesafeler katederken, mânevî âlemde de seyru sülûkunu tamamlamaya çalışır. Bu gayret içerisinde olan kişi, nefis terbiyesi ve ahlâkî zafiyetlerinin ortadan kalkması açısından ciddi yol alır (Sayın, 2012, s. 89-90).

Allahu Teâlâ mebrur bir hac yapan kişinin günahlarını bağışlar. Haccın kişinin günahlarının bağışlanmasına sebep olması ve onu cennete götürmesi için iki şart vardır: Birincisi takvâ olan amelleri yapmak, ikincisi ise günah olan fiillerden sakınmaktır (Eren, tarihsiz-g, s. 507-511). Hac yapan kişi; haccın farz, vâcip, sünnet ve âdâblarını eksiksiz olarak yerine getirmelidir.

Haccın mânevî anlamı şudur: Hacca gitmek ölümün provasını yapmaktır. Hacca gitmek için araca binmek tabuta binmek, Arabistan çöllerine gelmek mezara inmek gibidir. İhrâma girmek, kefene bürünmek gibidir. Yolda yürümek, mahşer yerinde Allah’ın (c.c.) huzûruna yönelmek gibidir. “Lebbeyk” demek, Allah (c.c.) ile konuşmak gibidir. Vakfe, Allah’ın (c.c.) huzûrunda hesap vermek gibidir.

Müzdelife’de durmak, sırat köprüsünde duraklamak gibidir. Mina’da durmak, cennet ile cehennem arasında a’rafta durmak gibidir. Kâbe’yi tavaf, beytü’l-ma’mûr ve arş-ı a’zam-ı tavaf gibidir. Safâ ile Merve arasında sa’y etmek, mîzanda terazinin iki kefesine göz gezdirmek gibidir. Kişi, bu anlayışla haccetmelidir (Eren, 1999a, s. 277).

Hacda Rasûlullah’ın (s.a.s.) kabrini ziyaret etmek haccın kemâlâtındandır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kabrini ziyaret etmek, O’nu sağlığında ziyaret etmek gibidir. Bu ziyaret hacda sûfilere farzdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) ziyaretçisini boş döndürmez, ziyaretine karşılık ona şefaatinin vâcip kılar (Eren, 1995a, s. 337).

Hakikatte gönül kâbesini tavaf etmek, Kâbe’yi tavaf etmekten daha büyük bir iştir. Gönül incitmekten sakınmak gerekir; çünkü haksız yere bir kalp incitip, bir gönül yıkmamanın vebali, Kâbe’yi yetmiş defa yıkmaktan daha fazladır.

“Elden geldiği kadar, sen gönülleri dolaş

Nitekim tek bir gönül yücedir bin Kâbe’den

Haccı mebrur istersen, bir gönül elde eyle

Sakin ayrılma gönül, o kapıya hizmetten

Kolay bedeni Kâbe kapısına götürmek

Maksad kalp Kâbe’sini durmadan tavâf etmek (Eren, 2015a, s. 127).”

4.2.3.1.8. Naci Eren’in Eserlerinde Tasavvuf

Tasavvufu insân-ı kâmil yetiştirmek için bir yol olarak gören Naci Efendi, eserlerinde bu konuya çokça değinmiş ve bu yolda yapılması gerekenleri Tarikat-ı Âliye-i Uşşâkıyye âdâbına göre açıklamıştır. Naci Efendi’nin tasavvufa ait görüşleri şöyledir:

Kişiyi Allah’a (c.c.) ulaştıran en yakın yol tasavvuftur (Eren, 2018, s. 15). Tasavvufun amacı peygamberlerin, velîlerin, Allah dostlarının ahlâkıyla ahlâklanmak yani insân-ı kâmil olmaya çalışmaktır (Eren, 2006, s. 106). Bu yola tarikat, yolcuya da sâlik denir. Bu yola tâlip olan kişi geçici olan bu âlemde nefsinin ıslah ederek, ruhunu ve aklını hâkimiyeti altına alabilirse gerçek hürriyete kavuşur. Bu dünyada safâya erer, âhirette ise cennet ve cemâlullah nimetiyle şereflenir. Bunun aksine

ruhunu ve aklını, nefsin ve şeytanın emrine verirse ebediyyen nefsinin kölesi olur. Bu dünyada ve âhirette sıkıntıdan kurtulamaz (Eren, tarihsiz-b, s. 42).

Allah’a (c.c.) giden yollar mahlûkatın her birinin nefesleri sayısındadır (Eren, 2015b, s. 31) sözündeki gibi, yaratılış gereği insanların tecellîleri birbirinden farklıdır. Allah’ın (c.c.) kullarına bir nimeti olarak kişinin kendi tecellîlerine uygun bir tarikata girip orada seyru sülûkunu tamamlaması için birçok tarikat bulunmaktadır (Eren, 1995c, s. 42).

Tarikatlar ne kadar çok olursa olsun maksat Allah’a (c.c.) ulaşmaktır. Meselâ; hac yapmak için yola çıkan Müslümanlar kimi uçak, kimi gemi, kimi de otobüs veya otomobil ile yolculuk yaparlar ve Kâbe-i Muazzama’da birleşirler. Arafat’ta ihramlı olarak vakfeye duran bu hacıların içinde; âlim, âşık, velî, kutup, mümin erkek ve kadın hepsi mevcuttur. Allah (c.c.) orada bulunan sevgili kullarının yüzü suyu hürmetine hepsinin haccını kabul buyurur. İşte onların içinde niceleri ehl-i tarîk olup Allah (c.c.) ve Rasûlü’ne (s.a.s.) ünsiyet ve yakınlık peydâ etmiş kişilerdir. Bu gibi derecelere vâsıl olmak için kişi hangi tarikattan olursa olsun nefsiyle cihad edip şeriatın emrettiği şeyleri yapıp nehiy ettiklerinden kaçınmalıdır. Böyle yapmak suretiyle ihlâs, takvâ ve vera‘ yakınlığına erişilir. Onun için arada ayrı gayrı olmayıp gaye tarîk-i Hakk ve tarîk-i vuslattır. Hangisine sülûk olunursa vâsıl-ı ilâllah olunur (Eren, 2006, s. 232).

Kişiyi Allah’a (c.c.) ulaştıran, kaynağı Kur’an ve sünnet olan tarikatların hepsi haklıdır. Bâtıl tarikatları ayırt etmenin ölçüsü ise şeriattır. Bir tarikat şeriatı hafife alıyorsa o tarikat bâtıldır. Tasavvufu bir ağaca benzetirsek; ağacın kökü şeriat, dalları tarikat, yaprakları hakikat, meyvesi de mârifettir. Kökü olmayan bir ağacın dallarının, yapraklarının ve meyvelerinin olması mümkün değilse, şeriatsız bir tarikatın olması da mümkün değildir (Eren, 2018, s. 15).

Nefsini ıslah edip ebedî saadeti kazanmak için tarikata intisap edecek kişinin öncelikle sağlam bir itikada sahip olması gerekir. Sağlam itikad ehl-i sünnet ve’l cemâat ve selef-i sâlihîn itikadıdır. Bu, yolun esas ve temelidir. Sâlik tasavvuf yolunda ilerlerken kitap ve sünneti kendine iki kanat yapmalıdır (Eren, 2014, s. 233).

Tasavvuf yoluna giren kişiye rehberlik yapacak bir mürşid-i kâmil gerekir. Mi‘rac yolculuğuna çıktığında Hz. Peygamber’e (s.a.s.) Cebrâil (a.s.), Hz. Musa’ya (a.s.) da Hızır (a.s.) rehberlik etmiştir. Nasıl ki bir sanat ustasız öğrenilmiyorsa nefis

terbiyesi için çıkılan tasavvuf yolunda ilerlemek için de kâmil bir mürşide intisap etmek gerekir (Eren, 2018, s. 15-16).

Tarikatlarda sahte mürşidler çoktur. Bunlara aldanmamalıdır. Bir mürşid-i kâmil bulmak gereklidir. Nasıl ki uzman olmayan bir doktor bilgisizliği yüzünden insanı tedavi edemez ve sonunda insanın fâni hayatının sona ermesine sebep olursa, mürşid-i kâmil olmayan bir kişi de insanın hem dünya hem de ebedî hayatının helâk olmasına sebep olur.

Mürşid-i kâmil bir bakıma uzman doktor gibidir. Nasıl ki uzman bir doktor insanın maddî hastalıklarını tedavi ederse mürşid-i kâmil de mânevî hastalıklara müptelâ olan ve kendini bu mânevî hastalıklardan korumak ve kurtarmak isteyen müridin iç âleminde saklı olan mânevî dertlerini tedavi eder. Mürşid-i kâmil gerek bu âlemde ve gerekse âhiret âleminde sultan olmak isteyenlere bu saltanatın yollarını gösterir.

Mürid, mürşidinin tavsiyelerini tutar ve emirlerine uyarsa kısa zamanda kurtuluşa erer. Doktor ne kadar uzman olursa olsun hasta onun tavsiyelerine uymazsa hiçbir fayda göremeyeceği gibi, kâmil bir mürşidin de tavsiye ve telkinlerine, verdiği evrâd ve ezkâra, emir ve nehiyelerine uymayan bir mürid de mürşidinden istifade edemez (Eren, 1995a, s. 342-343).

Tasavvuf yoluna giren kişi şeriat, tarikat, hakikat menzillerinden geçerek mârifetullah'a ulaşır. Şeriat; dinin emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından kaçınmak ve sünnet-i seniyyeye uymaktır. Tarikat; dinin emirlerini yerine getirirken vâcip, mübah ve âdâbları da uygulamak, nefse mihnet ve meşakkat veren şeyleri de yapmak, zühd ve takvâ içinde yaşamaktır. Hakikat ise; gönlü, Allah'tan (c.c.) başka her şeyden tecrid etmektir (Eren, 2015a, s. 304).

Bir başka ifadeyle; tarikatın kapısı şeriat, hakikatin bahçesi ise tarikattır. Yani tarikat çevresi sağlam duvarlarla örülmüş bir bahçedir ki, bu bahçenin kapısı şeriattır. Hakikat ise bahçede bulunan çeşitli çiçekler ve meyve ağaçlarıdır. Bahçenin sonunda ise mârifetullah vardır. Bu bahçenin kapıcısı şeytan, bahçıvanı ise mürşid-i kâmildir. Kişi ancak bir mürşid-i kâmilin elinden tutarak bu kapıdan girebilir. Sâlik, mürşidi ile şeriat kapısından girer, tarikat bahçesini seyreder. Sülûkunu tamamlayınca bahçenin güllerini koklar, velâyet makamına ulaşarak hakikat ağaçlarını görür. Sıfat-ı râdiyye ile sıfatlanınca o ağaçların altında gölgelenir, sıfat-ı

mardiyye ile sıfatlanınca ağaçların türlü meyvelerinden yer, sonunda ilâhî ihسانlara mazhar olarak mârifetullahı ulaşır (Eren, tarihsiz-g, s. 17).

Şeriat ile hakikat arasındaki farkları şöyle sıralayabiliriz:

1. Şeriat, peygamberler aracılığıyla gelir; hakikat ise Allah’a (c.c.) yakınlıkla kazanılır.
2. Şeriat, Allah’ın (c.c.) emir ve yasaklarıdır; hakikat ise sır yolu ile gelen keşiflerdir.
3. Şeriat, kulun yaptığı amellerdir; hakikat ise bu amellerin kulda meydana getirdiği hâllerdir.
4. Şeriat, ilmin gösterdiği yoldan gitmektir; hakikat ise hikmetin üstün gelmesi için daha çok ilim istemektir.

Şeriatın neticesi tarikat, tarikatın neticesi de hakikattir. Kişi şeriatta safileşirse, yani takvâ üzere hareket edip ruhsatla ameli terk ederse azîmet yoluna girer. İşte tarikat bu azîmet yoludur. Tarikattaki usul ve kaideleri gereği gibi yerine getiren kişiye hakikatin sırları açılır. Buna göre; ramazan ayında oruç tutan birinin orucu şeriata göre yemek ve içmekle bozulurken, tarikata göre gıybet etmekle, hakikatte ise oruçlunun kalbine Allah’tan (c.c.) başka bir şeyin girmesi ile bozulur (Eren, 1999b, s. 82-86).

4.2.3.1.9. Naci Eren’in Eserlerinde Nefis Mertebeleri

Naci Efendi, eserlerinde nefsin mertebelerini şu şekilde açıklamıştır:

Cenâb-ı Hakk, insanı mârifet-i ilâhîyyeyi idrak edebilecek ve onun sırlarını anlayabilecek kabiliyette, ilâhî cemâlin nurlarını gönül aynasında yansıtabilecek mazhariyette yaratmış; aynı zamanda onu iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak göreviyle vazifelendirmiştir. Bunun için insan, yaratılış açısından diğer varlıklardan hatta meleklerden bile üstün özelliklere sahiptir. İnsanın yaratılış amacı olan bu vazifesini yapabilmesi için “*Nefsini bilen Rabb’ini bilir*” sözü gereğince; kişinin önce nefsini bilmesi, sonra da onu terbiye etmeye çalışması lazımdır ki, Allah (c.c.) ve Rasûlü’nün (s.a.s.) yoluna ulaşabilsin. Zira insan kendi nefsini terbiye etmediği müddetçe ilâhî mârifeti idrak edemez, onu anlayacak bir hüviyete sahip olamaz (Eren, 1996, s. 171-172). Nefis terbiyesi, ancak Allah’ın (c.c.) inâyeti ve tevhid nuru ile olur (Eren, 1995c, s. 96).

Her insanda rûhu hayvan ve rûhu sultan olmak üzere iki ruh vardır. Rûhu hayvan bütün hayvanlarda, rûhu sultan ise meleklerde bulunan ruhtur (Eren, 2015c, s. 58). İnsan dünyaya geldiği zaman kendisinde iki taht bulunur; birinde rûhu sultan, birinde rûhu hayvan oturur. Kişi mükellef oluncaya kadar rûhu hayvan ile rûhu sultan eşitlik içindedir. Mükellef olduktan sonra rûhu sultana tâbi olursa nefis mertebelerini aşarak nefis-i mardıyyeye ulaşır. Bu takdirde melekler ona kul olur. Bunun tersine ilâhî emirleri yerine getirmez ve nehiylerden çekinmez, nefsin haz ve kötülüklerine yönelerek cüz'î iradesini nefsin hevâsı yolunda sarf ederse yani; emmâre sıfatına rağbet ederse, rûhu hayvan rûhu sultana üstün gelir. Rûhu hayvanın hükmü altında bulunan kişi; günün yirmi dört saatinde kötü ahlâkla ve türlü isyanla meşgul olur, ibadet ve taattan zevk almaz. İşte bu halde bulunan kişinin nefisine nefis-i emmâre denir (Eren, 2006, s. 135). Bir kişi rûhu hayvana tâbi olup nefis-i emmârede kalırsa, insan iken hayvandan aşağı düşerek türlü azaba müstahak olur. Bu azabın sebebi; rûhu hayvanı, rûhu sultana tercih etmesidir (Eren, 2015c, s. 58).

Nefis denilen kuvvetin yedi sıfatı vardır. Nefislerini ıslah etmek isteyen Hakk tâlipleri şariat, tarikat, hakikat yollarından geçerek nefislerini terbiye edip mârifetullah makamına erişirler (Eren, tarihsiz-b, s. 42).

1. Nefs-i emmâre: Nefs-i emmârenin Kur'an'daki delili, "...Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder... (Yûsuf, 12/53)" âyetidir. Bu nefis kâfir ve fâsık kişilerde bulunur. Âyette işaret edildiği gibi nefis-i emmâre, insanın kalbini ve ruhunu hükmü altına alarak sürekli kötülüğü emreder; kişiyi hayırdan ve hakikatten menederek şerre iletir (Eren, tarihsiz-h, s. 97-98). Nefs-i emmârenin rengi mavidir (Eren, 1995c, s. 96) ve on iki kötü sıfatı vardır. Bunlar; şirk, küfür, cehâlet, gaflet, günâh-ı kebâir, kibir, hırs, buhl (cimrilik), şehvetperestlik, gazap, hıkd (kin), hasettir. Nefs-i emmâre sahibi kişiler zâhirde Müslüman olsalar da kâfir sıfatlarına sahiptirler. Nefs-i emmâre sahibi Müslüman ile kâfir arasındaki fark yalnız tevhiddir, yoksa sıfatlar aynıdır (Eren, 1995a, s. 357-358).

Nefs-i emmâreye sahip üç grup insan vardır. Bunların hepsi Müslüman olduklarını söylerler ama taklit ehlidirler. Birinci grupta bulunanlar; dinin emrettiği hiçbir şeyi yapmadıkları gibi yasakladığı şeylerin hepsini rahatça yaparlar. Bu kişiler, nefislerinin esiri olmuş ve kendilerini cehenneme atmışlardır. Asıl kötüsü bu kişiler, işledikleri kötü fiilleri güzel görürler ve bununla övünürler. Artık bu kişilerin

üzerindeki insanlık sıfatı kalkmış, hayvanlık sıfatı ile sıfatlanmışlardır. Bu kişilere nasihat kâr etmez.

İkinci grupta bulunanlar; bunlar da dinin emirlerine uymazlar, yasaklarından da kaçınmazlar. Fakat harama helâl demezler, haram olduğunu bilerek ve bir gün tövbe ederiz düşüncesiyle günah işlerler. İşledikleri haramları küçük görüp Allah'ın mağfiretine sığınır. Yaptıklarına pişman olmadıkları gibi kendilerini Allah'ın rahmet deryasına dalmış sanırlar.

Üçüncü grupta bulunanlar ise; tarikat ehli olan nefs-i emmâre sahipleridir ki, bunlarda dinin emirlerine uymazlar, yasakladıklarından kaçınmazlar fakat yaptıklarının kötü olduğunu düşünerek pişmanlık duyarlar (Eren, 2015c, s. 30-34).

İnsanın Allah'a en uzak olduğu mertebe nefs-i emmâredir. Allah (c.c.) zaman ve mekândan münezzehtir. Uzaklıktan maksat, kulun Allah'la (c.c.) olan münasebetinden uzak kalmasıdır. Nefs-i emmâre bu uzaklıktan dolayı karanlıktır, diğer mertebeler ise nûrânîdir (Eren, tarihsiz-h, s. 175). Bunun için tarikattaki seyrü sülûk nefs-i emmâreden başlar. Nefs-i emmâre sahibi olan kişi, bu karanlıktan ve kötü sıfatlardan kurtulmak için önce tövbe etmeli sonra bir mürşid-i kâmile intisap edip ondan aldığı kelime-i tevhid zikrine devam etmelidir. Nefs-i emmârenin terbiyesinde kelime-i tevhid yegâne ilaçtır (Eren, 2018, s. 112). Cenâb-ı Hak kelime-i tevhide devam eden kişilerin içinde bu zikrin bereketiyle melekût-i ilâhî bir kandil yakar. Sâlik bu kandilin ışıyla gafletten uyanır, işlediği kabahatleri kalp gözüyle görür, yaptıklarından tiksindir, Allah'tan af ve mağfiret diler (Eren, tarihsiz-h, s. 176).

Nefs-i emmâre sahibi; içinde bulunduğu durumdan pişmanlık duyarak ibadet, taat ve kullukta bulunmaya başlarsa o zaman rûhu sultan, rûhu hayvanı tahtından indirir ve nefs-i emmâre nefs-i levvâmeye dönüşmeye başlar. Nefs-i emmâreden nefs-i levvâmeye geçerken henüz rûhu hayvan vücut ülkesinden çıkmadığı için rûhu sultanı tahtından indirme ihtimali vardır. Bunun için nefs-i emmâre ve nefs-i levvâme arasında bulunan kişi korku içindedir (Eren, 1995c, s. 96-97).

2. Nefs-i levvâme: Nefs-i levvâmenin Kur'an'daki delili, "... kendini kınayan nefse yemin ederim! (Kıyâmet, 75/2)" âyetidir. Nefs-i levvâme, günahlarına pişman olan ve kendini kınayan müminlerde bulunur. Bu kişiler, bazen Allah (c.c.) ve Rasûlü'ne (s.a.s.) itaatkâr olurlar, bazen de isyan ederek itaatten ayrılırlar. Sonra bu hâllerinden pişmanlık duyarak nefislerini levv edip kendilerini kınarlar (Eren, 1995a, s. 359).

Nefs-i levvâmenin rengi kıızıdır (Eren, 2015b, s. 66) ve dokuz sıfatı vardır. Bunlar; ucb, fisk, cehl, nevm, me’kûlât ve meşrubat-ı kesîre, hırs, kahr-ı nedâmet, muhabbet-i lebs ve lağviyyattır (Eren, tarihsiz-h, s. 101-102).

Nefs-i levvâme mertebesindeki sıfatlara sahip bulunan iki grup insan vardır. Birinci grupta olanlara ehl-i ukbâ denir ki; bunlar ilmi ile âmil olmayan âlimler ve sofı adı verilen kişilerdir. Bu kişiler, dinin emirlerini mümkün olduğu kadar yerine getirirler, yasakladıklarından da sakınmaya çalışırlar. Fakat bazen dayanamayıp kötü hareketlerde bulunurlar. Yaptıklarına pişman olup tövbe etseler de tövbelerinden geri dönme ihtimalleri vardır.

İkinci grupta olanlara ehl-i dünya denir ki; bunlar işledikleri günahı dünyalık bir sebebe bağlarlar. Meselâ içkili bir yerde bulunsalar orada olan kişileri kırmamak için bulunduklarını söylerler. Bunlarda, günahlarına tövbe etselerde tövbelerinde sabit değillerdir (Eren, 2015c, s. 36-37).

Nefs-i levvâme sahibi kişiler, bu kötü sıfatlardan kurtulmak için “Allah, Allah, yâ Allah” esmâsını vird edinmeli (Eren, tarihsiz-h, s. 102) ve aynı zamanda râbıtaya devam etmelidirler. Râbıtaya devam eden kişiler her yerde şeyhinin huzûrunda olduklarını düşünerek günah işlemekten ve tövbelerini bozmaktan sakınırlar. Böylece nefis-i levvâmedeki kötü sıfatlardan kurtularak nefis-i mülhimeye geçebilirler (Eren, 2015c, s. 38).

3. Nefs-i mülhime: Nefs-i mülhimenin Kur’an’daki delili, “Ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki, (Şems, 91/8)” âyetidir. Nefs-i mülhime, âlim ve âşıkların nefsidir (Eren, 1995a, s. 361). Nefs-i mülhimenin rengi yeşildir (Eren, 1996, s. 202) ve sekiz sıfatı vardır. Bunlar; ilim, tevazu, tövbe, sabır, şükür, sehâvet, kanaat ve tahammüldür. Allah (c.c.), nefis-i mülhime sahibi olan kişilere faydalı ilim ilham eder ve onlara bilmediklerini öğretir. Bu durumdaki kişiler nefislerinden emin olmamalıdır. Çünkü hâlâ mânen geri dönme ihtimalleri vardır mevcuttur (Eren, 1995a, s. 361).

Nefs-i mülhimeye bulunan iki grup insan vardır. Birinci grupta; ilmiyle âmil olan âlimler, âbidler ve zâhidler bulunur. Bunlar dinin emirlerini yerine getirirler, sünnet ve müstehapları tam olarak uygularlar, yasaklardan da sakınırlar. Bu kişilere herkesin hüsnüzannı vardır. Çünkü bunlar, zâhirdeki kötü fiillerini iyi fiil ve hâllerle değiştirmişlerdir. İnsanlar bunların zâhir hâllerine göre hüküm vererek onlara

zamanın kutbu gözü ile bakarlar. Fakat bâtındaki hâlleri hâlâ kötü ve çirkin huylarla doludur. Bu huyların ortaya çıkmamasının sebebi, kötü fillerin rûhu hayvanın emri ile vücut ülkesinden çıkarak icra olunmamasıdır.

İkinci grupta ise, tarikat ehli olanlar bulunur. Bunlar kısa zamanda kötü fiillerden uzaklaşmışlardır, fakat döneçlik, tereddüt ve kuruntudan henüz kurtulamamışlardır. Bu kişiler, işlerini Cenâb-ı Hakk’a bırakıp teslim olamazlar. Daima geçmiş ve gelecek düşüncesiyle tasalandıkları için içlerinden sıkıntı eksik olmaz. Dünyaya karşı muhabbet ve meyilleri çok olduğundan zikirlerinde de lezzet bulamazlar (Eren, 2015c, s. 39-42).

Nefs-i mülhime sahibi olan kişiler “Hû, Hû, yâ Hû” zikrini vird edinmeli (Eren, 1995a, s. 362) ve daima huzûr-u ilâhîde olmalıdırlar. Yani gezip dolaştıkları her yerde ihsan şuuruyla hareket etmeli ve Cenâb-ı Hakk’ın kendilerine her şeyden daha yakın olduğunu düşünmelidirler. Eğer gaflet gelirse hemen akıllarını başlarına toplayarak pişman olmalı, tövbe etmeli ve huzûr-u ilâhîde olduklarını düşünmeye devam etmelidirler (Eren, 2015c, s. 42). Böyle yapmaya devam eden kişilerin rûhu hayvanları mürşidlerinin de himmetiyle kısa zamanda hapsolür, kötü huylarının çoğu yok olur ve böylece nefis-i mülhimeden kurtularak nefis-i mutmainneye ayak basarlar (Eren, 2006, s. 139).

4. Nefs-i mutmainne: Nefs-i mutmainnenin Kur’an’daki delili, “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! (Fecr, 89/27)” âyetidir. Nefs-i mutmainne, kötü sıfatlardan tamamen kurtulmuş, Allah (c.c.) ve Rasûlü’nün (s.a.s.) emrettiği şeyleri harfiyyen yerine getiren nefistir. Bu nefis, zikrullah ve taat sayesinde tekâmül edip kemâle ermiş âşık ve zâhidlerin nefsidir (Eren, 1995a, s. 362). Nefs-i mutmainnenin rengi beyazdır (Eren, 1992a, s. 232) ve yedi sıfatı vardır. Bunlar; amel ve ihlâs, tevekkül, telezzüz, riyâzet, ibadet, şükür ve rızâdır. Bu nefse sahip olan kişilerin kalbi Allah’ın (c.c.) inâyetiyle ilâhî nurlar ile nurlanır. Bu kişiler, amellerinde daima ihlâslı olmak zorundadırlar (Eren, 2018, s. 115-116).

Nefs-i mutmainne ile sıfatlanan zatlar velâyet ile müjdelanmışlardır. Bu da ancak tarikat ehline mahsus bir durumdur. Kişi, ne kadar takvâ ehli olursa olsun bir tarikata intisap etmediği sürece nefis-i mutmainne mertebesinde bulunamaz. Takvâ sahiplerinin ulaşabileceği en son mertebe nefis-i mülhimedir. Çünkü nefis mücadelesi ile nefis ancak bu kadar kemâle ulaşabilir. Bundan fazlası tarikata girip, bir mürşid-i

kâmile bağlanmakla olur. Nasıl ki dağlarda kendi kendine yetişen ağaçların meyveleri yenmez, yense bile tadı olmaz. Bu ağaçların meyvelerinin iyi olması için aşılarmaya ihtiyaçları vardır. Bunun gibi takvâ ehli kişilerin de bir mürşidin terbiyesine ihtiyaçları vardır (Eren, 2015c, s. 45-46).

Nefs-i mutmainne sahibi olan kişiler “Hakk, Hakk, yâ Hakk” esmâsını vird edinmelidirler. Bu mertebedeki kişiler, Allah’ın (c.c.) sevmediği bütün sıfatları terk ederek ahlâk-ı hamîde ile muttasıf olmuşlar ve Allah’ın (c.c.) has kulları arasına girmişlerdir. Nefs-i mutmainne mertebesindeki kişilerin nefs-i râdiyye mertebesine geçebilmesi Allah’ın (c.c.) lutfu keremiyle olur (Eren, 2018, s. 116). Mutmainne mertebesindeki kişilere tevekkül kapısı açılarak tecellîler ihsan buyurulur. Nefs-i mutmainneden geçip nefs-i râdiyyeye ulaşmanın ilacı ilme’l-yakîn sırrını kendine alışkanlık hâline getirmek, her nefeste huzûr-u ilâhîde olmaya çalışmak ve bütün eşyaya vahdet ile bakmaktır (Eren, 2015c, s. 47-48).

5. Nefs-i râdiyye: Nefs-i râdiyyenin Kur’an’daki delili, “Sen O’ndan hoşnut...” (Fecr, 89/28) âyetidir. Âyetin işaret ettiği gibi nefs-i râdiyye Allah’tan (c.c.) gelen her şeye razı olan nefistir. Bu nefis seyru sülûkunu tamamlayarak tekâmül etmiş, Allah (c.c.) ve Rasûlû’nün (s.a.s.) dostlarının yani evliyâullahın nefisleridir (Eren, 1995a, s. 363). Nefs-i râdiyyenin rengi sarıdır (Eren, tarihsiz-b, s. 174) ve yedi sıfatı vardır. Bunlar; ihlâs, terk-i mâlâyânî, zikir, zühd, vera‘, keramet ve riyâzettir (Eren, tarihsiz-h, s. 105). Nefs-i râdiyye mertebesindeki kişiler, kendilerine teveccüh edilen her şeyi Allah’tan (c.c.) bilirler ve O’ndan gelen her şeye razı olurlar. Bu öyle bir rızâdır ki onlar için acı ve tatlı, sevinç ve üzüntü eşittir. Çünkü artık rûhu hayvan rûhu sultana esir olmuş, zikir kemendiyle eli ayağı bağlanmışdır. Bu kişiler; teveccüh ve murakabe feyizleriyle göz hapsinde terbiye edilerek kendi yaratılışlarında olan öfkeyi tamamen kaldırmış, rûhu sultanın yaratılışı olan rızâyı kendilerinde hâl haline getirmişlerdir. Bu kişilerin gözleri teveccüh ve murakabe feyzinin nûru ile nurlanmış ve dünya metâmı görmez hâle gelmiş, kulakları keyfiyetsiz olarak ihsan buyurulan ilâhî hitaptan sağır olmuş ve Allahu Teâlâ’nın rızâsına aykırı sesleri işitmez duruma gelmiştir. Bu kişiler eşyaya topluca bakarlar ve bütün fiillerin Allah’tan (c.c.) olduğunu görürler (Eren, 2015c, s. 52-53).

Nefs-i râdiyye mertebesinde kişinin maddî varlığı yok olup mânevî varlığı Allah (c.c.) ile var oluncaya kadar “Hayy, Hayy, yâ Hayy” esmâsına devam etmelidir (Eren, 2006, s. 143). Nefs-i râdiyye mertebesi taklitle veya çalışmakla elde edilemez.

Allah (c.c.) kuluna tâlip olursa ve yardım ederse kişi bu mertebeye ulaşabilir (Eren, tarihsiz-h, s. 105). Nefs-i râdiyyeden nefis-i mardiyeye geçmenin ilacı, aynel-yakîn sırlarını alışkanlık haline getirmek ve her nefeste Cenâb-ı Hakk'ı keyfiyetsiz olarak müşâhede etmeye çalışmaktır. Bu ilerleme hâlindeki kişilere çoğu zaman tecellî-i zât ve müşâhede-i zât ihsan buyrulur. Kişiye bu hâller geldiğinde kendine dikkat etmelidir. Kendisine gelen bu hâllerle ilgili üstünlük duygusuna kapılıp kendini diğer insanlardan yüksek görürse, hemen murakabedeki tecellîyi düşünmelidir. Kendinde oluşan bu duyguları ihsan deryasına atarak mahvetmelidir. Hâlini ihsân-ı ilâhî bilmelidir. Bu mertebedeki kişiler, kendilerini bütün eşyadan alçak ve hakir görmelidirler. Öyle ki, sanki bütün var mahvolmuş ve elinde “aman” dan başka bir şey kalmamıştır. Bu durumdaki kişiler her gün ebedî rızâ ile müjdelenip sonsuz iltifatlara mazhar olmalarına rağmen iradesiz olarak bir korku elbisesi giymişlerdir. Bütün ilâhî ihsanlar bu korkunun altında mahvolmuş ve mekr-i ilâhîden her nefeste emniyetlerini kesmeyerek “el aman” derler. İşte bu korkuya veraset korkusu denir. Aslında bu korku, sıfat-ı mardiyeyi kazanmak için verilmiş bir nimettir (Eren, 2015c, s. 53-57).

6. Nefs-i mardiyeye: Nefs-i mardiyenin Kur'an'daki delili, “... O da senden hoşnut olarak rabbine dön (Fecr, 89/28).” âyetidir. Nefis mertebelerinin altıncısı olan bu mertebede kul, Allah'tan (c.c.) razı olduğu gibi Allah'ta (c.c.), kulundan razıdır ki âyetin işaret ettiği de budur. Nefs-i mardiyeye mertebesinde Hakk ile kul birbirinden razı olunca, kulun Allah'ın (c.c.) yanındaki değeri de ona göre olur (Eren, 1995a, s. 363). Nefs-i mardiyenin rengi siyahtır (Eren, tarihsiz-g, s. 403) ve altı sıfatı vardır. Bunlar; terk-i mâsivâullah, ve'l-lutfu bi-halkillâh, ve't-tekkarrubu ilallâhi teâlâ, ve't-tefekür-ü fi masnû'âtillâhi teâlâ, ve'r-rızây-ı bimâ kasemillâhi teâlâ ve mârifetullâhi teâlâ hakka mârifetih (Eren, 1995a, s. 364). Kişi, kendisine bu sıfatlar ihsan olunca seyru sülûkunu tamamladığını düşünmemelidir. Çünkü kendi çalışması, mürşidinin himmeti ile Allah (c.c.) onda olan benliği kaldırmış, kalbine mahviyet fidanını dikmiştir. Bu fidan vücut ülkesinde kök salmadıkça ve damarları vücuda yayılmadıkça kuruyarak yine benliğe dönebilir (Eren, 2015c, s. 59-60).

Nefs-i mardiyeye sahibi kişiler “Kayyûm, Kayyûm, yâ Kayyûm” zikrine devam etmeli ve hakka'l-yakîn sırrına ulaşmaya çalışmalıdır. Bu kişiler, Allah'ın (c.c.) yardımı ile nefis-i safiyye mertebesine ulaşabilirler (Eren, 1995a, s. 364).

7. Nefs-i safiyye: Nefsin yedinci mertebesi olan nefs-i safiyyeye, nefs-i kâmile ve nefs-i sâliha da denir (Eren, tarihsiz-h, s. 107). Rengi yoktur (Eren, 2006, s. 145). Bu öyle bir mertebedir ki çalışmakla elde edilemez. Sadece Hakk vergisi bir ihsân-ı ilâhîdir. Sırrı kadere mebnî bir keyfiyettir (Eren, 2015c, s. 60). Bu kişilerin hâlleri ve vasıfları sırdır. Bunun için ne tarif, ne tavsif, ne tahrir, ne de takrir asla mümkün değildir. Tatmayan bilmez, vâsıl olan söyleyemez. Zira bu mertebe kâb-ı kavseyn yani enbiyâ ve mürselîn mertebesidir.

Nefs-i safiyyenin altı sıfatı vardır. Bunlar; tevhid, zât, tavsif, sıfat, tekmil ve lezzâttır. Bu mertebeye ulaşan kişi “Kahhâr, Kakhhâr, yâ Kakhhâr” zikrine devam etmelidir (Eren, 2018, s. 118).

Sâlik; nefis terbiyesi için çıktığı yolda karanlık mertebedeki nefs-i emmâreden başlayarak, nurlar mertebesindeki nefs-i levvâmeye, sırlar mertebesindeki nefs-i mülhimeye, kemâl mertebesindeki nefs-i mutmainneye, kavuşma mertebesindeki nefs-i râdiyyeye, fiillerin tecellî ettiği mertebedeki nefs-i mardiyeye uğrayıp isim ve sıfatların tecellî ettiği nefs-i safiyyeye ulaşır ve yolculuğunu tamamlar. Sâlik, bu mertebelerden geçerken bir üstteki mertebeden habersizdir. Yani her mertebe kendinden öncekine perdelidir. Kişi, yedinci mertebeye geldiğinde ise güneşe bakan birinin gözlerinin kararıp bir şey göremediği gibi artık zâtın tecellîlerini göremez olur (Eren, tarihsiz-h, s. 174-175).

4.2.3.1.10. Naci Eren’nin Eserlerinde Tasavvufî Makamlar

Tasavvufta günah ve kötülüklerden aşama aşama uzaklaşan sâlikin yaşadığı hâllerin, düzenli ve disiplinli bir gayret sayesinde sürekli ve kalıcı olmasına makam denir (Uludağ, 2003, s. 409). Naci Efendi, tasavvuftaki makamları eserlerinde şu şekilde anlatmıştır.

İnsân-ı kâmil olmak için yola çıkan sâlik, nefsini terbiye ederek yani kalbini hayvanî ve kötü sıfatlardan, arzulardan temizleyip, rûhunu Allah’ın (c.c.) emrettiği güzel ahlâkla donatarak huzûru ilâhîye ulaşır. Bu yolun makamları vardır. Sâlik bu makamları birer birer geçerek son makama ulaşır. Son makama varan sâlikin durumu; uzun bir yolculuğa çıkıp, konak yerlerini birer birer geçerek varılacak son şehre varan yolcuya benzer. Nasıl ki bu yolda yolcuya binek, silah, yolluk, arkadaş ve yol gösteren bir rehber lazımsa, sâlike de çıktığı bu hak yolda aynı şeyler

lazımdır. Sâlik için ihlâs binektir; zikir silahtır; takvâ hayırlı bir yolluktur; tarikattaki kişiler yol arkadaşlarıdır; mürşid rehberdir. Nasıl ki yolcu her gittiği konakta bir süre durup sonra yoluna devam ederse, sâlik de makamların her birinde bir süre durur, çalışır ve olgunlaşarak diğer makama geçer. Bu yolculuğun nihayetinde son makama varır. Sâlikin geçtiği bu makamlar şunlardır (Eren, 2006, s. 106-107).

4.2.3.1.10.1. Tövbe

Tövbe kelimesi sözlükte, “rucû etmek, dönmek” anlamına gelir. Tasavvufta ise tövbe, “günah ve isyanı terk etmenin insanı Allah’a (c.c.) ve cennete yaklaştıran güzel ve makbul işlerden olduğunu bilerek, dinde kötü ve çirkin olan hâllerden güzel ve beğenilen hâllere rucû etmek, dönmektir.” (Eren, tarihsiz-f, s. 154-155). Günahlardan dönmeyle başlayan ve her hâlden Allahu Teâlâ’ya dönmeyle devam eden bu sürecin sonunda kişi, Allah (c.c.) dışındaki her şeyden ve bütün geçici aşklardan Allahu Teâlâ’ya döner.

Tövbe eden kişi içinde daima umudu ve sevgiyi barındırdığı için tövbe, kişinin kendini yenilemesini sağlar (Sayın, 2014, s. 49). Hz. Peygamber (s.a.s.): “Günahlarına tevbe eden kimse, sanki o günahı işlememiş gibi olur (İbn-i Mâce, Zühd, 30).” hadisi ile pişmanlık duyarak tövbe eden kişinin hiç günah işlememiş gibi olacağını müjdelemiştir (Ö. Yılmaz, 2017, s. 88).

Sûfîler, tövbeyi tasavvuf hayatının başlangıcı kabul ettikleri için tövbeye farklı anlamlar vermişlerdir. “Tövbe nedir?” sorusuna Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909): “Günahı unutmandır.” diye cevap verirken, Sehl Tüsterî (ö. 283/896): “Günahı unutmamandır.” diyerek cevap vermiştir. Bu cevaplarla Cüneyd-i Bağdâdî: “Tövbe ile günah olan fiillerin zevkini ve izini kalbinden öyle çıkaracaksın ki, ruhunda bunlardan iz bile kalmasın.”, buna karşılık Sehl Tüsterî ise: “İşlediğin günaha için yanarak öyle tövbe et ki, o tövbe seni bir daha o günaha düşmekten korusun.” demek istemiştir (Kelâbâzî, 2019, s. 155).

Naci Efendi de eserlerinde tövbeye geniş yer vermiştir. Naci Efendi’nin tövbe hakkındaki görüşleri şöyledir:

Günahtan tövbe bütün Müslümanlara vâciptir (Eren, tarihsiz-f, s. 154-155). Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de tövbeyi emretmiştir ki, bu O’nun rahmet ve

merhametinin bir göstergesidir. Kişi Allah'ın (c.c.) rahmetinden bir an olsun ümit kesmeyerek hemen O'na yönelip tövbe ederse Allah (c.c.) onun günahlarını affeder.

İnsanın fitratında dört kötü sıfat vardır; bunlardan birincisi behîmiyyettir, bundan kötülük ve şehvet doğar. İkincisi sebu'iyettir (yırtıcılık), bundan öfke, çekememezlik ve düşmanlık doğar. Üçüncüsü şeytâniyyettir, bundan aldatma ve hile doğar. Dördüncüsü rubûbiyyettir, bundan ucb, kibir ve kendini beğenme doğar. Kendinde bu özellikler bulunan kişi tövbe etmezse kemâle erişemez, belki de zalim olur (Eren, 1989, s. 50-52).

Allah (c.c.) Tahrim sûresi sekizinci âyette müminlere nasûh tövbesiyle tövbe etmelerini emretmiştir. Nasûh, hâlis demektir ki; nasûh tövbesi sütün çıktığı göğüse tekrar dönmesinin mümkün olmadığı gibi, kişinin tövbe ettiği günaha bir daha dönmek üzere yaptığı samimi tövbedir (Cebecioğlu, 2009, s. 657). Nasûh tövbesi eden kişi; daima taat ve ibadet üzere doğru yolda olur, günah ve isyana meyletmez, sayılı nefeslerinin güzel ölümle bitmesine kadar sadece Allah'ın (c.c.) rızâsını kazanmak için günah olan şeyleri terk eder (Eren, tarihsiz-g, s.155).

Nasûh tövbesinin altı şartı vardır:

1. İşlenen günahın farkına varıp pişman olmak.
2. İşlenen günahı terk etmek.
3. Bir daha günah işlememeye niyet etmek.
4. Gunahta başkasının hakkına girilmişse helâlleşmek.
5. Günahın zevkine vardığı gibi ibadetin de zevkine varmak.
6. Haram ile beslenen vücudu ibadet ile eritmek (Eren, 1995a, s. 524).

Tövbe eden kişinin rızkı artar, hatası azalır (Eren, 2007, s. 57). Tövbesiz hiçbir günah affolunmaz. Tövbesiz kimse yücelemez, günahlarından kurtulamaz. Tövbesiz ölen kimse cennete giremez. Onun için tövbe etmede acele etmek gerekir. İnsanın ne zaman öleceği belli olmadığı için, yaptığı kötü hareketlerinden bir an önce tövbe edip Allahu Teâlâ'ya çok yalvarmalıdır (Eren, 2006, s. 541). Günahsız olan Hz. Peygamber (s.a.s.) her gün yetmiş veya yüz kere tövbe ettiğine göre bizim gibi günahkârların daha çok tövbe etmesi gerekir (Eren, 2015a, s. 343).

Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de tövbeyi taattan önce zikretmiştir. Çünkü tövbe, bütün taat ve ibadetlerden önce gelir. Bunun için insan yaptığı taat, ibadet, hayır ve hasenâtı tövbeden sonra Allahu Teâlâ'ya arz etmelidir (Eren, 2016a, s. 496).

İbadetleri sedef olarak düşünürsek tövbe, bu sedeflerin içindeki inci gibidir. Bir kişinin ambarlar dolusu sedefi olsa ve bunların içinde hiç inci bulunmasa o sedeflerin bir kıymeti olmayacağı gibi ibadetlerin de başında, içinde ve sonunda tövbe olmazsa bir değeri olmayacaktır. Yine bir kişinin yüz yirmi yıl ömrü olsa ve bütün vaktini taat ve ibadetle geçirse yaptığı ibadetler tövbesiz ise kabul edilmez (Eren, 1992a, s. 502).

Tasavvuf yoluna giren kişinin de her şeyden önce günahlarından tövbe etmesi gerekir. Tövbe etmeyen ve daima tövbe üzere bulunmayan kişiye tasavvuf faydalı olmaz. Tasavvufta tövbeden maksat nefsin kötü sıfatlarını iyiye dönüştürmek ve “ircîî” hitabına muhatab olmaktır. Bunun için mürid, önce tövbe etmeli sonra mürşidinin irşadına teslim olmalıdır. Tasavvuf yoluna giren kişi; ihlâs ile tövbe ettikten sonra amel-i sâlih yapmalı, riyâzet ve mücâhedeyle meşgul olmalı, zikrullâha devam etmeli ve böylece nefsin kötü sıfatlarını yok etmelidir (Eren, 2006, s. 540-541).

“Terk eyledik gayrını, Hakkı ister canımız

Ettik nasûh tövbesi, affola günahımız (Eren, tarihsiz-d, s. 253).”

4.2.3.1.10.2. Ubûdiyyet

Sözlükte “kulluk” anlamına gelen ubûdiyyeti mutasavvıflar daha derin bir anlamda ibadet, ubûdiyyet ve ubûdet olarak ele almışlardır. Sıralayacak olursak önce ibadet, sonra ubûdiyyet, daha sonra da ubûdet gelir (Ö. Yılmaz, 2017, s. 90). İbadet, insanın Allah’a (c.c.) karşı saygı, sevgi ve itaatini göstermesi için yaptığı fiillerdir. Ubûdiyyet, insanın hayatını daima Allah’a (c.c.) karşı kulluk şuuruyla sürdürmesidir. Ubûdet ise insanın ubûdiyyetinde üstünde üst düzey bir kulluk bilincinde olmasıdır (Ceylan, 2012, s. 33).

Müminin en büyük gücü, kullukla kazandığı özgürlüktür. Çünkü kulluk insanı gerçek mânada Rabb’ine bağlar. Kullukla yücelen insan, şeytanın tuzakları ve nefsinin kötülüğü emreden sesi karşısında bilinçli ve uyanık olur. Ancak ibadetle özgürleşen kul, nefsine şöyle seslenebilir (Sayın, 2018b, s. 44): “Sen kimin esiri ve mülkü isen onun kulusun; eğer nefsinin esiri (ve mülkü) isen, nefsinin kulusun. Eğer dünyanın esiri isen dünyanın kulu (ve kölesi)sun (Kuşeyrî, 2016, s. 281).” Cüneyd-i Bağdâdî ise; “İnsanın

üzerinde kulluktan bir eser bulunmadıkça gerçek özgürlüğe ulaşamaz.” demiştir (Kuşeyrî, 2016, s. 300).

Eserlerinde daha çok ibadetlerin mâna yönü üzerinde duran Naci Efendi’ye göre ibadet, ilme’l-yakîn sahiplerinin; ubûdiyyet, ayne’l-yakîn sahiplerinin; ubûdet ise hakka’l-yakîn sahiplerinin derecesidir (Eren, 1999a, s. 246).

4.2.3.1.10.3. Takvâ

Arapçada “korkmak, sakınmak, kaygılanmak” anlamlarına gelen takvâ, tasavvufta “kişinin bu fiilleri sonuç verecek davranışlardan kendini uzak tutarak koruması; dini daha derin bir anlayışla hassas yaşamasıdır.” (Cebecioğlu, 2009, s. 625). Ebu Hasan Farisî: “Takvânın biri şeklî, diğeri mânevî olmak üzere iki yönü vardır. Takvânın şeklî yönü; dinin sınırlarını korumak, mânevî yönü ise; iyi niyet ve ihlâstır.” demiştir (Kuşeyrî, 2016, s. 201).

Naci Efendi eserlerinde takvâyı şu şekilde anlatmıştır:

Allah (c.c.) dostları, takvânın çeşitli tariflerini yapmışlardır. Takvâ, kişinin Allahu Teâlâ’nın azabından korkarak Allah’ın (c.c.) insana vermiş olduğu hidâyet nûru ile büyük ve küçük günahları işlemekten sakınmasıdır (Eren, 2008b, s. 152). Takvâ sahipleri, şüpheli ve dikenli bir yolda yürüyen kişinin karşılaşabileceği her türlü tehlikeden kendini sakındığı gibi küçük günahlardan da sakınmalıdır. Bilmelidir ki, koca dağlar küçük taşlardan meydana gelmiştir (Eren, 1992b, s. 341). Allahu Teâlâ: “...yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır (Bakara, 2/24).” âyetiyle, kâfirler için yarattığı cehennemden bir Müslüman olarak bizim de korkup, sakınmamızı istemiştir (Eren, 2015a, s. 79).

Takvâ, kişinin dış görünüşünü insanlar için süslediği gibi içini ve kalbini de Hakk için süslemesi (Eren, 2008b, s. 155) yani; şirkten, günah ve isyandan, şüpheli şeylerden uzak durması, mâlâyânî şeylerle meşgul olmaktan sakınmasıdır (Eren, tarihsiz-g, s. 267).

Takvâ sahibi kişilerin özellikleri şunlardır:

1. Dinin emir ve yasaklarına itaat ederler.
2. Belâya sabrederler.
3. Kazâya rızâ gösterirler.

3. Nimete şükrederler.
4. Tevekkül sahibidirler (Eren, 2008b, s. 154).
5. İstikamet üzere hareket ederler (Eren, 2008b, s. 315).

Ârifler, takvâyı derecelere ayırmışlardır. Avamın takvâsı; Allah’a (c.c.) şirk koşmamaktır. Havassın takvâsı; günahları terk etmek ve diğer hâllerde de nefse uymayıp, nefsin arzularını yapmamaktır. Havâssu’l havâssın takvâsı; eşyada iradeyi terk etmek, sebeplere yapışmakta Allah’tan (c.c.) başkasına eğilmekten kurtulmak, hâl ve makam için gerekli olan hâlleri gözetmek ve bunların hepsinde hüküm ve farzlarla beraber emre uymaktır. Peygamberlerin takvâsı ise; tüm bunların dışında gayb içinde gaybtır (Eren, 2008b, s. 158).

4.2.3.1.10.4. Vera‘

Sözlükte, “sakınmak, çekinmek, kaçınmak” anlamındaki vera‘ kelimesi terim olarak, “haram veya günah olduğu konusunda şüpheli olan şeylerden özenle kaçınıp helâl ve mübah olanların bir kısmından da feragat etmektir.” Vera‘, takvânın daha ileri ve özel hâlidir (Uludağ, 2013, s. 49). Bu hassasiyeti hayatlarına taşıyan sûfiler; “vera‘ kişinin vicdanında iz bırakan her türlü kötülüğü ve şüpheli şeyleri terk etmesidir.” (Kuşeyri, 2016, s. 204), “vera‘ göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa kalbin Allah’a (c.c.) olan ilgisini dağıtacak her şeyden uzaklaşmasıdır.” (Tûsî, 1996, s. 45) diyerek tanımlamışlardır.

Naci Efendi, vera‘ konusunu tasavvuf büyüklerinin hayatlarından örneklerle anlatmıştır. Allah dostları vera‘ konusunda hassasiyet göstermişlerdir. Meselâ; İmâm-ı Âzam (ö. 150/767), alacaklı olduğu kişinin duvarının gölgesinde bile oturmamıştır. Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]), arkadaşı ile sahrâda elbiselerini yıkadıkları zaman arkadaşı kendisine: “Elbiseleri bağ duvarına asıp kurutalım.” dediğinde, Bâyezîd: “Olmaz, insanlara ait duvara çivi çakmak hakkımız değildir.” demiştir. “Ağaca asalım.” deyince, “Olmaz, çünkü ağacın dalları kırılır.” demiştir. “Taze otlar üzerine serelim.” deyince, “Olmaz, otlar hayvanların yiyeceğidir. Onların yiyeceğini örtmek doğru olmaz.” buyurmuştur. Bu durumda Bâyezîd-i Bistâmî, yıkanmış gömleği giyerek arkasını güneşe dönmüş, bir tarafı kuruyunca öbür tarafını çevirmiş ve tamamen kuruyuncaya kadar güneşin ortasında oturmuştur (Eren, 2008b, s. 157).

4.2.3.1.10.5. Zikir

Kelime olarak zikir; “bir şeyi ezberleyip korumak, şeref, öğüt, namaz, dua, ilâhî kitaplar ve övme” anlamlarına geldiği gibi, “unutulana hatırlamak, unutmamak için sürekli anmak” anlamlarına da gelmektedir (İbn Manzur, 1955, s. 308). Tasavvufî bir terim olarak ise zikir; “Allah’ı belirli kelimeler veya cümlelerle anmak, O’nun kâinattaki tecellîlerini görüp, O’nu tesbih etmektir.” (Kelâbâzî, 2019, s. 170). Zikirdeki anma, unutulana bir şeyin hatırlanması değil, hatırlamanın sürekli olması yani; kişinin yaşam denilen varlığın koridorlarında gezerken her nesneden Allah’a (c.c.) ait bir mesaj alması, O’nu bir kere daha yâd etmesi ve kendi tabiatıyla bütünleşmesi demektir (Eren, tarihsiz-g, s. 1).

Zikir, Allahu Teâlâ ile irtibatı sağlayan en önemli ibadetlerdendir. Kendilerine zikirden daha sağlam ve daha açık bir seyru sülûk yolunun olmadığını düşünen sûfiler, kişinin ancak zikre devam etmek suretiyle Allahu Teâlâ’ya vâsıl olacağı görüşündedirler (Tenik ve Göktaş, 2014, s. 271). Bunun için tarikatlarda zikrin önemli bir yeri vardır.

Naci Efendi, eserlerinde zikir konusu üzerinde çokça durmuştur. Eserlerde öncelikle zikir ile ilgili âyet ve hadisler sıralanmış, sonra ilk dönem sûfilerinin konu ile ilgili menkıbelerine yer verilmiştir. Naci Efendi’ye göre zikir; imanın alâmeti, ibadetin beyni, irfan kapısının anahtarı, kişiyi Allah’a (c.c.) yaklaştıran en kuvvetli söyleyiştir. Zikir; kalbin nûru, rûhun kuvveti ve sevgiliye ulaşma aracıdır. Allah’ın (c.c.) zikri dilden kalbe, kalpten rûha ulaştığı zaman kişi velî mertebesine ulaşır (Eren, 2006, s. 147-148).

Zikir sayesinde, tâlibin gözünden hicab perdesi kalkar ve maksûda nâiliyet kolaylaşır. Zikir; Allah sevgisini kalbe yerleştirir, Allah’tan (c.c.) başkasına muhabbeti giderir, şeytanın vesvesesini keser, gönlün pasını giderir ve imânı sağlamlaştırır. Zikir; gönül âlemindeki karanlıkları giderir, basîret gözünü açar (Eren, 2007, s. 311, 316). Gönül kabının içinden mârifet çeşmelerini ve hikmet pınarlarını akıtmak ancak zikir ile olur (Eren, tarihsiz-g, s. 449).

Zikirden maksat; istiğfâr, salavat, tevhid, esmâlar ve Kur’ân’ı Kerîm’dir (Eren, tarihsiz-g, s. 38). Zikrin en faziletlisi ise, “lâ ilâhe illallah” zikridir (Eren, tarihsiz-b, s. 181). İnsan, “lâ ilâhe illallah” demekle Müslüman olsa da kaidelerine riayet ederek tevhîd zikrine devam eden kişinin, kalbindeki gaflet perdesi kalkar

(Eren, 1999a, s. 153), gönlü dünyadan berî olur, nûr-u ilâhî o kişinin gönlüne dolar ve nefsin kötü meyillerinin kökü kurur (Eren, 2015a, s. 316).

İnsanda bulunan kalp ev, ruh kafes, sır da kafesteki kuş gibidir. Kalp âlemine girmeden ruh âlemine girilmez, ruh âlemine girmeden sırlar açılmaz. İnsandaki bu âlemlerin kapısını açan anahtar zikirdir. Kalp kapısı “lâ ilâhe illallah”, ruh kapısı “Allah”, sır kapısı da “Hû” zikri ile açılır. Bu basamakları geçerek sırlar âlemine ulaşan kişi mârifetullahı ermiş olur (Eren, 2018, s. 276).

Zikir, cehrî ve hafî olmak üzere iki şekilde de yapılır. Biri Cenâb-ı Hakk’ın Zâhir, biri de Bâtın isminin muktezâsıdır. Her ikisinin de hak olduğuna dair âyet bulunmakla birlikte efdaliyetleri konusunda ihtilaf vardır (Eren, tarihsiz-b, s. 183).

Zikir, öyle bir ağaca benzer ki; onun meyveleri ilm-i ledûn ve mârifet-i ilâhiyyedir (Eren, 2018, s. 269). Zikrin bu neticeleri verebilmesi için Allah’ın (c.c.) emirleri ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tavsiyelerindeki belli usul ve âdâba göre yapılmalıdır (Eren, 2018, s. 341).

Kalbi itminana erdiren zikir, gönlün haberi olmadan sadece dil ile gaflet halinde yapılan zikir değildir. Tevhidin mânasına vâkıf olup O’nu bütün varlığı ile zikretmektir. Nasıl ki bir kişinin susuzluğu, suyu anmakla değil, suyu kana kana içmekle geçerse kişinin kalbini mutmain eden zikir de sadece dil ile yaptığı zikir değil, dili, gönlü ve bütün organları ile yaptığı zikirdir (Eren, 1999a, s. 148).

Zikrin üç mertebesi vardır:

1. Avamın zikri: Gönlün gafil olmasına rağmen dil ile yapılan zikirdir.

2. Havassın zikri: Hem dil, hem de gönülle yapılan zikirdir.

3. Havâss’ul-havâssın zikri: Hem dil, hem gönül, hem de bütün organlarla yapılan zikirdir (Eren, 2007, s. 309). Organların zikri şöyledir: Gözün zikri, ağlamaktır; kulağın zikri, Hakk’ın ahkâmını dinlemektir; dilin zikri, hamd ve senâ etmektir; elin zikri, cömert olmaktır; ayağın zikri, ibadet yerlerine gitmektir; kalbin zikri, korku ve ümit içerisinde olmaktır; rûhun zikri, teslimiyet ve rızâ göstermektir.

Bazı mutasavvıflar zikri; dilin zikri, gönlün zikri, ruhun zikri ve sırrın zikri olarak ayırmışlardır. Zâhir ve bâtın dilin zikri, mübtedîlerin; gönlün zikri, mutavassıtların; ruh ve sır zikri de müntehîlerin zikridir. Gönlün zikri ef’âl zikridir, ruhun zikri zât zikridir, sırrın zikri de sıfat zikridir (Eren, 2008b, s. 429).

Kişi, Rabb'ini zikredeceği zaman Allah'tan (c.c.) başka her şeyi hatta nefsinin de unutup öyle zikretmelidir. Böyle yapılan zikir önce kalbe, sonra rûha yerleşir sonunda kişinin tüm benliğini kaplar ve kişide üns ve muhabbet meydana gelir (Eren, 1999a, s. 154).

“Amellerin en faziletlisi, az da olsa devamlı olanıdır (Buhârî, Rikak, 18).” hadisi gereği, zikir ve evrâda devam çok önemlidir. Ancak zikre devam eden kişiye ilâhî feyiz gelir. Bu sebeple farzların terkinin kabul etmeyip kazâsını isteyen mutasavvıflar, evrâdını terk edenin de kazâ etmesini emretmiştir.

Devamlı zikir yapan kişide şu hâller görülür: Kişi önce dille zikir yapar, sonra zikir dilden kalbe geçer, sonra zikir ruha geçerek sır haline gelir ve tüm vücudu kaplar. Bir anda vücut sarsılır ve kişi birdenbire “Allah” ve “Hû” zikrini bağırarak söyler ve yere düşüp bayılır. İrfan yolunun yolcusu, zikri o kadar çok yapmalıdır ki dildeki zikir kalbe, kalpteki zikir ruha geçerek sırra ulaşsın. Zikir sayesinde rûhu sultan, rûhu hayvanı yener.

Gece yarısından sonra zikir yapmak amellerin en güzeldir. Kişi, geceleyin zikir yapmaya devam ederse Allah'ın (c.c.) zikri dilden kalbe, kalpten ruha ulaşır. İşte o gün kalp hakiki olarak çalışır ve kişi velî mertebesine çıkmış olur (Eren, tarihsiz-b, s. 181-187).

Naci Efendi, eserlerinde sâliklerin çekmiş olduğu besmele, istiğfar, salavât-ı şerife ve diğer esmâların mânalarına da yer vermiştir (Eren, 1992a, s. 278-312).

4.2.3.1.10.6. Murakabe

Murakabe kelime olarak, “denetlemek, gözetlemek, kendi iç âlemine bakmak” demektir (Cebecioğlu, 2009, s. 445). Tasavvufta kulun murakabesi ise “Allah'ın her zaman, her yerde hâzır ve nâzır olduğunu düşünerek kalbinde ve gönlünde bulunan şeylere Allah'ın her an bakmakta ve onları her an gözetlemekte olduğunu bilip ona göre davranmasıdır” (Tûsî, 1996, s. 53). Murakabe; kişinin kalbini, ilâhî sevgi pusulasını gösterip göstermediği konusunda daima gözletmesidir. Kişi, kalbinde hangi sevgiyi sakladığını yine kalbine sorarak ve onu gözlemleyerek anlayabilir. Böylece kalp, içindeki ilâhî sevgiyle kâinatı kuşatıp Rabb'inin ilâhî isim ve sıfatlarıyla bütünlük kurabilir (Sayın, 2014, s. 74).

Naci Efendi, tasavvuf makamlarından biri olan murakabeyi; “Kişinin, Allah’tan (c.c.) başka her şeyi hatırdan çıkarmasına ve Allah’ın (c.c.) bütün eşyayı kuşatmış olduğu düşüncesiyle hareket etmesine denir (Eren, tarihsiz-d, s. 129).” diyerek açıklamıştır.

İki çeşit murakabe vardır: Biri kalpleri Allah’ın (c.c.) büyüklük ve azametine gömülmüş ve O’ndan başkasına bakacak hâlleri kalmamış siddîkların murakabesidir. Bu kişilerin kalp hayatı düzgün olduğu ve organları da kalbe uyduğu için günahlardan uzak dururlar. Organlarını gûnahtan korumak için tedbir ve çare aramalarına gerek yoktur. Bu kişilerin hâli, âniden padişahla karşılaşan ve onun heybetiyle kendinden geçen kişilerin hâli gibidir. Bu kişiler, daima Allah’ın (c.c.) huzûrunda olmanın şuuruyla düşünce ve hareketlerini kontrol altında tutarlar. Bu durum onların her hâline aksetmiştir ki, bazen kendilerine söyleneni duymazlar, gözleri açık olsa da yanlarına geleni görmezler.

Diğeri müttakilerin murakabesidir. Bunlar Allahu Teâlâ’nın kendi yaptıklarını bildiğini bilen kişiler olup O’ndan hayâ ederler. Fakat O’nun azamet ve celâlinden akılları gitmiş kişiler değillerdir. Kendilerini ve dünyadaki hâlleri bilirler. Bu kişiler, yalnızken çıplak olduğu bir zamanda bir çocuğu görünce utanarak kendi isteği ile örtünen kimseler gibidir.

Müttaki kişi, iki durumda murakabe düşüncesindedir: Birincisi, bir işe başlamadan önce yaptığı murakabedir. Kişi, bir işe başlayacağı zaman hatırına ilk gelene dikkat ederek bu hususta kalbinde nasıl düşünceler olduğunu kontrol eder. Nefsinin arzusunu durdurur, Allah’tan (c.c.) hayâ edip kendisinde niçin böyle bir istek meydana geldi diye kendini ayıplar, nefesine kızar. Nefsine gelen şeylerin kötülüğünü, zararlarını ve âhiretteki cezasını düşünür. Allahu Teâlâ’nın kalbine doğruyu ilham etmesi için dua eder. Esas olan ilk hatıra gelen nefsanî şeyleri kontrol altına almaktır. Çünkü bunlar giderilmezse kişide istek oluşur. Sonra bu istek organlarda görünür. Hz. Peygamber (s.a.s.): “Nerede olursan ol, Allah’tan kork (Tirmizî, Birr, 55).” buyurmuştur. Hatıra gelen şeylerden hangisinin Allah’tan (c.c.), hangisinin nefsin hevâ ve hevesinden geldiğini anlamak gayet zor bir ilimdir. Bu ilme sahip olmayan kişi, daima vera’ sahibi olan bir âlimin sohbetinde bulunup nurların kendisine geçmesini sağlamalı, dünyaya hırslı olan âlimlerden kaçınmalıdır. Bütün düşüncelerin başında böyle murakabe farzdır.

İkincisi, bir iş yaparken murakabe hâlinde bulunmaktır. İnsanın bütün işleri taat, günah ve mübahlardan oluşur. Taatta murakabe; ihlâs ve gönül huzuruyla iş

yapmak ve daha faziletli olandan geri durmamaktır. Günahlarda murakabe; hayâ etmek, tövbe etmek ve günahı iyilikle silmeye çalışmaktır. Mübahlarda murakabe; edepli olmak, bir nimetle karşılaştığında nimeti verenin Allah (c.c.) olduğunu görmek ve daima O'nun huzûrunda bulunduğunu bilmektir (Eren, 1989, s. 22-27).

4.2.3.1.10.7. Fakr

Kelime olarak, “insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlardan yoksun olması” mânasına gelen fakr, bir tasavvuf terimi olarak “kişinin kendini her zaman Allah'a (c.c.) muhtaç bilmesidir” (Uludağ, 1995, s. 132). “Fakr evliyânın şiarı, asfiya (ve saf insanlar)nın ziyneti ve Hakk Sübhânehu ve Taâlâ'nın has dostları olan enbiya ve takvâ sahipleri için tercih ettiği bir haslettir (Kuşeyrî, 2016, s. 359).”

“Fakirliğin sonu tasavvufun başlangıcıdır (Eren, 2008b, s. 346).” diyen Naci Efendi'nin tasavvuftaki makamlardan biri olan fakr ile ilgili görüşleri şunlardır:

Üç çeşit fakirlik vardır:

1. Avamın fakirliği: Kişinin dünya malının olmamasıdır.
2. Havassın fakirliği: Kişinin kendi sıfatlarında fâni olmasıdır.
3. Havâssu'l-havâssın fakirliği: Kişinin kendi vücûdunda fâni olması yani nefisini öldürmesidir (Eren, 1995b, s. 397).

Fakirlik iftihar vesilesidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) fakirlikle iftihar etmiştir. Fakirliğe sabredenler, kıyamet günü Rahmân'ın huzûrunda korkudan emin olurlar (Eren, 2015c, s. 410). Hz. Ebû Bekir (r.a.) kendi isteğiyle fakirliği tercih etmiş sahâbîlerdendir. Müslüman olmadan önce çok zengin olan Hz. Ebu Bekir (r.a.) Müslüman olduktan sonra Allah'ın (c.c.) rızâsını kazanmak için dünyayı terk etmenin gerekliliğini anlamış ve bütün malını Allah (c.c.) yolunda feda etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşi Hz. Hatice'de (r. anhâ), bütün malını Allah rızâsı yolunda harcamıştır.

Her türlü sıkıntının başı dünya muhabbetidir. Kişi, dünya sevgisini gönlünden çıkarmazsa nefs-i emmâreyi terbiye edemez (Eren, tarihsiz-d, s. 334-336). Hakiki sûfîler kötü sıfatları bırakıp türlü türlü güzel sıfat ve edeplere nâil olduktan sonra fakr ve zühd ile sıfatlanarak çeşitli makamlara ulaşmışlardır (Eren, 2008b, s. 345).

4.2.3.1.10.8. İhlâs

Sözlükte, “arınmak, saflaşmak, kurtulmak” anlamına gelen ihlâs kelimesi, terim olarak “ibadet ve iyilikleri riyaadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah (c.c.) için yapmak” demektir (Ateş, 2000, s. 535).

Cüneyd-i Bağdâdî, kişinin ihlâsla Allah’a ne kadar çok yakınlık kazandığını anlatmak için: “İhlas, kul ile Allahu Teâlâ arasında öyle bir sırdır ki; melek bilmez ki sevap yazsın, şeytan ulaşamaz ki bozgunculuk yapsın, hevâ ve heves onu fark etmez ki kendisine meylettirsin” demiştir. Sehl Tüsterî ise, bu derece önemli bir amel olan ihlâsın, nefse en ağır gelen şey olduğunu ve nefsin ihlâsta nasibinin olmadığını ifade etmiştir (Kuşeyrî, 2016, s. 291).

İhlâs, riyanın (gösterişin) zıddıdır diyen Naci Efendi’nin ihlâs hakkındaki görüşleri şunlardır: Tasavvuf ehli yaptıkları amellerin içine nefislerinin girip riya karışmasından son derece çekinmişlerdir. Çünkü, riyanın yolu nereye düşerse orayı ifsat eder. Bunun için yapılan her işte riyaaya düşmekten sakınmak gerekir.

Riyakâr kişiler âhirette iki türlü musibete uğrarlar: Birincisi, içine riya karışan ameller bâtil olur. Kişi, amellerini dünya menfaati için yaptığından yaptıklarının karşılığı dünyada verilir. Dünyada kendisine sûfî, hacı, sâlih bir kişi densin diye yaptığı ameller, âhirette yüzüne vurulur ve kişi cennet nimetlerinden mahrum kalır. Bu durum ölüm üstüne ölümdür. Bundan dolayı riya, en ağulu lezzettir.

İkincisi, Allah (c.c.) mahşer gününde amellerine riya karıştıranlara kâfir, fâsık ve fâcir diye hitap eder. Kişiye bu şekilde hitap edilmesinin sebebi amellerini Allah’ın (c.c.) rızâsını kazanmak için değil de başkalarının beğenisi için yapmış olmasıdır. Allah’tan (c.c.) başkası için yapılan ameller, kişiyi şirke götürür. Bunun için amellerde ihlâs çok önemlidir.

İhlâs üç mertebedir:

1. Avamın ihlâsı: Yapılan amellerde nefsin hazzının bulunmamasıdır.

2. Havassın ihlâsı: İnsanın kendinden fârîğ (vazgeçmesi) olmasıdır. Onlardan hâsıl olan her şey kendi iradesiyle hâsıl olmaz. Allah (c.c.) onlara ecir verir, her taat onlardan vâki olur. Ona hiç bakmazlar, itibar da etmezler. Her şeyde Allah’ın (c.c.) iradesini ve cemâlini müşâhede ederler. İşte hassların ihlâsı bu mertebededir (Eren, 1999a, s. 312-317).

3. Havâssu'l-havâssın ihlâsı ise Allah'ın (c.c.), sevdiği kişinin gönlüne verdiği bir sırdır. Allah (c.c.) bu kimselerin vücûdunu kendi varlığında fâni kılmıştır. Bu kimseler, Allah'tan (c.c.) gayrı hiç kimseye âşına olamazlar.

Kulun vazifesi, riya olan yerden uzaklaşıp ihlâs sahiline ulaşmaktır. İhlâsa ermek isteyenler, ibadetlerini halktan gizli yapmalıdır. Ufak taşları bir keseye koyarak insanları zengin olduğuna inandıran, bir şey almak istediğinde ise torbadaki taşların bir değer ifade etmediğini anlayan kişi gibi, riyakâr kişinin amelleri de âhirette bir değer ifade etmeyecektir (Eren, 2015c, s. 441-443).

4.2.3.1.10.9. Sabır

Sözlükte, “engellemek, hapsetmek, güçlü ve dirençli olmak” anlamlarına gelen sabır kelimesi, “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” mânasında kullanılan bir terimdir (Çağırıcı, 2008, s. 337). Cüneyd-i Bağdâdî; “Sabır, yüzü ekşitmeden acıyı, yudum yudum içine sindirmendir.” derken, bu acılık sadece işin başındaki acılıktır. Bir hastanın acı da olsa ilacı içip iyileşmesi gibi sabrın sonu her zaman tatlıdır. Denilir ki; “Sabır zehrini yudum yudum iç ve hazmet. Eğer ölürsen şehit olursun, yaşarsan değerli yaşarsın” (Kuşeyrî, 2016, s. 266-268).

Sabır, kurtuluşa sebep olan güzel hasletlerden biridir diyen Naci Efendi, sabır konusunu şu şekilde anlatmıştır: Peygamberlerin özelliklerinden olan sabır, müminlere de farzdır. Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerîm'de sabredenlerin yardımcısı olduğunu bildirerek peygamberleri ve iman edenleri acelecilikten men edip, onlara sabrı tavsiye etmiştir (Eren, 1992b, s. 218).

Sabır, acelecilikten kurtularak nefsi arzularından men etmek ve bu kararında sebat etmektir. Belâ Allah'tan (c.c.) gelir ve insanı gafletten uzaklaştırır. Musibet anında telaş etmek ve aceleci davranmak musibetten daha beterdir, sabırdan daha yorucudur (Eren, tarihsiz-d, s. 247-249). Maksadına erişmek isteyenler aceleciliği bırakarak sabretmeyi bilmelidirler. Fakirliğe sabredenler beyliğe erişir, düşmanın zulmüne sabredenler düşmana galip gelir, ayrılığa sabredenler visâle nâil olur. Bunun için “Sabır selâmetin anahtarıdır.” denilmiştir (Eren, 1999a s. 181).

Sabır, belâyı rızâ ile karşılamaktır (Eren, tarihsiz-d, s. 247). İnsana gelen her türlü belâ ve sıkıntı Allah'ın (c.c.) takdiri ile. Kul, her şeyin Allah'ın (c.c.) takdiri

ile olduğunu ve Allah (c.c.) dilemeyince hiçbir şeyin kişiye zarar veremeyeceğini bildiğinde sabreder. Bunun içinde başına gelene feryat ederek, ağlayıp sızlamaz. Bilir ki mümin için dünya hayatı; sıkıntı, üzüntü ve dertlerin olduğu bir yerdir. Kâfir için bu dünyada zorluk yoktur. Bu dünyada kim Allah’a (c.c.) yakın ise, onun belâ ve mihneti de çoktur (Eren, 1992b, s. 219-220). Mümin belâlara sabredip razı olursa, Allah’ta (c.c.) o kişiden razı olur. Hakk’tan gelene herkes razı olmalıdır. Şöyle olsam, böyle olsam diye ardı arkası kesilmeyen hayal ve isteklerin peşinden gitmek doğru değildir. İnsan, hayrın nerede olduğunu bilemez.

Sabır, kişinin sarp yerlerde dayandığı bir asâ gibidir. Sabırlı olan kişi, rahat günlerinde olduğu gibi sıkıntılı günlerinde de sabrı elden bırakmamalıdır. Bundan dolayı, “Sabır atına binen kişinin kıyamete kadar ayağı sürçmez ve ona kıyamet günü hesapsız ecir verilir.” denilmiştir. (Eren, 1999a, s. 200-201).

Sabırlı olmak için sabrın Allah’ın (c.c.) yanındaki değerini ve insana sağladığı büyük kazancı düşünmek lazımdır. Sabır, Allah’ın (c.c.) ihsan ettiği bir şerbettir ki tadı acıdır fakat faydası çoktur. Akıllı olan kişi, nefisini zorlayıp “bir saatlik acı bir yıl tatlılık verir” diyerek o acı şerbeti içer (Eren, tarihsiz-d, s. 248).

Hakk’ın nazarında sabırlı kişinin mertebesi yüksektir. Çünkü sabır, insanı hayvanlıktan kurtararak, insanlık makamına yükseltir. Sabrın mertebeleri vardır. Allahu Teâlâ bu mertebelere göre ecir ve sevap verir.

1. Belâ ve musibete sabır: Musibetler insanı tecrübe içindir. Musibetinde çeşitleri vardır. Allah (c.c.) müminlere musibetlere gösterdikleri sabra göre cennette mertebeler ihsan eder. Allah’ın (c.c.) rızâsını kazanmak isteyen kişiler, rahat ve sıkıntılı zamanlarında nefislerinin hoşlanmadığı konularda nefisleri incinse de ona muhalefet ederek sabrederler. Bilirler ki, belâ Allah’ı (c.c.) sevenlere ve O’nun sevdiklerine havale olunmuştur. Bu sebepten dolayı belâlara sabır gerekir ki, dostluk ve Hakk’ın muhabbeti ilerlesin. Nefse hoş gelen konularda ise, o şey için şükredip nimetin rahatlık ve huzur olduğunu ve Allah’tan (c.c.) geldiğini bilip sevinirler. Nimete şükreden, musibete sabreden kişiler sâbir ve şâkirtlerdendir.

Hakiki âşıklar o kişilerdir ki; Allah’tan (c.c.) ne gelirse gelsin sabır ve şükrederek, hâllerinden şikâyet etmezler. Rahatlıkla sıkıntıyı birbirinden ayırmazlar. Onlar için ikisi de birdir ve birbirlerinden hoştur. Hakk’tan ne gelirse baş üstüne derler. Hakk Teâlâ bunlara hesapsız ecir ve sevap verir (Eren, 1999a, s. 181-183).

Belâ ve musibete sabretmenin âdâbı:

- a. Mümin, belâ ve musibeti hakkında ganimet bilmelidir.
- b. Durumunu mahlûkattan kimseye şikâyet etmemeli, ancak o belâyı sahibine havale etmeli ve Cenâb-ı Hakk’a yönelmelidir.
- c. Belânın, hakkında mağfîret vesîlesi olduğuna itikad etmelidir.
- d. Belâ ilk ortaya çıktığında ona sabır ile mukabele etmelidir.
- e. Hastalığı mümkün mertebe gizlemelidir.
- f. Uzun müddet hasta olmadığında, başına bir belâ gelmediğinde ve âfiyet üzere bulunduğu gamlanmaktır (Eren, 1999b, s. 413).

2. İbadet ve taatta sabır: Sabırdan gaye takvâyâ erişmektir (Eren, 2008b, s. 315). Kişinin beş vakit namazı vaktinde ve tertibe riayet ederek kılması, yaz ve kış günlerinde oruç tutması, tam olarak zekâtını vermesi, kaidelerine riayet ederek haccetmesi de sabrın bir göstergesidir. İbadetleri yerine getirirken gösterdiği sabır, kişiyi takvâyâ ulaştırır (Eren, 1999a, s. 200).

3. Günaha sabır: Günah işlememeye ve küfre karşı sabretmek gerekir. Kişi açlıktan, hastalıktan korkarak dünya tamahı veya nefsinin istediğini yerine getirmek için günah olan şeyleri yapmamaya sabretmelidir (Eren, 1999a, s. 201).

Halk arasında “nefis hâkimiyeti” olarak bilinen sabır, tasavvuf ehline göre bütün belâlar kendine yüklense dahi “ah!” etmemektir. Sefâ ve cefâdan, gençlik ve ihtiyarlıktan, nimet ve nikmetten kısaca birbirine zıt özelliklerin hiçbirinden müteessir olmayıp durumunu değiştirmemektir. Her ne ile karşılaşır karşılaşıp hiçbir şeye aldırış etmeden, canını düşünmeden cânânına ulaşmaya çalışmaktır.

Kişinin rahatı yakinde (kesin imanda), şerefi tevazuda, devleti Müslüman olmakta, ismeti tevekkülde, akıllılığı dininde, gayret ve kıskançlığı dünyayı terkinde, helâkı günaha dalmasında, pişmanlığı acelesinde, azgınlığı cehâletinde, mutluluğu ilminde, olgunluğu aşkında ve huzuru sabrındadır (Eren, 1999a, s. 295).

4.2.3.1.10.10. Şükür

Sözlükte, “yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak; iyilik edeni iyiliğiyle övmek; minnettarlık” anlamındaki şükür kelimesi, terim olarak, “Allah’tan (c.c.) veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a (c.c.) itaat edip günah işlemekten uzak

durmak suretiyle nimetin gereğini yapma” mânalarına gelir (Çağırıcı, 2010, s. 259). Mutasavvıflara göre ise şükür; “kulun kendisine takdir edilen her şeyi bir nimet olarak görmesi ve daha sonra nimeti veren Cenâb-ı Hakk’ı görerek nimeti unutmamasıdır.” (Sühreverdî, 2010, s. 349).

Şükür, kişinin üzerinde bulunan nimetlerin ancak Allah’tan (c.c.) olduğunu bilmesi, bütün bu nimetlerin gerçek sahibi olan Rabb’inin kudret ve ihsan sıfatları ile muttasıf bulunduğunu düşünmesidir diyen Naci Efendi’nin şükür konusundaki görüşleri şu şekildedir:

Mümin sadece dil ile “elhamdülillâh” diyerek değil her hâliyle Allah’ın (c.c.) verdiği nimetlere şükretmelidir. Elhamdülillâh hamd ve şükürün sadece Allah’a (c.c.) mahsus olduğunu haber veren bir lafızdır (Eren, 1999b, s. 403). “Rabb’im Allah’tır (c.c.)” diyen bir kişi, şükürünü Allah’a (c.c.) yapmalıdır (Eren, 1999a, s. 321).

Şükür üç kısımdır:

1. Dil ile şükür: Bir iş yaparken Allah’a (c.c.) hamd etmektir.

2. Gönül ile şükür: Rızkı veren Allah’tır (c.c.), kişiler sadece aracıdır. Gönülün şükürü, kişinin nereden gelirse gelsin rızkın vericisi ve yaratıcısının Allah (c.c.) olduğunu bilmesidir. Gönül ile olan şükürde tevekkül esastır. Tevekkül sahibi kişiler, işlerini Allah’a (c.c.) havale ederler. Bilirler ki her durumda rızkı veren Allah’tır (c.c.). Gönülün bir şükürü de, kişinin Allah’tan (c.c.) gayrısına meyletmemesi, daima Allah’ın (c.c.) muhabbetiyle hemhâl olmasıdır.

3. Bütün organlar ile şükür:

Gözün şükürü; Allah’ın (c.c.) haram kıldığı şeylere bakmamak, insanların ayıbını görmemek, bütün ayıpların kendisinde olduğunu düşünerek kimseye hıyanetlik nazarıyla bakmamaktır. İnsanlar hakkında casusluk ve gıybet etmemektir. Bunun gibi göz ile ilgili ne kadar günah varsa işlememektir.

Kulağın şükürü; yalan ve iftira gibi haram olan şeylere karşı kulağı sağır etmektir. Kur’an, vaaz ve nasihat gibi şeyleri dinlemektir.

Elin şükürü; Allah’ın (c.c.) haram kıldığı nesnelere el uzatmamak, mazlumlara incitip gönüllerini kırmamaktır. Helâl yoldan kazandığı malından fakirlere ve muhtaçlara vermek, düşmanlara mâni olmak ve yetimlerin başını okşamaktır.

Ayağın şükrü; fitneli yerlerden uzak durup, Allah'ın (c.c.) rızâsını kazandıracak işlere ve ibadet yerlerine gitmektir.

İnsanın bâtını gibi zâhiri de beş organına bağlıdır. Bu organların zâhirleri kötülükten menedilirse bâtınları açılır. Zâhir kulağı kötülükten menedilmeyince, bâtın kulağı açılıp işitemez. Dil şeriata muhalif şeylerden menedilmeyince, insanın gönlü açılıp Hakk'ın hikmet ve mârifetini söyleyemez. Ayak şeriata muhalif yerlerden ve hevâyı nefsinden menedilmeyince, "...insanları uyar ve iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele (Yûnus, 10/2)." sırrı gerçekleşmez. İnsanın bütün organları şariat bakımından ruhsat olmayan yerden kesilmeyince, bâtın ile feth olup hazine-i ilâhîyyeye yetişemez (Eren, 1999a, s. 321-322).

Bir mümin, Allah'ın (c.c.) ihsan ettiği vücut ve iman nimeti gibi cevherlerin değerini bilmez ve geçici olan dünya nimetlerine özenirse aldanmıştır. Özellikle Allah'ın (c.c.) ihsan buyurduğu Kur'an nimetinden başka dünyanın süs ve zînetlerine tamah edip bunları tercih ederse, büyüğü küçük, küçüğü büyük görmüş olur.

Mümin, dünya ile ilgili işlerde daima kendisinden aşağısına bakıp şükretmeli; amel-i sâlih ve âhiret ile ilgili işlerde ise kendinden yukarıda olanlara bakıp yükselmeye çalışmalıdır. Eğer dünya işlerinde kendinden yukarıda olanlara bakarsa elinde bulunan nimetleri hakir görerek şükürden gafil olur. Din işlerinde kendinden aşağısına bakarsa ameliyle gururlanarak, şeytanın düştüğü hataya düşer. Kişi, her zaman Allah'ın (c.c.) nimetlerini göz önünde bulundurmalı ve daima basîretli davranarak şükretmelidir (Eren, 1999b, s. 403-404).

4.2.3.1.10.11. Tevekkül

Tevekkül, "bütün işleri sahibine bırakmak ve Allah'ın (c.c.) vekilliğine güvenmek" demektir (Kâşânî, 2015, s. 164). Naci Efendi'ye göre tevekkül; insanlardan değil Allah'tan (c.c.) istemek, insanlara değil Allah'a (c.c.) güvenmek ve O'nunla yetinmektir. Tevekkül; bedeni ibadete, kalbi Allah'a (c.c.) bağlamaktır (Eren, tarihsiz-h, s. 229).

Tevekkül; gerçek imandır, kalbin kuvvet ve rahatıdır, velîlerin ahlâkî faziletlerindendir. Tevekkül edenler için güçlükler kalkar, kolaylıklar hazır olur ve işler kedersiz zahmetsiz çözülür. Tevekkül, her şeyi Allah'ta (c.c.) bulmak ve O'ndan yardım istemektir. Tevekkül bir nurdur ki, kalbi mâmur ve Allah'tan (c.c.)

gayrısından uzak eder. Tevekkül eden kişi, her işte Allah'ta (c.c.) dayandığı için hiçbir zaman üzüntü ve sıkıntı içinde olmaz. İçi güvenle dolduğu için kalbi de rahat içinde olur (Eren, 2015b, s. 258).

Kişinin huzurlu olması için, kalbine giren ve onu Allah'tan (c.c.) uzaklaştıran ârizaları gidermesi lazımdır. Kalbe musallat olan ârizalardan rızık korkusunun ilacı tevekkül; belâ ve musibetlerin ilacı sabır; kazâ ve kaderden gelen kederin ilacı da rızâdır. Rızıkta mütevekkil, belâ ve musibetlere sabırlı, kazâ ve kadere razı olan kulun kalbi tertemiz olur, Mevlâ'nın ilâhî huzurunu bulur (Eren, 2018, s. 284-285).

İmanın aslı tevekküldür. Mümin, Allah'a (c.c.) tevekkül edip rızkını Allah'tan (c.c.) istemelidir. Çünkü bütün mahlûkatın rızkını veren Allahu Teâlâ'dır. Allah (c.c.) yarattığı tüm mahlûkatın rızkına kefildir çünkü, onların rızık ve ecelini önceden takdir etmiştir (Eren, 1999a, s. 167). Gökte insan için birinden rızkının indiği, diğerinden ise ömürünün günden güne azaldığı iki kapı vardır. Ömrü tükendiği zaman o kapıların ikisi de kapanır. Rızık, Allah'ın (c.c.) taahhüdü altındadır. Kişi her nerede olursa olsun, gelir onu bulur. Böyle olduğuna göre rızık için tasalanmaya gerek yoktur. Rızık için tasalanıp taat ve ibadetten geri kalmamalı, sabırla tevekkül etmeye devam etmelidir (Eren, 1992b, s. 343-344).

Rızık yaşamak içindir. Allah (c.c.) rızık ile hayatı beraber yaratmıştır ki birbirlerinden ayrılmazlar. Allah (c.c.) Kur'an'da bütün yaratıkların rızkını taahhüt ettiğini bildirmiştir. Bunun için endişe etmeye gerek yoktur. Rızık levh-i mahfûzda bellidir, değişmez. Bunu inkâr eden dalâlete düşer. Onun için tevekkül eden rızık üzüntüsüz, tevekkül etmeyen sıkıntıyla alır (Eren, 2018, s. 283).

Tevekkül, Allah'a (c.c.) güvenmektir. Dünya ve âhiret mülkünün sahibinin Allah (c.c.) olduğunu ve bütün yaratıkların rızkını O'nun verdiğini bilen ve inanan kişi tevekkül makamına ayak basmış, iki cihan saadetine erişmiştir. Çünkü Allah (c.c.) ona daima hayırlı olanı ihsan etmiştir. Böyle bir kimse rızık için endişeye düşmez ve kendine zahmet vermez. Rızık derdini içinden atar. Allah (c.c.), mahlûkatı kendisinin bilinmesi için yaratmıştır. O halde kul her işinde ona güvenmeli, tevekkül etmeli, her belâyâ sabretmeli, her kazâyâ rızâ göstermelidir. Böylece tevekkül makamına ulaşan kişi oradan güven makamına, sonra sırasıyla sabır, rızâ, mârifet ve muhabbet makamlarına erer. Ondandır ilâhî huzûra yani velîler zümresine girer, mukarrabinden olur (Eren, tarihsiz-g, s. 236).

4.2.3.1.10.12. Rızâ

“Hoşnutluk ve doğru duruş” anlamındaki (Kâşânî, 2015, s. 267) rızâ kelimesini Naci Efendi: “Rızâ, kalbin olaylar karşısında durgun ve sakin olması ve kazâ acısına sevinmesidir. Rızâ, gönülden tiksinnmeyi atarak ona daimî sevinç koymaktır. Rızâ, kendi akıl ve tedbirinden ziyade, Allah’ın (c.c.) takdirine boyun eğmektir. Rızâ dünyanın cenneti ve Allah’ın (c.c.) nazarında en yüksek makamdır.” diyerek açıklamıştır. Allah’ın (c.c.) verdiği razı olan kişi, iki âlemde de sevinç içerisinde olur (Eren, tarihsiz-b, s. 283).

Rızâ; Allah’ın (c.c.) takdirine itiraz etmemek, nimete sevinmemek, musibete de üzülmemektir. Rızânın aslı Allah’a (c.c.) güvendir. Rızâ makamındaki kişi bilir ki; işlerin oluş ve akışı halkın isteğine bağlı değildir, Allah’ın (c.c.) takdirine bağlıdır (Eren, tarihsiz-d, s. 30).

Rızâ iki kısımdır. Birincisi Allah’ın (c.c.) kulundan razı olması, diğeri kulun Allah’tan (c.c.) razı olmasıdır. Allah (c.c.) kulundan razı olmadıkça kul Allah’tan (c.c.) razı olmaz. Kulun Allah’ın (c.c.) kendisinden razı olduğunu anlayabilmesi için kalbine bakması gerekir. Kulun kalbi Allah’tan (c.c.) razı ise Allah’ta (c.c.) ondan razıdır. Allah (c.c.) bir kulunu sever ve ondan razı olursa o kul da Allah’ı (c.c.) sever ve ondan razı olur. Çünkü kul Allah’ın (c.c.) sevgi ve rızâsını gönül aynasında görür (Eren, tarihsiz-e, s. 150-151).

Şu üç şey kimde varsa o velîlerdendir.

1. Her şeyden Hakk’a kaçmak,
2. Her şeyde Allah’la (c.c.) beraber olmak,
3. Her şeyde Allah’ın (c.c.) rızâsını dilemek.

Velîlerin ahlâkı olan rızâ, kişiyi muhabbetullahı götürür ve gaflet çukurundan çıkararak müşâhede semâsına yükseltir. Çünkü muhabbet ve rızâ, Allah’ın (c.c.) sıfatlarındandır. Bunun için Allah’ı (c.c.) sevmek ve kaderine rızâ göstermek, O’ndan korkmak ve O’na yalvarmaktan üstündür (Eren, tarihsiz-d, s. 30, 251).

Rızâ, Allah’ın (c.c.) verdiği nimete şükretmek ve azabına şikâyet etmemektir. Kazâyı rızâ gösteren gerçek sabra erişmiştir. Kazâyı rızâ, büyük belâları bal ederek hüznü yok eder. Razı olan saadet yoluna gider. Rızâ, kulun: “Allah’ım verdiğini ve aldığını kabul eder, çağırdığında gelirim.” demesidir (Eren, 2017, s. 387).

Dört özellik dünya ve âhiret saadetini sağlar. Bunlar; tevekkül, tefvîz, teslim ve rızâdır. Tevekkül, Allah’a (c.c.) güvenmek; tefvîz, işi ona havale etmek; teslim, kazâyâ boyun eğmek; rızâ, Allah’tan (c.c.) gelen her şeye sevinmektir. Tevekkül, tefvîz ve teslimin sonu rızâdır.

Dinin gayesi olan rızâ, kanaatin de başıdır. Kısmetine razı olan ise her zaman zengindir (Eren, tarihsiz-e, s.150-151).

4.2.3.1.10.13. Kanaat

“Yaşamak için zorunlu ihtiyaçlar dışında kalan bütün nefsî arzu ve hayvanî isteklerden uzak durmak; yeme, içme ve çeşitli konularda aşırıya kaçmamak” (Cebecioğlu, 2009, s. 347) mânasına gelen kanaat ile ilgili Muhammed b. Hafif: “Kanaat, elden çıkanın ardından bakmamak, var olanla yetinmektir.” demiştir (H. K. Yılmaz, 2018, s. 181).” Naci Efendi, kanaat konusundaki görüşlerini eserlerinde şu şekilde açıklamıştır:

Allah dostları kendi ihtiyaçları olsa dahi ihtiyaç sahiplerine vermişler, kendileri kanaat edip sabretmişlerdir. Böyle yaptıkları için de Allah (c.c.) onları yüksek mertebelere erdirmişdir (Eren, 2008b, s. 289).

Dünyayı isteyene dünya ehli, âhireti isteyene âhiret ehli, her ikisinden geçip Allah’ı (c.c.) isteyene ehlullah denir (Eren, tarihsiz-d, s. 210). Ehlullahın dünya onları terk etmeden dünyayı terk etme, her şeyden âzâde olma, Rabb’i ile buluşmadan önce Rabb’inin rızâsını kazanma gibi özellikleri onlara herkesin korktuğu âhiret gününü bayram kılar (Eren, 2008b, s. 289).

İnsanı Allah (c.c.) yolundan saptıran ve nefs-i emmârenin kötü ahlâkıyla ahlâklanmasına sebep olan dünyaya aldanmamalıdır. Ârifler için dünya bir hiçtir. Hiç olan dünyaya gönül vermek, yolunda ömür çürütmek ve hiç olan bir şeyi istemek, hiçten ibarettir. Mümin; bir hiç olan bu dünyaya itibar etmeyen, dünyanın ardına düşüp hırsla dünyalık toplamaya çalışmayan, âhiret amelleriyle meşgul olan kişidir. Bilir ki bu dünya, âhiret yolu üzerinde bir yol uğrağıdır (Eren, 1995a, s. 211-212).

Dünya malı derin bir suya, insan ise gemiye benzer. Su ne kadar çok olursa olsun gemi suyun üstünde durduğu müddetçe gemiye bir zararı olmaz hatta geminin istenilen yere gitmesine yardım eder. Fakat su, geminin içine girerse gemiyi batırır. Bu dünya da insanın dışında olduğu sürece ona zarar vermez. Hatta o malı ihtiyaç

sahiplerine verdiği için âhirette yüksek mertebelere erişir. Dünya malı kişinin gönlüne girerse, âhireti unuttur ve bütün derdi dünya olur (Eren, 2008b, s. 309). Bir kıvılcım nasıl bir şehri yakarsa, dünya muhabbeti de gönülleri yakar, yıkar; muhabbet şehri fesada uğratar; iman nurunu söndürür (Eren, 2017, s. 469).

Hz. Peygamber (s.a.s.), “Allah’ın (c.c.) kendisine verdiği malı ihtiyacı olanlara veren kişiye gıpta edileceğini” (Buhârî, Zekât, 5) söylemiştir. Buradan anlıyoruz ki kişinin helâl malını ihtiyaç sahiplerine vermesi cenneti kazandıran sâlih amellerdendir (Eren, tarihsiz-e, s. 173). Allah dostları, dünya malını sevdikleri için değil bir kişinin ihtiyacını görerek sevap kazanmak için edinmişlerdir (Eren, 1992b, s. 310). Onlar, Allah’ın (c.c.) kendilerine verdiğini nefislerinden kesip fakirlere vermişler, muhtaçları bulup ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Kapılarına gelenleri boş göndermedikleri gibi gelmeyenlerin de gönüllerini hoş etmişlerdir (Eren, 1995a, s. 214).

Kanaat ehli olan kişiye, ummadığı yerden rızık ve nimet verilir. Mümin, nebîler ve velîler gibi bu dünyadaki darlığa sabrederek kanaatkâr olur, Allah’ın (c.c.) emirlerine riayet ederse zorluklar ona kolaylaşır. Kişi; bu dünyada ne kadar mal biriktirirse biriktirsin, ne kadar çok yaşarsa yaşasın, ne kadar nimetlere nâil olursa olsun, ne kadar sefâ sürerse sürsün, sonunda bu dünya hayatı geçicidir. Geçici olan bu dünya için endişeye düşmek büyük musibettir. Dünya endişesi çeken kişinin endişesi gittikçe artar. Böylece kalbini dünya muhabbeti doldurur. Kalbini dünya muhabbetiyle dolduran kişi zikrullahı unuttur. Allah (c.c.), zikrullahı unutan kişiden inâyetini keser. O kişinin gönlünden iman tadı gider, onun yerine zulmet dolar. Bunun için dünya sevdasından vazgeçmek, riyâzet lezzetini nefs-i emmâre dimağından çıkarmak, daima ölümü düşünerek bütün heveslerden uzaklaşmak gerekir (Eren, 1999a, s. 160-162).

4.2.3.1.10.14. İstikamet

İstikamet kelimesi sözlükte, “doğruluk, dürüstlük, adâlet, itidal, itaat, sadâkat ve dürüstçe yaşamak” anlamlarına gelir. Tasavvufta ise, “insanın bütün yükümlülüklerine riayet etmesi, yeme, içme, giyinme ve her türlü dinî-dünyevî konuda itidal çizgisini takip etmesi, görevlerini yaparak günahlardan uzak durması, dinin ve aklın irşadına göre ubûdiyyet yolunda ilerlemesidir.” (Çağırıcı ve Uludağ,

2001, s. 348). İstikamet; kişinin inancının, niyetinin, düşüncesinin, işlerinin ve davranışlarının hakikate ve adâlete uygun olmasıdır (Sayın, 2018b, s. 141). Tasavvufta esas olan istikamet sahibi olmaktır. Ebû Ali Cürcânî (ö. 816/1413): “İstikamet sahibi ol, keramet sahibi olma. Zira nefsin kerameti talep hususunda hareket hâlinde, Azîz ve Celîl olan Rabb’in ise senden istikamet talep etmektedir, demiştir (Kuşeyrî, 2016, s. 288).”

Hayatına istikameti yerleştirdiği için *sıddîk* lakabını alan Naci Efendi, istikameti eserlerinde şöyle açıklamıştır:

Hiz. Peygamber (s.a.s.), “... sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! (Hûd, 11/112)” âyetine muhatab olduğunda bu emri başkalarına bildirmek ve kendisi de bizzat uygulamakla vazifelendirilmiştir.

Üç sınıf insan vardır:

1. Sadece dünyayı isteyen kişiler
2. Âhiret ehli olan kişiler
3. Allah’ın (c.c.) muhabbetiyle dolan kişiler

İşte bu üçüncü sınıftaki kişiler, istikamet yolundaki kişilerdir. Allah (c.c.) bu kişilere ilim kapılarını açar, onlar da buradan hakikatleri seyrederler (Eren, 2008b, s. 340).

İstikamet üç derecedir:

1. Avamın istikameti: Zâhirde emirlere itaat ve yasaklardan ictinab, bâtında ise iman ve tasdik ileler.

2. Havassın istikameti: Zâhirde emirlere imtisal ve nehiylerden ictinabtır. Dünyayı ve dünyanın lezzet ve şehvetini terk etmektir. Bâtında da cennet nimetlerini terk edip Rahmân’a mülâki olmayı talep etmek ve irfana müştak olmaktır.

3. Havâssu’l-havâssın istikameti: Zâhirde Hiz. Peygamber’e (s.a.s.) ittibâ, bâtında ise nâsûhiyyetini lâhûtiyyette fâni etmektir. Tâ ki o kişi Allah (c.c.) ile müstakîm olup, enâniyetten kurtulup, hüviyetiyle bâki kalsın (Eren, 2007, s. 304).

4.2.3.1.10.15. Müşâhede

Müşâhede kelimesi sözlükte, “görmek” demektir. Tasavvufî bir terim olarak ise müşâhede, “Hakk’ın gönülde hâzır olmasıdır” (Cebecioğlu, 2009, s. 457).

Sûfîler müşâhede ile Allah'ı (c.c.) ve O'nun tecellîlerini görmeyi kasdetmişlerdir. Müşâhede hâlinde bulunan kişi, her yerde ve her zaman Allah'ı kalp gözü ile görür (Hücvirî, 2018, s. 393). *Kitâbü'l-Müşâhede* adıyla bir eser yazmış olan Amr bin Osman el-Mekkî (ö. 297/910), müşâhedeyi ardarda çakan şimşeklerin meydana getirdiği aydınlığa benzetir. Müşâhedeyi bazan “huzûr”, bazan “yakîn ilmi”, bazen da “yakînin ziyadeleşmiş hâli” olarak tarif eder (Tûsî, 1996, s. 65-66).

Naci Efendi, müşâhedeyi şu şekilde anlatır: Mücâhedenin sonucu olan müşâhede, görünmeyen hâllerin kalp tarafından bilinmesidir. Müşâhede, kişinin kendinin yok olmasıyla varlığı görmesidir. Müşâhede ehli, kendi sıfatlarından ve beşerî özelliklerinden öyle soyutlanır ki Allah'ın (c.c.) bekâsıyla bekâ bulur. Yani kendi zatından fâni ve zât-ı pâk ile bâki olur.

Üç çeşit müşâhede vardır:

1. Allah'ı müşâhede
2. Allah'tan geleni müşâhede
3. Allah için müşâhede (Eren, tarihsiz-c, s. 303-304).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Anadolu'nun kadîm şehirlerinden Balıkesir, kurulduğu günden bu yana birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İslâm dini ve tasavvuf kültürünün her dönemde canlı olarak yaşandığı şehir, yetiştirdiği âlim, mutasavvıf ve irfan ehli kişilerle tarihte iz bırakmıştır. Şehirde Karesi Beyliği'nin kuruluşunda ahîlik ile başlayan tasavvufî kültür, Bektaşîlikle devam etmiştir. Karesi Bey'in (ö. 728/1328'den önce) Dobruca'dan getirdiği Türkmenlerin komutanı Ece Halil Bey (ö. 712/1312), Bektaşî dervişi Sarı Saltuk'un (ö. 697/1297-98) halifesidir. Ece Halil Bey ve beraberindeki Türkmenler ile kabri Bigadiç'te bulunan Barak Baba (ö. 707/1307) Balıkesir ve çevresinin Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bektaşîliğin ikinci pîri Balım Sultan'ın (ö. 922/1516) Balıkesir'de Marlı Camii yakınlarında bir makamının bulunması ise Bektaşîliğin daha sonraki yüzyıllarda da Balıkesir'de faaliyetlerine devam ettiğini bir göstermektedir.

Karesi Beyliği Osmanlı'ya ilhak olduktan sonra Osmanlı'daki tasavvufî kültürün yansıması her dönemde Balıkesir'de görülmüştür. Balıkesir, dinî ve tasavvufî kurumlarının çokluğu ve bu kurumlarda yetişen birçok alim, mutasavvıf, irfan ehli kişilerle tarihte iz bırakmıştır. Bugün Balıkesir'de bulunan tarihî yapıların hepsi Osmanlı döneminden kalmıştır.

XV. yüzyılda Bursa ve çevresinde faaliyet gösteren Emir Sultan (ö. 833/1429 [?]) daha hayatta iken tasavvufî görüşleri halifelerinden Hasan Baba (ö. 845/1441-42), ve Bedreddin Halife (ö. 863/1458-59) vasıtasıyla Balıkesir'e gelmiştir. Emir Sultan'ın vefatından sonra postnişin olan Hasan Baba ve Bedreddin Halife, uzun yıllar halifelik yapmışlardır. Daha sonraki dönemde Hasan Baba'nın öğrencisi Veli Şemseddin Efendi Balıkesir'de, Gönenli Yahyâ bin Bahşî (ö. 840/1436-37) Çanakkale çevresinde, Emir Sultan'ın görüşlerini temsil etmişlerdir. Emir Sultan'ın dördüncü halifesi Dâvud Efendi'nin (ö. 900/1494) oğlu Memi Çelebi, Edremit'te zâviyeler açarak tarikatın yayılması için çalışmıştır.

XV. yüzyılda kurulan Bayramiyye tarikatı kuruluşuyla birlikte Balıkesir'e gelen tarikatlılardır. Şeyh Lütfullah Efendi (ö. 1444-1446 [?]) Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî'yi (ö. 833/1429-30), Balıkesir'e davet etmiştir. Bir süre Balıkesir'de kalan Hacı Bayrâm-ı Velî, Ankara'ya dönerken Şeyh Lütfullah Efendi'ye hilâfet vermiştir. Şeyh Lütfullah Efendi, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Balıkesir'de kaldığı evi tekkeye çevirerek irşad görevini burada yerine getirmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda Balıkesir'de Bayramiyye tarikatı, Şeyh Lütfullah Efendi'nin neslinden gelen kişiler vasıtasıyla devam etmiştir. XVI. yüzyıla damgasını vuran Bayramiyye tarikatına mensup İslâm âlimi Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573) de Şeyh Lütfullah Efendi'nin torunudur.

Molla İlahî (ö. 896/1491) XV. yüzyılda Nakşibendiyye tarikatının Ahrariyye kolunu Batı Anadolu'ya getirmiştir. Molla İlahî'nin Edremit'te açtığı zâviyelerle ilk kez Balıkesir'e gelen Ahrariyye, buradan Batı Anadolu ve İstanbul'a yayılmıştır. Yani Ahrariyye dönemin başkenti olan İstanbul'dan önce Balıkesir'e gelen bir tarikattır.

Birgivîzâde Mustafa Efendi (ö. 995/1586), Balıkesir'de bilinen en eski Nakşibendiyye mensubudur. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaygınlaşan Nakşibendiyye tarikatının, Balıkesir'de birçok mensubu bulunmaktadır. (Koca Müftü) Ali Şuûri Efendi (ö. 1281/1865), İbrahim Edhem Efendi (ö. 1289/1872-73), Vehbi Ali Efendi (ö. 1284/1867-68), (Emir Hâfız) Es'ad Sa'di Efendi (ö. 1299/1881-82), (Melek Hoca) Hâfız Abdullah Efendi (ö. 1320/1902-03), Osman Nuri Efendi (ö. 1330/1911-12), Hacı İzzet Efendi (ö. 1318/1900-01) ve Bezzâz Ali Rıza Efendi (ö. 1330/1911-12) Balıkesir'de tespit edebildiğimiz Nakşibendiyye tarikatı mensuplarındandır. Fatma Kâmile Hanım (ö. 1337/1919), tarikatın Balıkesirli kadınlar arasında da ne kadar yaygın olduğunun bir göstergesidir. 1920 yılında Balıkesir'de tarikatın bir tekkesi olmamasına rağmen iki nakşî bir de kadirî-nakşî şeyhi bulunmaktadır.

Mevleviyye tarikatı, kurulduğu dönemde geniş bir bölgeye yayılmasına rağmen Osmanlı'nın son dönemlerinde daha çok idareciler ve entelektüel çevrede yaygınlaştığı için Balıkesir'de çok fazla yer bulamamıştır. XVII. yüzyılda Balıkesir'de bir Mevlevî şeyhi bulunmasına rağmen (Can Âlim) Pîr Mehmed Efendi (ö. 1026/1617), İstanbul'a giderek Mesnevî dersleri yapmıştır. Aynı zamanda Hacı

İlyas Paşa'nın (ö. 1042/1632) Balıkesir'de yaptırdığı mevlevîhâne, kısa sürede kapanmış ve daha sonra medrese olarak açılmıştır.

XVIII. yüzyılda Balıkesir'e geldiği kanaatine vardığımız Kadiriyye tarikatının 1920 yılında Balıkesir'de üç tekkesi bulunmaktadır. Balıkesir'de yaygın olan tarikat, Aczî Mustafa Efendi (ö. 1292/1875-76) vasıtasıyla Edremit'te de temsil edilmiştir. Tarikat, Edremit'te Enîsî Efendi (ö. 1325/1907-08) ile devam etmiştir.

Celvetiyye tarikatı da kurulduğu dönemde Balıkesir'e gelmiştir. Celvetiyye tarikatının baş halifesi Balıkesirli Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1049/1639-40) vasıtasıyla Balıkesir'e, Bandırmalı Hâmid Efendi'nin (ö. 1139/1726-27) oğlu Yusuf Nizameddin Efendi (ö. 1166/1752-53) vasıtasıyla Bandırma'ya gelmiştir. Daha sonraki dönemde Celvetiyye tarikatının Hâşimiyye kolunu kuran Mustafa Hâşim Efendi (ö. 1197/1782-83), Yusuf Nizameddin Efendi'nin ortanca oğludur. Bandırmalızâde ailesi daha sonraki dönemlerde Yusuf Nizameddin Efendi'nin İstanbul'da kurduğu Bandırmalızâde Tekkesi'nde irşad faaliyetlerinde devam etmişlerdir.

XX. yüzyılın Rifâî şeyhi Kenan Rifâî (1867-1950), şeyhi ile Balıkesir'de karşılaşmasından dolayı Balıkesir'in tarikatta özel bir yeri vardır. Şeyh Rahim Efendi 1920 yılında Rifâîyye tarikatının Balıkesir'deki şeyhidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde Balıkesir'de yetişen birçok âlim irfan ehli, bir tarikata intisapları olsa da bu özellikleriyle hiçbir zaman öne çıkmamışlardır. Yeni bir devletin kurulduğu bu dönemde Abdülaziz Mecdi Tolun (1865-1941), Hasan Basri Çantay (1887-1964), Sarı Hoca (1900-1981), Gönenli Mehmed Efendi (1903-1991) ve Bandırmalı Tatlıcı Ali Efendi (1913-2008) gibi gönül ehli birçok insan Balıkesir'de hizmet etmişlerdir.

XVI. yüzyılda ortaya çıkan Uşşâkıyye tarikatının üçüncü pîri Abdullah Selâhaddin Uşşâkî (1705-1783) ve son dönem Uşşâkî şeyhlerinden Sıddîk Naci Eren'in (1925-2018) Balıkesirli olmasından dolayı Balıkesir'in tarikatta önemli bir yeri vardır. Balıkesir'de doğan Abdullah Selâhaddin Uşşâkî eğitime devam etmek için İstanbul'a gitmiştir. Daha sonra devlet görevi için Edirne'de bulunduğu dönemde Uşşâkıyye tarikatına intisap etmiştir. Devlet görevinden ayrılarak inzivaya çekilen Abdullah Selâhaddin Uşşâkî, bundan sonraki hayatını İstanbul'daki Uşşâkî Tekkesi'nde irşad görevi yaparak geçirmiştir.

Abdullah Selahaddin Uşşâkî'nin Balıkesirli olmasına rağmen tarikat, ancak XIX. yüzyılda Balıkesir'e gelmiştir. Ahmed Tâlip İrşadî'nin (ö. 1298/1881), Balıkesir'de bir Uşşâkî tekkesi kurmasıyla ile Balıkesir'e gelen tarikat, hızla yayılmış ve ikinci tekke de açılmıştır. Tekkelerin kapatılmasından sonra bu tekkelerin durumları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Naci Efendi, Bekir Sıdkı Visâlî Efendi'den (ö. 1962) aldığı Uşşâkî hilâfeti ile tarikatın tekrar Balıkesir'de yayılmasını sağlamıştır. Kazım Efendi'den (ö. 1980) sonra Uşşâkî tarikatının mürşidi olan Naci Efendi, vefatına kadar irşad faaliyetlerini sürdürmüştür.

Naci Efendi birçok kitap yazarak, sohbetlerde bulunarak ve hayır işlerine öncülük ederek hayatını sürdürmüştür. Naci Efendi'nin nazım ve nesir olarak kaleme aldığı eserler konu bakımından çeşitlilik göstermektedir. Konular anlatılırken âyet, hadis ve tasavvuf büyüklerinin hayatlarından örnekler verilmiştir. Naci Efendi'nin kurulmasına öncülük ettiği Uşşâkî Vakfı'nın yaptığı faaliyetler onun vefatından sonra da bir sadaka-i câriye olarak devam etmektedir.

5.2. Öneriler

Balıkesir'de Tasavvuf Kültürü: Uşşâkıyye Örneği adlı çalışma ile Balıkesir'de her dönem canlılığını koruyan tasavvuf kültürünün ve Uşşâkıyye tarikatının Balıkesir'deki özel yeri açıklanmaya çalışılmıştır. Balıkesir'de yoğun olarak yaşanan tasavvuf kültürünün zaman ve imkânlar açısından sınırlı bir tez çalışması ile ortaya konması elbette mümkün değildir. Bu çalışma, belki daha sonra yapılacak çalışmaların sadece altyapısını oluşturmaktadır. Konunun Balıkesir kültür tarihi açısından önemine binaen Balıkesir'deki tasavvuf kültürünün daha iyi ortaya konulabilmesi adına bazı önerilerimiz bulunmaktadır.

1. Bu çalışmada Balıkesir'de faaliyet gösteren başlıca tarikatlar ele alınmıştır. Bu tarikatlarla ilgili daha geniş araştırmalar yapılabilir. Bu tarikatların dışında Balıkesir'de faaliyet gösteren başka tarikatlarla da ilgili yapılacak çalışmalar Balıkesir'deki tasavvuf kültürünü ortaya koymak adına önem arz etmektedir.

2. Çalışmada Balıkesir'de bulunan tekke ve zâviyelerin isimlerini vermemize rağmen bu tekkelerin hangi tarikata ait olduklarını tespit edememiş bulunuyoruz. Bu tekke ve zâviyelerin hangi tarikatlara ait olduğu ile ilgili daha ayrıntılı çalışmalar yapılabilir.

3. Balıkesir’deki tasavvuf kültürünü ortaya koymak adına İstanbul Müftülüğü bünyesindeki şer’iyye sicilleri ve meşihat defterlerinin bulunduğu arşivden yararlanılabilir. Arşivdeki eserlerin fihristlenmesi ve Türkçe’ye çevrilmesi yapılacak diğer araştırmaları da kolaylaştıracaktır.

4. Bu çalışmada Balıkesir’de ismini verdiğimiz birçok dinî ve tasavvufî yapı bulunmaktadır. Bu tarihî yapılara Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve yerel yönetimler tarafından sahip çıkılarak koruma altına alınmalıdır. Günümüze gelemeyen eserleri tanıtmak için de bir benzerleri yapılabilir. Şehrimizin tanıtımını içeren dokümanlarda bu eserler hakkında bilgi verilebilir.

5. Çalışmada görüldüğü gibi Balıkesir, yetiştirdiği irfan ehli açısından çok velûd bir yerdir. Bu kişileri yeni nesillere tanıtmak ve onlardan istifade etmek için çalışmalar (tez, makale, panel, sempozyum, yarışma vb.) yapılmalıdır. Konuyla ilgili sempozyum ve paneller düzenlenmeye başladıysa da yeterli değildir. Bu kültürel mirasımızı geleceğe taşımak adına daha fazla gayret gösterilmelidir.

6. Balıkesir’de yaşamış irfan ehli şahısların bıraktığı eserler Türkçe’ye çevrilerek yayımlanmalı ve herkesin istifade etmesi sağlanmalıdır.

7. Sıddık Naci Eren’le ilgili bir sempozyum düzenlenmelidir. Bu çalışma covid-19 salgınından dolayı kısıtlamaların olduğu dönemde hazırlandığı için kişisel iletişimde sınırlılıklarla karşılaşmıştır. Düzenlenecek sempozyuma Sıddık Naci Eren’i yakından tanıyan kişiler davet edilmeli ve Sıddık Naci Eren’le ilgili bilgiler kayıt altına alınmalıdır.

Ümidimiz, bu çalışma ile geçmişe tutmaya çalıştığımız ışığın ileride yapılacak çalışmalara öncülük etmesidir.

KAYNAKÇA

- Akakuş, R. (1996). Gönenli Mehmet Efendi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 14, s. 149-150). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akkuş, M. (1998). Hüsameddin Uşşâkî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 18, s. 515). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akkuş, M. (2018). Arşiv belgeleri ışığında Balıkesirli Şeyh Lütfullah Camii ve zâviyesi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22 (2), 885-908.
- Akkuş, M. (2020). *Abdullâh Salahaddîn-i Uşşâkî hayatı ve eserleri*. İstanbul: Hikemiyat.
- Akpınarlı, K. K. (1973). *Balıkesirde yatırlar*. Balıkesir: Taner Matbaası
- Akpınarlı, K. K. (2009). *Balıkesir şehir ve belediye tarihi*. Balıkesir: Blk. Belediyesi Kent Arşivi Yayınları.
- Albayrak, B. ve Ünal, A. (2021). Mehmet Ruhi Turan (Sarı Hoca). *Diyanet Aylık Dergi*, (367), 44-45.
- Algar, H. (1991). Bahâeddin Nakşibend. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 4, s. 458-460). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Algar, H. (2000). İmâm-ı Rabbânî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 22, s. 194-199). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Algar, H. (2006). Nakşibendiyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 32, s. 335-342). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Algül, H. ve Azamat, N. (1995). Emir Sultan. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 11, s. 146-148). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Altıeylül Belediyesi. (2021). *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Araz, N. (1988). *Anadolu evliyalari*. İstanbul: Fatiş Yayınevi.
- Ashier, K. (2021). *Maziye açılan küçük bir pencereden Balıkesir*. (c. 2). Balıkesir: İkiz Yayınevi
- Ateş, S. (2000). İhlâs. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 21, s. 535-537). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ay, İ. (2018). *Gönenli Mehmed Efendi*. (3. baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Ayhan, A. (8 Nisan 1995). Balıkesir eğitim tarihine notlar. *Yeni Haber Gazetesi*, s. 2.
- Ayhan, A. (2020). *Balıkesir ve çevresinde Horasan erenleri*. (2. baskı). Ankara: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları.

- Ayverdi, S. (2017). *Dost*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., Erol, S., Araz, N. ve Huri, S. (2003). *Ken'ân Rifâi ve yirminci asrın ışığında Müslümanlık*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Azamat, N. (1988). Abdülaziz Mecdi Efendi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 1, s. 191-192). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Azamat, N. (1993). Câhidî Ahmed Efendi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 7, s. 16-17). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Azamat, N. (1996). Hacı Bayrâm-ı Velî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 14, s. 442-447). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Azamat, N. (2001). Kadiriyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 24, s. 131-136). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Balcıoğlu, T. H. (1937). *Tarihte Edremit*. Balıkesir: Balıkesir Vilayet Matbaası.
- Balıkesir Büyükşehir Belediyesi. (2021). *Balıkesirli bir İslâm âlimi İmam Birgivi*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Bardakçı, M. N. (2016). *Doğuştan günümüze tasavvuf ve tarikatlar*. (2. baskı). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Baş, M. Ş. (2013). *Ömer Hulûsî ve dîvân'ı (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayramoğlu, F. ve Azamat, N. (1992). Bayramiyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 5, s. 269-273). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bayyığıt, M. (2021). Balıkesirli bir öncü Hasan Basri Çantay. *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu*, İstanbul: Altıeylül Belediyesi, c. 1, s. 19-46.
- Bozkurt, N. ve Önkal, A. (1993). Camî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 7 s. 46-56). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Buhârî. (2007). *el-Câmi'us-sahîh*. Kâhire: Mektebetü'r-Rihâb.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. (2016). *Osmanlı müellifleri*. (Haz: M. A. Y. Saraç). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. (5. baskı). İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Ceylan, S. (2009). Salâhî Efendi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 36, s. 17-19). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ceylan, S. (2012). Ubûdiyyet. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 42, s. 33-34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağırıcı, M. (2008). Sabır. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 35, s. 337-339). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağırıcı, M. (2010). Şükür. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 39, s. 259-261). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çağırıcı, M. ve Uludağ, S. (2001). İstikamet. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 23, s. 348-349). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Çalışkan, İ. (2018). *Hasan Basri Çantay*. (2. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Çavuşoğlu, R. (2019). Halvetî-Uşşâkî yolunda âlim bir şâir: Bekir Sıdkı Visâlî. *Bakî'den Balkanlara Halvetîlik III Sempozyumu*, Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, s. 161-173.
- Çavuşoğlu, S. (2001). Kadızâdeliler. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 24, s. 100-102). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dağlıhafız, M. H. (2015). *Efendim Sıddık Nâci Eren*. İstanbul: Uşşâkî Vakfı Yayınları.
- Demirci, M. (2017). *Sorularla tasavvuf ve tarikatlar*. (3. baskı). İstanbul: Mîhrabad Yayınları.
- Derin, S. (1993). *Abdurrahman Sami'nin hayatı eserleri ve tefsir-i fatiha-i şerife risalesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durukan, A. (2003). Balıkesir ve çevresinde Türk dönemi yapıları. *Bitek kent: Balıkesir içinde* (s. 141-151). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eratalay, C. (1997). *Balıkesir bir kentin kimliği*. Ankara: Rotary Kulübü Yayınları.
- Eraydın, S. (2012). *Tasavvuf ve tarikatlar*. (10. baskı). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
- Eren, S. N. (tarihsiz-a). *Aşıklar bahçesi ilahi ve kasideler*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (tarihsiz-b). *Bu dünya bir gölgeye benzer aldattır insanları*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (tarihsiz-c). *Cennet yolu*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (tarihsiz-d). *Evliya'ya muhabbet sâfâdır*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (tarihsiz-e). *Gönül kıblesini pâk eyle ta tecelli eder Hak var kulluk et Rahmana*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (tarihsiz-f). *İnsanların selameti huzur ve huşu kaynağı*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (tarihsiz-g). *Kalpplerin anahtarı*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (tarihsiz-h). *Tarikatların iç yüzü nurdan damlalar*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (1989). *Ölüm kıyamet ve âhiret*. İstanbul: Demir Kitabevi.
- Eren, S. N. (1991). *Yüce veliler ve Anadolu evliyalari*. (2. baskı). İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (1992a). *Allah'a ve Rasûlune en yakın yol*. (3. baskı). İstanbul: Demir Kitabevi.
- Eren, S. N. (1992b). *Müslüman kardeşlerimle Hak ve hakikat sohbetlerim*. İstanbul: Demir Kitabevi.
- Eren, S. N. (1995a). *Dön Allah'a ve Rasûle özün özü*. İstanbul: Demir Kitabevi.
- Eren, S. N. (1995b). *Mânevîyat bahçesi ve saadet-i ebediyye*. İstanbul: Şelale.

- Eren, S. N. (1995c). *Tarık-i Uşşakî’de usul ve adab*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Eren, S. N. (1996). *Pir Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşâki*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Eren, S. N. (1999a). *Evliyalar ve tarikatlarda usûl edeb ve âdâb*. İstanbul: Demir Kitabevi.
- Eren, S. N. (1999b). *Müslümanlıkta ibadet ahlâk ve adab*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2004). *Rasûlullah’ın dilinden şifalı dualar*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2006). *Allah ve Rasûlullah’ı sevenlerin yolu*. (3. baskı). İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2007). *Dünya ve âhiret âlemi kurtuluş İslâm’da*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2008a). *Nuru Muhammed-i Ashâb-ı Kirâm ve Ehl-i Beyt’i İmam-ı Hasan ve Hüseyin*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2008b). *Sırlar hazinesi*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2011). *Evliyaullah kelimeleri ve tasavvuf önderleri*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2013). *Divan-ı şerif*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2014). *Mübarek aylar ve geceler*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2015a). *Adın güzel zatın güzel*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2015b). *Derviş olmak istersen var kâmil bir mürşide*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2015c). *Tarikat-ı aliye’de hakikat ve marifetullahın iç yüzü*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2016a). *Ahir zaman Peygamberi ashâbı ve ümmeti*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2016b). *İslâm’a göre evlilik ve cinsel hayat*. (5. baskı). İstanbul: Şelale Yayınları.
- Eren, S. N. (2017). *Müslümanız elhamdülillah cümle tarık bir değil mi?* İstanbul: Erkam Yayınları.
- Eren, S. N. (2018). *Ey gönül var Allah’a kulluk eyle*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Eren, S. N. (2019). *Evrâd-ı saadeti ebediyye*. İstanbul: Şelale Yayınları.
- Ergin, O. (1942). *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, hayatı ve şahsiyeti*. İstanbul.
- Gökbilgin, T. (1964). Orhan. *İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 9, s. 399b-408a).
- Gökbulut, S. (2013). Tasavvuf nedir? H. Konur (Ed.), *Tasavvuf* içinde (2. baskı, s. 9-24). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi Yayınları.
- Gördük, Y. E. (2019). Bakara Sûresi tefsiri perspektifinden İmam Birgivi’nin tasavvufa ve işarî te’vile yaklaşımı. *Amasya İlahiyat Dergisi*, (12), 33-54.
- Günel, Z. (1994). Ece Bey. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 10, s. 379-380). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Günel, Z. (2001). Karesioğulları. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 24, s. 488-489). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Hücvirî. (2018). *Keşfü'l-mahcûb*. (Haz: S. Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gürer, D. (2019). *Düşünce ve kültürde tasavvuf*. (3. baskı). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Işık, E. (1993). Hasan Basri Çantay. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 8, s. 218-219). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İbn-i Battûta. (1330). *Seyahatnâme*. (Çev: M. Şerif). (c. 1).
- İbn-i Mâce. (1992). *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzur. (1955). *Lisanü'l-Arab*. Beyrut.
- İlgürel, M. (1992). Balıkesir. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 5, s. 12-14). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İlgürel, M. (1999). *Millî Mücadele'de Balıkesir kongreleri*. İstanbul: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İnal, İ. E. M. K. (1999). *Son asır Türk şâirleri*. (c. 4). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kara, M. (1990). *Bursa'da tarikat ve tekkeler*. (c. 1). Bursa: Uludağ Yayınları.
- Kara, M. (2011). Tekke. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 40, s. 368-370). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kara, M. (2019). *Tasavvuf ve tarikatlar tarihi*. (16. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, M. ve Algar, H. (1988). Abdullah-ı İlâhî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 1, s. 110-112). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S. (2020). *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karesi Gazetesi. (12 Mart 1915). *Karesi Gazetesi*, s. 1.
- Karesi Salnâmesi. (1305). *Karesi vilâyetine mahsus salnâme*. Balıkesir: Balıkesir Vilâyet Matbaası.
- Kâşânî, A. (2015). *Tasavvuf sözlüğü*. (Çev: E. Demirli). (4. baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kavak, A. (2016). *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*. İstanbul: Nizamiya Akademi Yayınları.
- Kaya, N. (2015). *Abdurrahmân Sâmî'nin dört eseri: divan, mevlîd, mir'at-ı eyyâm, nâme-i Muharrem*. Yayımlanmamış Doktora Tezi Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, R. (1999). Doğumunun yüzüncü yılında Sarı Hoca. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (8), 171-182.
- Kazıcı, Z. (1988). Ahîlik. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 1, s. 540-542). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kelâbâzî. (2019). *Ta'arruf*. (Haz: S. Uludağ). (6. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılıç, M. E. (1993). Cemaleddin Uşşaki. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 7, s. 314-315). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Kılıç, M. E. (2012). Uşşâkıyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 42, s. 232-233). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, M. E. (2016). *Anadolu tasavvuf tarihine notlar-II-*. (1. baskı). İstanbul: Sufi Kitap.
- Kılıç, M. E. (2020). *Uşşâkî sâliklerin âdâbı*. (2. baskı). İstanbul: Sufi Kitap.
- Kıpçak, M. R. (1968). *Balıkesir*. İstanbul.
- Kızıllkanat, M. K. (1978). *Mü'minlerin havas yolu*.
- Kuşeyrî. (2016). *Kuşeyrî risalesi*. (Haz: S. Uludağ). (8. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Küçük, S. (2015). Mevleviyye. S. Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de tarikatlar: tarih ve kültür* içinde (s. 489-536). İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Martı, H. (2011). *Birgivi Mehmed Efendi*. (2. baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mevlânâ. (1995). *Mesnevî*. (Çev: V. İzbudak). (c. 3). İstanbul: MEB Yayınları.
- Muslu, R. (2002). *XVIII. asırda Anadolu'da tasavvuf*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nimetullah Efendi. (H. 970). *Menâkıb-ı Emîr Sultân*.
- Ocak, A. Y. (1978). Zâviyeler (Dini, sosyal ve kültürel tarih açısından bir deneme). *Vakıflar Dergisi*, (12), 247-270.
- Olgun, T. (2013). *Abdülaziz Mecdi Tolun'un hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öncü, F., Çiçek, A., Atıkbay, C. ve Karagöz, B. (2020). *Balıkesir kent rehberi*. İzmir: Sahra Matbaacılık.
- Öngören, R. (tarihsiz). *Tasavvuf*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Tamamlama Programı Yayınları.
- Öngören, R. (1996). *XVI. asırda Anadolu'da tasavvuf*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öngören. (2015). Başlıca tarikatlar. K. Özköse (Ed.), *Tasavvuf el kitabı* içinde (3. baskı, s. 246-293). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öngören, R. (2004). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 29, s. 441-448). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öngören, R. (2011a). Tarikat. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 40, s. 95-105). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öngören, R. (2011b). Tasavvuf. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 40, s. 119-126). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öntuğ, M. M. (2003). *XVII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir şehrinin fiziki, demografik ve sosyo-ekonomik yapısı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdamar, M. (2017). *Gönenli Mehmed Efendi*. İstanbul: Kırkkandil Yayınevi.

- Özel, A. M. (2021). Sırlı bir âlim: Hasan Basri Çantay ve tasavvufî dünyası. *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu*, İstanbul: Altıeylül Belediyesi, c. 1, s. 413-424.
- Özkan, M. (2016). *Muhammed Birgivi'nin fikhî meselelere yaklaşımı*. Bursa: Emin Yayınları.
- Özsarı, M. (2019). *Balıkesir kuvâ-yı milliyecileri*. İzmir: Printer Ofset Matbaacılık.
- Sakarya, E. (2020). *Balıkesirname*. Balıkesir: İkiz Yayınevi.
- Sayın, E. (2012). *Haccın kalbine yolculuk*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Sayın, E. (2014). *Tasavvuf terapisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Sayın, E. (2018a). *Kâşife isimli eserinde Ali Şuûri'nin tasavvufî meselelere yaklaşımı*. (1. baskı). Bursa: Emin Yayınları.
- Sayın, E. (2018b). *Tasavvuf eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Serin, R. (2013). *Bandırmalı Tatlıcı Ali Efendi*. (11. baskı). İstanbul: Seçil Ofset.
- Sevim, S. (1993). *XVI. yüzyılda Karesi sancağı*. Yayımlanmamış Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sühreverdî. (2010). *Avârifü'l-maârif*. (Çev: D. Selvi). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Şemseddin Sâmî. (1306). *Kâmusu'l-A'l'am*. (c. 2). İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tahralı, M. (1989). Ahmed er-Rifâî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 2, s. 127-130). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tahralı, M. (2002). Kenan Rifâî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 25, s. 254-255). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tahralı, M. (2008). Rifâiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 35, s. 99-103). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tanman, M. B. (1998). Hüsameddin Uşşâkî tekkesi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 18, s. 515-517). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tanman, M. B. ve Yılmaz, H. K. (1992). Bandırmalizâde tekkesi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 5, s. 54-55). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tanrıkörur, Ş. B. (2004). Mevleviyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 29, s. 468-475). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. (2019). *Eş-şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. (Haz: M. Hekimoğlu). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Tatoğlu, M. A. (2006). *753 numaralı şer'iyye sicillerine göre Balıkesir'de ekonomik, sosyal ve dini hayat*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekeli, İ., ve İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tenik, A. ve Göktaş, V. (2014). Tasavvufî düşüncede zikir ve zikrin benlik inşasına etkisi, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8 (15), 263-286.

- Tezcan, Ü. (2021). Kişisel iletişim. Balıkesir.
- Tirmizî. (1992). *Sünen-i Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tosun, N. (2008). Bandırmalı Tatlıcı Ali Abi. *Altınoluk Dergisi*, (271), 31.
- Tosun, N., (2015). Nakşibendiyye. S. Ceyhan (Ed.), *Türkiye’de tarikatlar: tarih ve kültür* içinde (s. 611-681). İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Tûsî. (1996). *el-Lüma'*. (Çev. H. K. Yılmaz). İstanbul: Altınoluk Yayınları.
- Türer, A. (1998). Cumhuriyet öncesinde Balıkesir’de eğitim. *Cumhuriyet dönemi ve öncesi Balıkesir’de eğitim* içinde. (s. 1-50). Balıkesir: Balıkesir Valiliği MEM.
- Uğur, A. (2013). *Emîr Sultân menâkıbnâmeleri ve Nimetullah’ın menâkıb-i Emîr Sultân adlı eseri (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğur, M. (1994). *Hasan Basri Çantay*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (1989). Ahmediyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 2, s. 171). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1995). Fakr. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 12, s. 132-134). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1997a). Hâlidîyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 15, s. 296-299). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1997b). Halvet. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 15, s. 386-387). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1997c). Halvetiyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 15, s. 393-395). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2001). *İnsan ve tasavvuf*. İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Uludağ, S. (2003). Makam. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 27, s. 409-410). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. (2. baskı). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Uludağ, S. (2013). Vera'. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 43, s. 49-50). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvufun mahiyeti*. (4. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uygur, S. (2013). Hasan Hâce B. Yûsuf (Rumeli-Yenişehir, 138? – Kudüs, 1441) ve eserleri. *Erzincan Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi*. 17 (57) (Güz 2013), 283-294.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1947). *Osmanlı tarihi*. (c. 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1991a). *Karasi meşâhiri 1*. (Çev: M. İnce). Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1991b). *Karasi meşâhiri 2*. (Çev: M. Durak). Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1992a). *Karasi meşâhiri 3*. (Çev: M. Durak). Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1992b). *Karasi vilâyeti tarihçesi*. (Çev: M. Sarı). Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Ünal, M. (2020). Bandırmalizâde Ahmed Münib Efendi. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (2. baskı, c. ek-1, s. 167). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ünlüyol, A. (1996). *Şer’iyye sicillerine göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir (1700-1730)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vassâf, O. H. (2005). *Sefîne-i evliyâ evliyâ-yı ebrâr şerh-i esmâr-i esrâr*. (Çev: M. Akkuş ve A. Yılmaz). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yasa, M. ve Korkut, H. (1935). Balıkesir’de yatırlar. *Kaynak Dergisi*. Balıkesir: Balıkesir Halkevi Yayınları.
- Yazıcı, N. (2003). *Ocak 1898 depremi ve sonrası*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988). *Doğuştan günümüze büyük İslâm tarihi*. (c. 7). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (1991). Aziz Mahmud Hüdâyî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 4, s. 338-340). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yılmaz, H. K. (1993). Celvetiyye. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 7, s. 273-275). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yılmaz, H. K. (1997). Hâşim Baba. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 16, s. 406-407). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yılmaz, H. K. (2018). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar*. (26. baskı). İstanbul: Ensar Yayınları
- Yılmaz, M. K. (1990). Haccın hikmetleri. *Diyanet Aylık Dergi*, (26), 47-68
- Yılmaz, M. R. (2019). *Notlarım Mehmet Ruhi Turan*. Bursa: Düşünce Kitabevi.
- Yılmaz, Ö. (2017). *Geçmişten günümüze tasavvuf ve tarikatlar*. (2. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yüksel, E. (1992). Birgivî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (c. 6, s. 191-194). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yüzbaşı, İ. H. B. (1997). *1920’de Balıkesir*. (Çev: M. Aşkar). Balıkesir: Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları.

http-1:

<https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-65833/ataturk39un-balikesir-hutbesi.html>

(Eriřim Tarihi: 1.5.2021)

http-2:

<https://bandirma.edu.tr/tr/www/Haber/Goster/Universitemiz-Gonen-Ilce-Muftulugu-ve-Gonen-Belediyesi-Is-Birligiyle-Bolgemizin-Manevi-Degerlerinden-Gonenli-Mehmet-Efendiyi-Anma-Paneli-Duzenlendi-1514>

(Eriřim Tarihi: 3. 4. 2022)

http-3:

<https://www.bandirma.edu.tr/tr/www/Haber/Goster/Universitemizde--Bandirmali-Tatlici-Ali-Efendi-Sempozyumu-Duzenlendi-3090>

(Eriřim Tarihi: 21.04.2022)

http-4:

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Eriřim Tarihi: 21.04.2022)

http-5:

<http://www.evliyalarm.net/ali-riza-bezzaz-k-s/> (Eriřim Tarihi: 20.04.2022)

http-6:

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/visali-bekir-sidki-halicioglu>

(Eriřim Tarihi: 6.02.2021).

http-7:

<http://www.evliyalarm.net/bekir-sitki-Visâli-Efendi-k-s/> (Eriřim Tarihi: 09.01.2022)

EKLER

Ek 1: Karesi Bey Türbesi

Ek 2: Namazgâh

Ek 3: Şeyh Ahmet Efendi'nin Yaptırdığı Çeşmeler

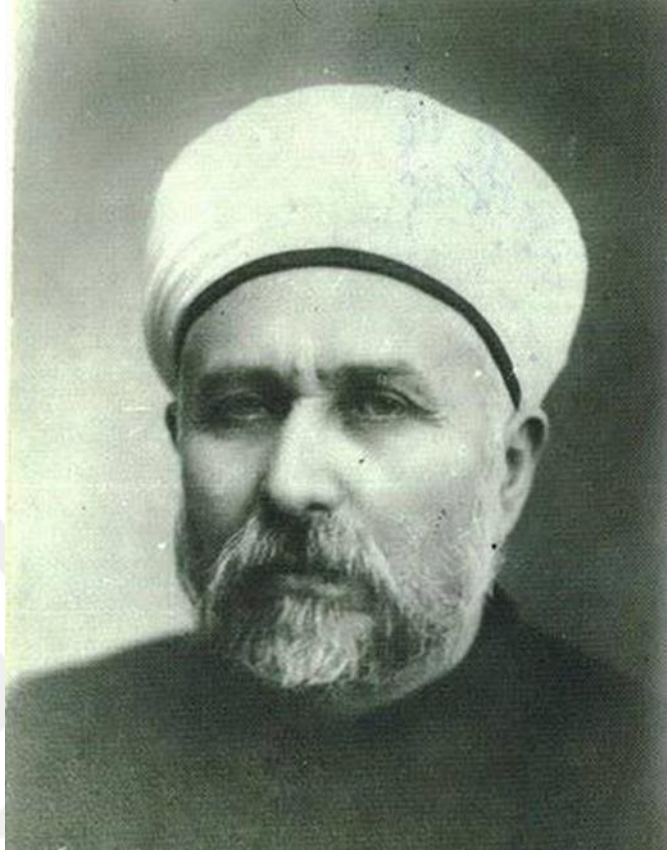

Yeşilli Camii Köşesi

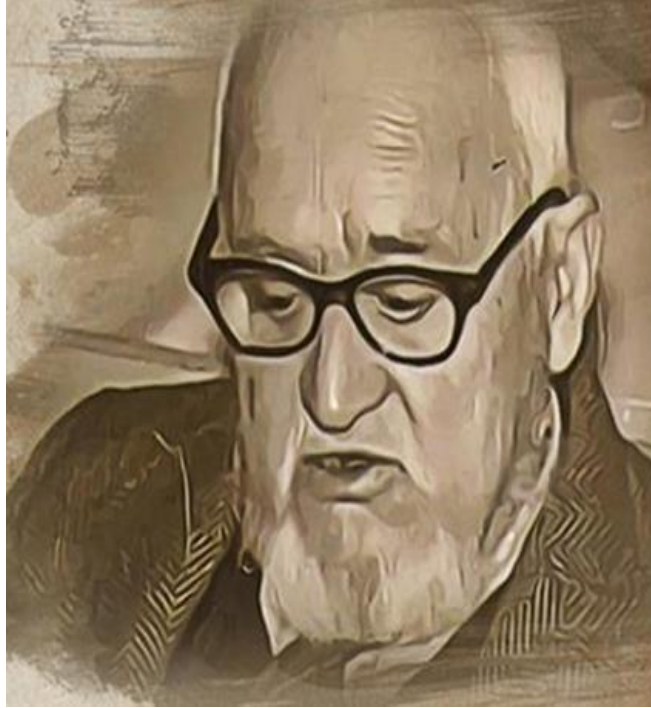

Hacı Ali Camii Duvarı

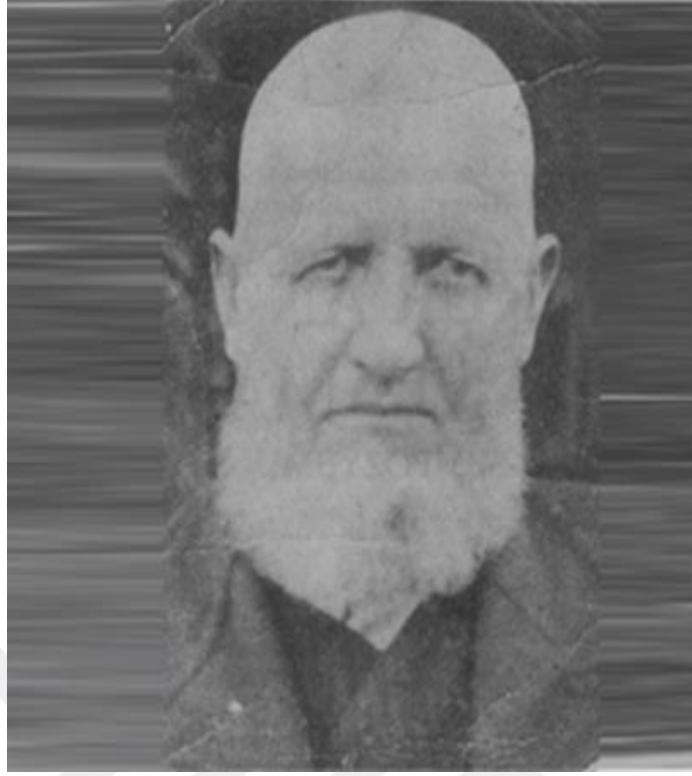
Ek 4: Cumhuriyet Dönemi'nde Balıkesir'de Yetişen Mutasavvıflar

Abdülaziz Mecdi Tolun (1865-1941)

Hasan Basri Çantay (1887-1964)

Mehmet Ruhi Turan (Sarı Hoca, 1900-1981)

Gönenli Mehmet Efendi (1903-1991)

Bandırmalı Tathıcı Ali Efendi (1913-2008)

Ek 5: Bekir Sıdkı Visâî ve Halifeleri

Bekir Sıdkı Visâî Efendi (1881-1962)

Mehmet Ruhi Akhan (1905-1977)

Kâzım Kızılkant (1908-1980)

Sıddık Naci Eren (1925-2018)

Ek 6: Uşşâkî Vakfı Faaliyetleri

Balıkesirli Uşşâkî Hanımların Uganda'da Açtırdığı Su Kuyusu

Balıkesir Uşşâkî Vakfı Aşure Hayrı (Uganda)